

**Положението на Костурската епархия.  
Пропадането на българщината, биографията ми  
и борбите, водени с разните гръцки владици  
за възраждането на пропадналата българщина,  
начиная от 1869–1913 г.**

**Костурската епархия** по духовно отношение се състои от 350 села, от които едни административно попадат в Корчанския окръг, други пък – в Леринската околия, а по-голямата част – под Костурската администрация. Тази епархия се дели на четири части, а именно: от изток и югоизток Пополе-Кол, от север и северозапад – Кореща-Кол, от югозапад – Нестрам-Кол, и от юг и югоизток – Костенарийския-Кол. За център на четирите части служи самият град Костур, който е седалище на временните владици и околийски началници. (Думата Костур произлиза от „кост, което туря“, защото местността прилича на костник. От горното, види се, и гръците са взели повод да наименоват този град „Скелетрон“ – скелет на костник.)

**Градът Костур** е населен от погърчени българи, турци, евреи и цигани. По численост на нациите: погърчени българи – около 1000 къщи, турци – 300 къщи, евреи – 350 къщи и цигани – 75 къщи. Всичко: 1725 къщи.

Град Костур лежи в една котловина, която е обиколена от изток и югоизток от Костурашките и Лошнишките планини, от север и северозапад – от Вич, Бабчорските и Жупанските планини, от запад и югозапад – пак от Жупанската и Манячката планина, и от юг от с. Дупяк и Зралца.

Градът е разположен на една камениста планина – полуостров, която е обиколена отвсякъде с вода от едноименното на

града езеро и се представлява като полуостров, защото само от северозападната страна има една суха ивица земя, която служи за влизане в града, който още от древни времена е създаден и укрепен със силна каменна крепост. Тази силна крепост напоследък биде разтурена и празнините попълнени със здания, от които първо място държи новостроящият се правителствен дом, който е основан връз входните врата на крепостта.

По квартали градът е разделен на единайсет махали, в които има по един храм за редовна служба и по няколко малки църкви, в които се служи по един път през годината на тезоименния им ден.

**Костурските църкви.** Всичките църкви и параклиси в града и около него се пресмятат на около 125. Причината, за да има толкова църкви, била следната: гр. Костур в древно време бил местност за заточеници, от които по-заможните са съграждали по един храм, за да бъдат освободени от съдбата си. Във всичките по-стари храмове се забелязваха надписи над иконите и зидовете, както и до днес в някои от тях личат, по славянски. Причина за заличаването на славянските надписи е станал владиката Никифор, за когото по-долу ще се обясни.

**Градските махали.** (Всичките квартали носят български имена.) Главните квартали на града носят тези названия: Драгор махала, в която се намира митрополията. Махалата Долца, зад чийто гръб е и местността Гълъбарница. Северьотиса (или Северна) махала, лежаща до планинската верига Горица. Махалата Позири (или Поезерец) и Пазарската махала, в която се намира новозакупената Българска митрополия, която е венец по красота в града. Близко при последната махала на северозапад се намира изворът Топлица, който от непаметни времена бил съграден с хоросанови зидове, които се видят в развалини. По на юг от този извор, около един и половина километра, се намира една чешма, която се



казва и от самите гърци Крайна вода. По̀ на юг от тази вода лежи селото Дупяк, в което преди 25–30 г. се говореше само чисто български.

**Български старини.** По̀ на изток от с. Дупяк е с. Кръпени, в което, както по-долу ще се види, са намерени две български старини, които са останали тогава у гръцки владика, по произхождение българин от Станимака, Иларион. Близко до с. Кръпени е реката Стара река, която се влива в Костурското езеро.

Костур по вътрешната си уредба не е толкова за похвала, защото, от една страна, тясната камениста местност не позволявала да има широки улици, та сградите, повечето паянтови, са градени едни връз други, от друга пък – населението като лишено от недвижими за земеделие имуществата нямало възможност да се повдигне икономически и да се предаде за уредбата на града. Главният поминък на гражданите, мъже, жени и деца, беше кюрчилък, от който вадеха прехраната си.

Това занятие, от което се препитаваше по-рано градското население, поради днешните събития и обстоятелства неимоверно пропадна и населението икономически осиромаша. Благодарение обаче на Америка мъжкото население, отчасти и женското, се принудиха да напуснат родното си място и да търсят прехраната си в чужбина. При всичката беднотия на населението учебното дело доста е напреднало. В града има две гръцки училища: едното основно, в което се прибират всичките от града и от околните гъркомански села ученици, които се възпитават от 15 учителски сили, а другото – девическо, в което се прибират девиците, които се възпитават от 8 учителски сили.

**Училищата.** Освен двете горни училища има и една пълна гимназия, която се посещава от 75 ученици с 7–8 учителски сили.

Макар градът Костур от по-рано да е бил чисто български и макар да се управлявал от първия по чин на Одринската

българска архиепископия (патриаршия) митрополит, който носел титлата *Υπερτιμον και Εξαρχου πασης Βουλγαριας*, сиреч „Всечестивший и екзарх на цяла Стара България“, обаче от пропадането на Охридската българска патриаршия, особено от изгонването на блаженопочиналия патриарх Арсений, 1762 г., всичко беше се опустошило и унищожило не само в града, а в селските църкви и училища, в чиито народни светили беше изхвърлен славянският език и заместен с гръцкия.

Българската интелигенция с първенците и свещениците най-грозно и брутално били изтезавани и предавани на турските власти, на които обръщали вниманието, че, за да царуват дълги години, трябвало да изтребят всичко българско и да заместват с гръцкия език.

**Турските власти.** За да осигурят бъдещето, започнали да преследват по-събуденото население, от което едни осъждали на смърт, други – на вечен каторжен затвор, а трети – на вечно заточение.

Поради силните преследвания от гърци и турци българският народ във всички подведомствени на Българската охридска патриаршия епархии като изоставен на произвола безничия подкрепа и защита, отчаял се. Той (народът), за да избегне тежките и неописани коварни тегла, почнал да се отказва от своето и да прегръща чуждото. С една дума, българинът дошъл веч в унии и почнал да се срамува да носи своето собствено име, което според гръцките внушения било по-долно и от циганин.

Предвид гръцките брутални, фатални и принудителни внушения, българите, в целите дотогава чисто български епархии, забравили своята история и от ден на ден в полза на елинизма захванали да се асимилират и да прегръщат гърцизма, който траял дотогава, докогато се явиха на сцената съзнателни народолюбци патриоти от средата на местния народ, които наново огласиха сънародниците си и ги доведоха до първото им самосъзнание.



**Костурската епархия**, която е чисто българска, още от 1762 г. беше опустошена. Просветата в нея беше принудителната гръцка и се мислеше за чисто гръцка. Благодарение на първите народни дейци: Търпо И. Поповски из с. Косинец (Костурско, Кореща), Георги Динков из с. Дурзилово (Воденско), преселен семейно в г. Солун, и монах Герасим из с. Търсе (Костурско, Кореща-Кол) – народът започна да се съвзема и да признава своето.

За дейността на тримата споменати родолюбци по-долу ще опиша живота им.

Както по-горе се каза, Костурската епархия е подразделена на четири части, в които гръцките владици в разни сезони през годината са правили периода или ревизия и в по-главните села са извършвали Божествена служба, след която се сбирали на квартира, дето бил настанен владиката. Там владиката в съгласие с подкупените първенци гъркомани решавал съдбата на безсилния българин, когото най-брутално и безмилостно нагърбвал с тежък данък и най-коварно задължавал с най-сгодни гозби да го угощава с целия му от няколко души персонал, на който при изпращането трябваше да му се плаща и диш парасъ<sup>1</sup>, поради което чиновниците от персонала са измислили и поговорката: „Яди тавата и удари българина по главата.“ Освен подкупените първенци никой от простата маса не смееше да се представи и приближи до владиката. При неизбежна нужда, който решаваше да се яви пред владиката, длъжен беше да коленичи първо, на входната врата, второ, сред стаята и трето, до самия старец, на когото трябваше да целува полите и краката. Благодарение на появата на гореспоменатите трима родолюбци, които макар и просвещавани в гръцки училища, самосъзнателно са дошли в съзнание и още от 1869 г. се завърнаха в средата на своя изгубен още от 1762 г. народ, когото заведоха в известност и съзнание тогава, когато не съществуваха нито Екзархия, нито пък екзарх. Дотук писах в кратце за положението на Костурската епар-

<sup>1</sup> Зъб пари – данък, който се плащал за изхабяването на зъбите.

хия, за пропадането на българщината. По-надолу ще опиша биографията си.

Роден съм в с. Косинец, което се намира в Кореща-Кол, северозапад от Костур, от който отстои на четири часа път. Споменатото село се състояло преди Балканската война от 210 къщи чисто български и не само през войната, но и при настоящите обстоятелства служи за центров пункт на южната корещанска част. С. Косинец лежи в полите на планината Чука или Вилски връх. Разпределено е на три махали. В средната махала се намират: прочутата по церителната агиазма църква „Св. Вмчца М. Парашкева“ и великолепноното двуетажно селско Българско основно и първокласно училище. Това село още е прочуто със св. св. Доча и Кочо, които във вид на светии през 1850 г. са играели голяма роля и са привлекли вниманието на цялата македонска област, та даже и от Солун и Солунско да дохождат и да им се покланят. Природните качества на местността и вълшебният изглед на нещата, особено бистрата прозорлива вода, изтекваща чрез два шура (грамадни струи) от олтара на църквата, привличат вниманието на всеки пътник, който замине случайно през това пълно с хубости село, иска му се да се отбие и да остане няколко дена, за да се нарадва на чистия въздух и здравословния климат. Особено местността Колища или Колиби, дето се намират селските лозя, е окачествена с такива прелестни качества, които са мъчно описуеми.

Тази местност, подобна на гр. Воден, прилича на рай Божий. Населението се поминава със земеделие и в чужбина със занаятието зидари или каменоделци и дялгери. От последните мнозина са станали притежатели на доста големи сгради от къщи и землища в България и Гърция, в Атина. Споменатото село, както по-горе казах, е моето родно огнище, в което фамилията Поповци са играли голяма роля.

**Родът Поповци.** Главата на фамилията Поповци бил поп Стефан, който бил прочут по своята наука. Дълги години бил протосингел на тогавашния гръцки владика Венедикт в



гр. Драма. Бащата на свещеник Стефан се наричал Мильо и майка му – Флора, произхождали от видната фамилия Орлиновци, които били родом от сега в развалини съседно на Косинец с. Селако и за по-обширен живот се преселили в Косинец. Наследник на Мильо останал поп Стефан, който със своята наука спечелил симпатиите на населението и обърнал вниманието на тогавашните гръцки владици, които са му дали почетно място протосингел на Драмската митрополия.

По характер свещеник Стефан бил много смирен и кротък, обичан от целия народ и от целите околни села. Свещеник Стефан бил баща на трима синове: Анастас, Костандин и Васил, и на три дъщери: Крайна, Доста и София. Жена му, презвитерата, се именува Саракина, родом от с. Кърчища, от фамилията Ангелиовци.

След смъртта на свещеник Стефан за негови наследници са останали тримата споменати негови синове, които играли важна роля. Първият дълги години бил кмет в селската община, вторият се занимавал с полицаджилък, а последният се занимавал със земеделие и боравел със селските работи.

По смъртта на блаженопочившия свещеник Стефан фамилиарното название Орлиновци изгубило значението си и се приело за такова името Поповци и оттогава до днес следва този епитет.

Най-малкият син на свещеник Стефан Васил се ожени за Деспа, родом от с. Гърче, от благородната фамилия Попалексовци.

Васил роди с Деспа трима синове и две дъщери. След 18 г. от женитбата Васил останал вдовец с малки деца, но за да спомогне на съселяните си, които имаха борба с прочутия подир султана бей Синан бей от Пляса, който като силен на времето искаше насилствено да усвои с. Косинец, което да направи свой чифлик. Вследствие насилията на бега селяните упълномощили дядото Васил, който, без да има предвид децата си, заминал за Цариград, дето 3–4 г. водил борба със споменатия бей и спечелил борбата. Бегът обаче, надявайки се на своите местни приятели, подновил съдебното дело в

Битоля, дето бил повторно повикан дядото Васил с други 6 души селяни, които, преди да се почне делото, били предадени в затвора, дето като зимно време, турнали им отрова в огъня и всички станали жертва на отрова. Имената на другарите: Цвятко Пировски, Димитър Калинов, Анастас Цоманов, Трандафил Хаджиовски, Наум Цафаров, Тимйо Калановски, поп Цвятко, Димитър Миовски (Черемед), Васил Миовски, Гроздан поп Йовчев, Търпо Тимиевски, Стоян Майновски, Димитър Шаповски и двама непознати.

Тленните останки на дядото Васил и до ден днешен лежат в гр. Битоля.

Баща ми Иван или Яне като най-голям от братята си, за да запази семейството си и малолетните братчета и сестри, решил се още от 17 г. възраст да се ожени и избрал за свой другар от най-видната фамилия в с. Връбник Кираца Василева Николовска, с която се венчал на 15 януари 1844 г. От тази благочестива и благородна двойка: Иван или Яне Василев Поповски и Кираца Ив. Поповска, родена Василева, съм се родил на 21 май, ден четвъртък, 1848 г.

Баща ми, поради многочленното си от братя и сестри семейство, заминал в странство и се вдал на занятието дюлгерин, зидар и най-подир станал предприемач. Дълги години работил в Пергам и Бурса, Мала Азия, и най-подир в Цариград, дето беше се запознал с разни личности.

**Търпо като ученик.** Майка ми обаче, като в онова време не съществуваша български училища, предаде ме на тогавашните селски гръцки учители, при които изучих основния гръцки език. През 1862 г. баща ми, понеже нямаше други деца, заведе ме в Цариград на Босфора в Еникьой и ме предаде в първокласното гръцко училище на св. Николската енория, в което учителстваше някой си учител Евстратий из Аргирокастро.

На свършека на първия клас през 1862/1863 г., като нямаше по-висш клас в Неохорското – Еникьойското училище, баща ми чрез приятели ме предаде в III-класното на Фенер-



Рифаново училище, в което и живеех. И като близо до гръцката патриаршия постоянно бях в познанство с цялото нисше и висше гръцко духовенство.

Подир свършека на Рифановото III-класно училище постъпих в гимназията на гръцката Велика народна школа на Ферер в Цариград, в която свърших VI клас и VII до преговорите. Колкото повече напредвах в гръцката наука, толкова пофанатик ставах към своя си народ. Срамувах се да се наричам българин, отбягвах от баща си, за да не би да ми говори по български.

**Народностното събуждане на местните българи.** Благодарение обаче на професора по философия в гимназията Аристокли, който през април се яви в класа и започна със следните думи:

„Господа ученици, понеже днешният урок е доста важен, затова трябва и се задължавате да дайте по-голямо внимание. Ще говоря за човека откъде дохожда, кои са неговите длъжности на земята и къде отива.

Детето, щом се роди, чува гласа на своите родители, които са му първите учители и възпитатели. След като изучи домашна практическа наука, предава се в училището на втори учители, които преподават изучената външна наука в теория и нагледно. Мнозина от нашите сънародници постъпват много зле с рожбите си, които, без да свършат основното образование на матерния си език, предават ги едни във френски, други в английски, а трети в турски училища. Такива учени изгубват си своето значение и те не се считат за сътрудници на своя народ, защото забравят своето. Народната пословица ясно ни учи: „Бори се за прогреса на своята нация и за отечеството.“ Човек може да изучи много езици и може да странства в далечни страни, но винаги трябва да има предвид своето отечество, на което да спомага за развитието дотолкова, колкото му спомагат моралните сили.“

Горните изрази на професора забелязах в тетрадката си и като се завърнах в стаята си, преписах ги и в момента дойдох

в съзнание, че съм българин и трябва да умра за българщината. Следния ден от горния урок с трепет и горест на душата се представих на тогавашния директор архимандрит Виргений, на когото измислено казах следните думи: „Ваше Високопреподобие, известно ви е, че баща ми освен мене няма други деца, майка ми пък дома се помина, моля, да не би дома имуществото ни да се разпилее, бъдете добри да ми издайте по годишните бележки едно удостоверение, че съм следвал VII клас до времето на преговорите.“ Архимандритът се смили на думите ми и чрез гимназиалния секретар Палеолог издаде ми се такова, потвърдено от самия директор и подкрепено с гимназиалните печати. Щом получих удостоверението си, моментално се отправих на българското ни Фенер училище, дето първом се запознах със свещенодякона Агапия Войников, който дяконуваше в църквата „Св. Стефан“ и учителстваше в българското училище на Фенер.

Споменатому свещенодякону говорих обстойно по моя въпрос и той най-любезно ме посъветва да си прибера дрехите и да се пренеса в метоха, дето ще ми се даде място за живеене. Аз, увлечен от думите на дякона, дигнах дрехите си от Патриаршията и се пренесох веч в българския метох.

Всичко горе казано правех без знанието на баща си, от когото имах нужда за издръжка. Благодарение че това време покойният Иван Тошков, който бе прислужник на читалището, замина да следва в Русия и мястото му остана вакантно.

Вследствие на това дяконът Войников ме препоръча на читалищния председател, покойния Бракалов, който в съгласие с членовете ме приеха за прислужник с една и половина турска лира месечна заплата. Понеже нямаше тежка работа в читалището, аз при учителството на покойния бивш министър Иван Найденов, учителят Костаки Търновски и дяконът Агапий постъпих в училището и през цялата 1868/1869 г. практикувах с изучаването на български език.

Два месеца след постъпването си в училището изучих българското четмо и бях зел вестник, та пред учигений, при-



дружен от покойния Самоковски Доситей, който тогава беше синодални в Патриаршията секретар, се доближи до мен и се спря, запитваещ: „Търпе, ти нали отиде в Костур? Нали майка ти се помина?“ Отговорих му: „Наистина беше се поминала, но ето че оживе, аз вече съм българин.“ – „Българин! Откъде да се намерят българи в Костур!“ Отговорих му: „В Костур всички са българи, а гърци няма!“ Директорът, ядосан, моментално повика баща ми, когото убеди да ме оттегли от училището, но предвид моята силна воля не успя.

Накрая на споменатата учебна година, още през май, като виждах, че във Фенерското българско училище няма класове за по-висше образование, предварително написах във вестник „Македония“ една дописка с псевдоним Хр. поп Иванов, с която обръщах вниманието на читалищните членове да изпратят по възможност по-скоро учители в Костурско, дето българщината се намира в опасност. След обнародването на дописката ми подадох на читалищния председател Бракалов заявление, с което, като обяснявах, че добитата ми във Фенерското училище наука ми е достатъчна, за да просвещавам сънародниците, които се опасяват от погърчване, и молах да ми се спомогне с учебници и парична помощ за попрището. Това мое заявление направи впечатление и със задоволство биде прието. Читалището, понеже не притежаваше капитали, освен членските вносове, отпусна ми доста много учебници и 7 турски лири за пътни разноски. Като разноските не отговаряха, помолих баща си, който ми спомогна с 20 турски лири, и още от средата на май 1869 г. потеглих за отечеството си.

**Учител в родния край.** Пътувах с параход до гр. Солун, но по-нататъка, като тогава не съществуваха железници, си нагласих кираджии с кон до Костур, закъдето и потеглих.

Втория ден от солунското потегляне стигнах в гр. Воден, дето пренощувах в хотела на прочутия патриот Георги Гогов, който в онова време беше най-събуденият и интелигентен гражданин в гр. Воден. Щом стоварих дрехите си и ги уредих

в една от стаите, ето, виждам, че се доближава до мен добре облечен, разговорлив и засмян, висок и червен човек. Той беше Георги Гогов, който при познанството ни ми предложи да остана за учител във Воден. Аз отначало се усъмних в истинността, изпаднах низ чаршията и изпитах едни и други за честността на Гогов, за когото изчарих сведения за честност, та се повърнах в хотела и обещах да остана във Воден. Г-н Гогов моментално повика съмишлениците си, а именно: Ичко Дзанешев, Христо Камчев, Андон Мицев, Петра Божков, Христо Ношев, Туше Дзанешев, Димо Карочалев, Христо Хлебаров, Стоян Янакиев, Никола Люшката, Ташко Пешев и много други, с които се съвещава и веднага сключихме контракт с условие да замина за дома и след 2 ½ месеца да се завърна, додето се приготви училището.

Другия ден от сключването на контракта потеглих за родното си село Косинец (Костурско).

Тук, щом пристигнах в селото си, за да не би да си губя времето напразно, убедих първенците, именно: Наум поп Йовчев, Константин Бурдашев, Димитър Панчов, Димо Кърлюков, Ставро Миовски, Тръндо Тимйов и понеже селското училище беше захванато от гръцкия учител, отворих такова в собствената си къща, което се посещаваше още от началото от 60 ученички и ученици. В разстояние на 2 ½ месеца публично учениците издържаха изпит, на който освен селяните присъстваха хора и от околните села. Всички, като за пръв път чуха ясните отговори на рожбите си, които сравнително с гръцкия език изучили много, останаха безмерно задоволни и ми предложиха да продължа учителството и за идната учебна година, за която ще ми заплатят, отколкото ми се пада повече.

**Учител в град Воден.** Аз като съгласен със споменатите воденци не можах да изменя условията. Когато се готвех да тръгна за Воден, научих се, че загоридските първенци, бидейки в гр. Битоля, съгласили за учител някой си г-н Георги Динков из гр. Солун, който ще преподавал в селското учили-



ще по гръцки и български. Това известие крайно ме задоволи. Георги Динков беше човек с висше образование в Киевската академия. Той, поради своята буйност и способност, много пъти беше преследван и осъждан от турските власти, от които за избавлението си избягна в Гърция, в Атина, дето бе редактор на някой си вестник, понеже владееше гръцки език, и през 1878 г. там премина във вечност и остави своите рожби и жена си, по произхождение гъркиня, на произвола.

Споменатият Георги през 1869 г. дойде в с. Загоричени и аз се упътих за Воден, дето за първи път отворих училището в къщата на Антон, но после поп Антон Мицев, от която къща не след дълго време се преместих в обширното здание от фабриката на Георги Гогов. На първия ден при откриването на училището се записаха 75 ученици и в продължение на една седмица се увеличиха на 110 ученици.

**Утвърждаването на българското училище.** Тогавашният воденски гръцки владика Калиник се стресна от ненадейното явление в епархията му и почна най-енергично да действа, но пред опитността на г-н Гогов, който беше много близък приятел с мъгленските бейове Дурозиновци, нищо не можа да направи.

Гражданите, насърчени от поддръжката на споменатите бейове, почнаха борба и за църквата „Св. Врач“, за която много пъти са ставали сблъсквания помежду гражданите, па даже и се наранявали. Един от такивата бе Христо Ношев, от когото изтече много голямо количество кръв и едвам благодарение на един прост селянин овчар, можа да се спре кръвта и да се спаси човекът. Правителството, предвид подстрекателствата на гръцкия владика през март 1870 г., когато не съществуваше нито Екзархия, нито екзарх, залови първенците, а именно: Димитър, Дзано, Ичко и Туше Дзанешев, Ташко Пешев, К. Калимаев, Христо Камчев, Димо Карачолев, Петре Божков, Стоян Янакиев и пр., които под конвой като най-лоши злодейци изпрати в гр. Солун. Там без никакъв предварителен изпит ги турнаха във влажните

затвори, в които несправедливо ги държаха цели месеци — оправдани ги освободиха. В отсъствието на споменатите, понеже Гогов се намираше в Цариград, оставаше да се ръководят църковно-училищните работи само от мен и от тогавашния стар председател хаджи Павел, който е бил игумен в Кратовския манастир.

Учителствах в гр. Воден две цели години, за които, макар и да държах контракти, но нито пара ми се заплатило срещу възнаграждението, вследствие на което цели години съм претърпял за благо на народа в неописани лишения.

**Селски основни училища.** През 1871/1872 г. се завърнах в родното си село Косинец, в което през 1869 г. бях открил за пръв път в Костурската епархия училище само за 2 ½ месеца. При завръщането си още не съм отпочинал, ето че се явяват гореспоменатите първенци косинчани, които ми предложиха за през 1871/1872 г. да остана в селото си и да продължа започнатото по-рано учителстване.

Предвид горещото желание на селяните се съгласих да остана в селото си, в което на 15 август наново събрах оставените си ученици в селското училище. Същевременно се научих, че и гореспоменатият Георги Динков във вид на гръцки учител отворил българско училище в с. Загоричени, състоящо се от 550 къщи и отстоящо от гр. Костур на 3 часа на източната страна.

Отварянето на тези две национални светили насърчило и монаха Герасим из с. Търсье, състоящо се от 170 къщи и отстоящо от Костур на 7 часа на северната страна, да открие и той в собственото си село народно училище.

**Монах Герасим от село Търсье.** Монах Герасим от млади години заминал с роднините си на чужбина в Атонския полуостров, дето в някоя си килия станал ученик на някой си богаташ руски старец, който посинил (осиновил) малкия Герасим, на когото след смъртта си оставил цялото богатство. Герасим, щом се снабдил с богатството на своя старец, на-



пуснал килията и се завърнал в родното си село Търсье, в което на свое изравнение съградил църква и училище, таещем действителната цел, за която беше се завърнал в родното си село.

Както по-горе се каза, Герасим, възползван от отварянето на български училища в Косинец и Загоричени, се яви и той на сцената и ето че се поражда борба от тогавашния гръцки Костурски владика Никифор против тримата народни дейци.

### **Борбите с гръцките владии.** **За отварянето на първите три български училища** **и борбите с гръцките временни владии**

Известието за отварянето на Косинското българско училище стреснало гръцкия кириарх Никифор, който като много прост и неграмотен се ръководеше от секретаря си Яни Граматик, който беше все и вся и веднага повдигна дело в Корчанското съдилище, на което ме представи за най-интригант и нарушител на владишките показания, затвори училището ми и съдружно с косинските първенци, числящ се и свещеник Захария, ни закара в Корча, дето несправедливо ни държа три цели месеци под надзор в мръсните ханища.

Благодарение на битолските народни дейци, с които от по-рано имах познанство, именно: Димитраки Робев, д-р Костаки Пателейски, Димко Радев, Мал Димко, Даме Ханджията и пр., които се застъпиха пред тогавашния валия, който моментално ни освободи и при завръщането в селото наново открих училището, което макар в постоянно гонене от владиката, следваше от ден на ден да успява.

Постоянно се намирах в движение в околните села и в съобщение с двамата горепоименувани учители, при които много пъти лично съм отивал и обратно, те при мен са дохождали, с които измисляхме средства за организирането на народа и по възможности да прибираме, ако се може, повечко деца от околните села. Това съгласие на действие на тримата

ни учители немалко подейства в околните села, които в кратко време дадоха своя плод.

Никифор със секретаря си Яни, зашеметен от появата на българизма и от силното движение на новодошлите учители, се запрегнаха с всички морални сили да попречат на подновеното българско учебно дело, за което употребиха немалки суми, само и само да могат унищожи тримата учители и да затворят училищата им. Постоянно подкупени албанци сновяха по 3 български села и търсеха случай да убият родолюбивите трима учители, но напразно.

Учителите, както и селяните, узнавайки за стремежите на владиката, взеха бързи мерки за отбрана не само за селата, но и за своите просветители учителите. Владиката, при строгите предпазливи мерки на селяните и предвидливостта на учителите, преустанови плана си. През 1872 г. във време на обиколката си в Кореща-Кол беше подкупил двама свещеници поп Ивановци и някой си Чакър от с. Търсье, на които скъпо заплатил, за да удушат селския благодетел и учител монах Герасим.

Споменатите глупаци, двама свещеници с Чакъра Вельо, през споменатата година накрая от януари се решили да удушат в с. Църква монаха, когото накарали като настоятел на църквата по-рано да удари камбаната. Монахът, без да знае целта, още от тъмнини изпълнил желанието им. Кръвожадните свещеници с Чакъра, щом ударила камбаната, завтекли се в църквата, в която заварили монаха, на когото запушили с кърпа устата и го завели навън от църквата да го екзекутират и хвърлят в близкия до църквата трап. Монахът, бидейки в съзнание, когато го изкарвали от църковните врата, доближил се до зида, могъл да изкара из устата си кърпата запушалка и извикал, колкото му държал глас. Във време на произшествието имало в селото някой си бирник с няколко стражари. Като чули гласа, притекли се към църквата, дето намерили Герасим полумъртъв и злодейците се разпръснали. Герасим за всичко станало обясни на бирника и подигна дело против злодейците и против самия владика. Това съдебно дело



трая цели две години, в края на краищата с подкрепата и подкупничеството на владиката злодейците се освободиха и Герасим се задоволи само с направените му разноси (да му се заплатят). Същата 1872 г. аз се годих за Малина Д. Карлюкова, с която трябваше на двацет и девети октомври да се венчая, но като това време нямаше български свещеник в Костурско, трябваше да се обърна за позволение към гръцкия владика Никифор, който случайно беше поканен от близоседното на Косинец (около 15 минути) с. Лобаница, дето да освети новосъградената църква „Св. Никола“, на която датата за освещението не помня кой именно ден беше от октомври.

Владиката, щом пристигна за целта в с. Лобаница, аз прибрах учениците си и отидох да присъствам на освещението. Сутринта, когато владиката се облече и влезна в олтара, се приближих до певците на дясната страна и почнах да пея по славянски. Граматик Яни се помъчи да ме спре, но бай Ганю не слуша, следи си работата. Свърши се тържеството и владиката, облечен в светлите си одежди, потегли за квартира. Аз пък с учениците си наред стоя пред църковните врата и чакам да изпадне владиката. Последният, излезвайки от църквата, заповядах на учениците си да изпеят турската песен „Нашири нур“ и да съпроводят владиката до квартирата му. Това явление твърде много наскърби стареца, но аз, понеже се ползвах със селската подкрепа, никак не ми трепереше окото. Владиката се съблече на квартирата, чиито хазии бяха мои роднини, аз се приближих до стареца, честитих му службата. Той вместо благодарност почна да ме съветва и да ми предлага подкуп, за да се откажа от предприятието си.

При всичко подкупът, че беше много скъп, но пред поскъпия народен идеал отхвърлих предложението му и за да го утеша, обещах му, че ще остана негов подведомствен, ако ми позволи да следя званието си на български език. В това време му предложих да ми издаде вула за венчаване, обаче по настояването на Граматик Яни владиката отхвърли моето желание.

**Наближаването на сватбата.** Дните пък на брака (сватбата ми) наближаваха, домашните ми, както и тъстът (бабалъкът) се притесняваха. Баща ми, уповавайки се на своята опитност, като се снабди с едно селско писмо (с което изрично му се долагаше, че в случай не позволи венчаването на селския учител, за последствията селото няма да отговаря), сам ходи при владиката в Костур, но последният не обърна внимание нито на селското писмо, нито пък на молбите от баща ми, когото нахокал с думите „схизматик“ и най-коварно го изпъдил от Митрополията. Владишкият отказ неимоверно разяри селяните, които тутакси свикаха селско заседание, поканиха и четиримата селски свещеници.

След дълги разисквания се състави селски протокол, с който се задължаваха селските свещеници: поп Ставре, поп Захария, поп Иван и поп Трандафил, на които всекиму ще се заплати таксата, да венчаят учителя, за което цялата отговорност ще пада връз селяните. Свещениците отпърво се съгласили, но когато дойде часът, отказаха се.

Само свещ. Захария, който бе по-събуден и решителен, остана верен на обещанието си и извърши венчавката и с това той спечели симпатиите на цялото население. Тази случка прониза сърцето на Никифора, който, като задивел, най-енергично се втурнал да гони и опустошава всичко българско.

**Унищожителите на българските старини.** Изпрати на четирите страни от епархията свои подкупени агенти да преследват, убиват и предават всеки, който се осмели да се именува българин. Владиката Никифор се счита за разсипник и подкопател на разни български старини, изостанали скрити в разни селски църкви и манастири. На 1872 г. случайно се срути един от зидовете на Гаришката (Костурско) църква, дето, без никой да знае, се откри една яма с доста голямо количество славянски книги според казването, написани на меврана (пергамент), за които, уведомен, владиката изпрати нарочно свои човечи, които натоварили три конски товара, закарали ги в митрополията, в която имало приготвено място, турнали ги и



моментално са ги изгорили. Същевременно прибрал и всички славянски книги, намиращи се в сливения манастир „Св. Никола“, които са били останали още от времето на Охридската патриаршия, под чието ведомство се падал този манастир.

В този манастир според протоколните книги на Охридската патриаршия имало духовно училище с пансион.

Същият Никифор изгори и книгата, намерени в олтаря по време на ремонта на църквата „Св. Вмчца Параскева“ в Костур, Драгор махала. За всичко гореказано и направено Бог най-грозно наказва Никифора, който не умре от естествена смърт, а когато през 1875 г. се бануваше в Кониските (Янинско) бани, падна и се удави.

Освен дотук споменатите недобросъвестно извършени работи има още за много други да се описва, но аз ще огранича засега да напиша в кратце само за коварствата му, извършени над прочутия с висше образование учител в с. Загоричени Георги Динков и на покойния свещеник Димитрия.

**Учителят Георги Г. Динков.** По-горе казах, че покойният Георги Динков, когато се запознал в гр. Битоля със селяните загоричени и се съгласил за учител, нищо не им спомнил за българския език. Но когато се настанил в селото и започнал занятията в училището, раздал на всичките му поверени ученици гръцки учебници. След две-три седмици учителстване през нощта наредил по всички училищни столове български учебници. Заранта, когато учениците влезли в училището, гледат, че столовете са наредени с нови хубави книжки. Доближават се до тях и виждат, че не са гръцки.

Отправят се и запитват учителя си, който се преструва, че нищо не знае по този въпрос. Види се, казал им това нещо да е от Бога. Подирил от учениците си един от наредените учебници и почнал да им прочита на говоримия матерен език.

Учениците, възхитени от радост, изхвърлили гръцките учебници и замолили учителя си да им намери такива подобни на намерените в училището. На другия ден учителят дока-

рал един цял вързоп и раздал на цели ученици кому буквар, кому Светата история, кому читанка. Учениците, зарадвани усилено, се заели кой повечко да изучи от книжката си. В скоро време учениците изучили четмото и пожелали да им се позволи да кажат по нещичко в Светата църква. Тази нова проява не била угодна на тогавашните гъркомански свещеници, които обадили на своя си кириарх владиката Никифор. Последният моментално чрез костурското правителство довел учителя в митрополията и го застрашил със затвор, ако в най-кратко време не напусне загориското училище.

Георги Динков обаче, който беше изпитал много по-големи работи, не се убоя от владишките застрашавания. Завърна се в селото и по-енергично се залови за работата. Денонощно се движеше по съседните села и проповядваше в съзнание някой си архимандрит Павел, от когото придружен се угъти на проповед в с. Горенци и оттам мислеше да замине за гр. Костур, дето в къщата на Ника Циков да открие българско училище. Но Динков и архимандрит Павел, щом наближиха до с. Горенци, ето че подкупени от владиката злодейци налегнаха двамата спътници и низ малко, ако не се случваха пътници, щяха да ги удушат. Динков, не можейки да понася коварните и безчовечни владишки убийствени средства, подигна дело против злодейците и против гръцкия владика Никифор в костурското правителство. Макар показанията на Динков и да бяха справедливи, но владиката като силен на времето с големи подкупи можа да обори повдигнатото дело на учителя Динков. Вследствие загубата на делото последният апелира на корчанското окръжно правителство (окръжен съд).

Поради направената апелация, както Динков, също и монах Герасим, се намираха в постоянно движение и начесто посещаваха дома ми, защото с. Косинец е средище от селата Загоричени и Търсье. От продължението на апелацията и постоянното движение Динков се отчая и напусна с. Загоричени. Понеже жена му беше гъркиня, затова замина за Гърция, дето, както по-горе се каза, и там се помина. В Цариград, за повечко да стресне Никифора и да подкрепи народния дух на съселяни-



те си, ръкоположи за свещеник някой си поп Димитър Мореов, когато на 1873 г. изпрати в родното му село за свещенослужител. Но не след дълго време от дохаждането му неочаквано се помина. Владиката, узнавайки за случката, заповяда на свещениците никой да не би си позволи да опее останките като на свещеник, а просто като на прост гражданин. За да заплаши населението, заръчал да му турят не шапка, а фес. Поп Констиндин от с. Бобища и поп Иван от с. Личища като по-събудени не са могли да понесат този църковен укор, та поради това самоотвержено се решили и нощно време са го погребали както подобава на свещеник. След смъртта на споменатия свещеник Никифор зема да преследва и малтретира най-силно косинския свещеник поп Захария, когото много пъти прати на заточение, понеже той за първи път, още в 1972 г., беше се отказал от Патриаршията и беше признал Екзархията. В края на краищата свещеник Захария се помина от побой от човеци на Никифора. Освен горните лица има и много други, които си се изпитали смърт на заточение и в затвори.

**Владиката от Станимака.** Подир смъртта на удавилния се Никифор на 1876 г. замести го Иларион, родом българин от Станимака, с висше образование по филология в Киевската духовна академия. Той, ако и българин, като пратеник на Гръцката патриаршия, първата година, преди да се ориентира за положението в епархията си, употреби своето влияние, за да напакости на българщината, която едва беше се породила. Първата гонитба подигна в с. Загоричени против учителя Петър Орлов из с. Бобища (Костурско), който по-рано учителствал в Прилеп и Битоля и от заминаването през 1872/1872 учебна година на Георги Динков, замести го Орлов.

Причина за гонитбата беше, че Орлов чел по славянски, когато владиката на ден Божик служил в загориската църква, но всичката владишка врява остана без последствие, защото цялото селско население беше в полза на учителя.

Това народно произшествие доведе стареца Иларион в съзнание. Втората година, като се ориентирал, че епархията

му е населена изключително от български народ, изменил си поведението, стана по-омекчителен и почна да говори в полза на българизма. През 1878/1879 година аз бях напуснал селото Косинец и бях се съгласил с Дъмбенската община за учител в селото им.

**Костурското с. Дъмбени.** Селото Дъмбени се състои от 250 чисто български къщи. От Костур отстои 3 часа северо-западно и от с. Косинец на час и половина. За да се открие българско училище в това село, доста голям труд съм направил, та едвам споменатата 1878/1879 г. можах да убедя първенците, пред които отначало се задължих да преподавам и отчасти и гръцки. Учебната година започна на 15 август и свърши през май. От началото на отварянето на училище в Дъмбени учениците охотно се прибираха като пчели в кошера си и в късо разстояние можаха да усвоят четмото. На 17-ия ден от февруари предстоеше преосвещений Иларион във време на периодията си да посети и с. Дъмбени. Аз приготвих учениците, с които в определения ден излязох на посрещане на владиката във край селото.

**Тактиката на новия владика.** При появата на владиката учениците почнаха да пеят народни училищни песни, от които владиката остана много доволен. Настани се на квартира и след половин час почивка, придружен от селското духовенство и от мен, ходихме в църква да пеем вечерня. За чудо на всички владиката почна вечернята с молитвата „Благословен Бог наш“ и пр. Народът от радост ликуваше и минутно се разпореда да съобщи на всички съседни села за небивалата радост.

На 17-и, още рано сутринта, преди владиката да влезне в църква, гледаш, явиха се изпратени комисии от селата Косинец, Смърдеш, Лобаница и др. да канят владиката, за да посети техните села. Това явление немалко зарадвало владиката, който, за да угоди на посетителите, цялата служба, на която и аз бях съучастник, извърши по славянски от началото до края.



След Божествената служба направи няколко визити в първите селяни и се прибра на квартира, дето на определеното време се сложи трапеза, на която доста много гости бяха насядали. Подир яденето се приготвиха конете, натовариха се владишките одежди и тръгна старецът за с. Косинец.

Преди да потегли за определеното село, замоли първенците дъмбенци да ме освободят няколко дни, за да му помагам в службата.

Селяните без никакво колебание изпълниха волята на дядо владика, който се сбогува с тях, благопожела им идната година да бъде по-радостна и по-плодополезна и с песни биде изпратен до край селото.

Владиката, придружен от селските комисии и от мен, към 8 часа следобед стигнахме в с. Косинец, дето по препоръка му бяха направили доста големи почести. Стоварвайки се на квартира, заповяда на селските свещеници да се приготвят за вечерня.

Щом си отпочина, владиката, придружен от първенците и от комисииите, слезна в църквата и както в с. Дъмбени почна с „Благословен Бог“ по славянски. По вечернята старецът се прибра на квартирата си, а аз с негово позволение поканих селските комисии до 20 души, на които в чест на сполуката им дадох вечеря, след която решихме да отидем при владиката да побеседваме, като вечерта е много голяма. За това наше желание предварително се съобщи на стареца, който със задоволство прие предложението ни. Всичко 20 души се наточихме един след друг и влязохме в стаята на владиката, който заповяда и се наседнахме кой на стол, кой на пейка и кой на миндер и започнахме разговор, отнасящ се по Руско-турската война, за която владиката ни разправи обстойно. След разговора за войната хазиянът на квартирата Търпо Жарданов зададе въпрос на владиката, като предварително потърси извинение, каза му: „Дядо владико, моля, обясни ни кой език е по-добър: гръцкият ли, или българският?“ Владиката, който беше филолог, без да се стесни, каза: „Всяка циганка хвали своето решето. Гръцкият език има такива свойства, които мъчно мо-

гат да се приспособят с българския. А пък българският има такива термини, които много мъчно могат да се приспособят с гръцките изречения.“ И за пример доведе следните ни два глагола: „напия, попивам, напивам, изпивам, препивам, надпивам и допивам; спя, поспивам, заспивам, наспивам, преспивам и доспивам.“

За измененията на горните глаголи старецът потърси обяснения и никой от присъстващите не можа да изнамери сходни фрази. Тогава дядо владика пак зема думата и каза:

„Е! Видохте ли какви са езиците? Българският език е много богат, но не е обработен, прилича на нива, необработена, с много тръне. Този език, като се обработи, ще стане един от първите на Средна Европа.“

Знаете ли, че тук преди няколко века са владели български царе, от които случайно преди 5 месеца ми се падна в ръка една стара българска пара, намерена при оране в нивата на един селянин от близкото до Костур село Кръпени. В същото село се намери в нивята и един български печат, носещ образите на двама царе. Тези две български старини, днес позлатени, се намират у мен. За хиляди лири, ако би ми дали, няма да ги дада. Доще ден, когато немалко ще ми послужат в бъдеще.“

Щом преосвещенейшият владика свърши горните разговори, времето от вечерята бе напреднало и заранта имаше да отслужи, потърсих позволение и като се сбогувахме, всекой си отиде да отпочине и спи на определеното му място. Забележете, че по време на беседата присъстваха и няколко гъркомани, които, поразени от горните показания, другия ден, още в зори, изпратиха нарочно човек, който подробно съобщи на тогавашния главен гръцки агитатор Пихион, родом от Охрид, в Костур, за всичко станало в с. Косинец.

**Доносът на Пихион.** Пихион, без да чака обяснения от владиката, моментално писал в Патриаршията, като с най-мръсни фрази обяснил, че стоенето на Иларион, който е българофил, е в ущърб на елинизма в Костурската епархия.



**Намесата на Вселенския патриарх.** Патриаршията, предвид доклада на Пихиона, без да свърши Иларион корещанската си обиколка, премести го в Алагония, Тесалия, отдето не след дълго време интерниран в Атина, където и се помина, и българските две старини останаха у него.

Подир преместването на Илариона, на край учебната година напуснах новооткритото българско училище в Дъмбени. Причина за това мое напускане беше баща ми, който в Руско-турската окупация имаше силна работа в Бурса и се нуждаеше от свои хора, телеграфически ме повика и аз, за да не би да изгубя благоволението на баща си, напуснах Дъмбени и се упътих за Бурса. За мое, обаче, нещастие, току-що пристигнах в Цариград и се установих при мои сродници, ето че двама хамали на носилка носят от парахода болен баща ми. Тази нещастна случка немалко ме смути. Разпоредих се, докарах доктор, който немалко спомогна за съвземането на баща ми.

Като се подобри здравето на баща ми, оставих го в Цариград при тъст ми и аз тръгнах за Източна Румелия за гр. Пловдив. Пристигайки в града, подадох заявление на тогавашния полицмайстор Корестелев, който по нямане вакантно място първия месец ме прие за секретар-писар, втория месец ме назначи за трети писар и третия, като секретарят Минчев си даде оставката, назначи се за такъв Иван Попов, а аз останах за регистратор.

**Пловдивските познанства.** В гр. Пловдив се запознах с много видни чиновници, земах участие при посрещането на губернатора Алеко паша, комуто наложихме да хвърли турския фес и да тури калпак. Свалихме му турското знаме, което заместихме с нашето. Още вземах участие за превземането на църквата „Св. Параскева“, Алтън тепе (Пловдив). Запознах се по-отблизо със сегашния Св. Старозагорски митрополит Методия, с чието знание съм обнародвал много национални дописки във вестниците „Марица“ и „Народен глас“. Негово Блаженство блаженопочиващият екзарх Йосиф, с когото от по-рано се познавах, пребиваваше в Пловдив и в на-

чалото на 1880 г. се премести в Цариград. Това преместване на Екзархията се нуждаеше и от работници.

**Служител за специални поръчения.** По препоръка, види се, на тогавашния архимандрит и деловодител на учебното дело Методий Кусев, на 15 май същата година телеграфически бях повикан в Цариград. Още при пристигането си в града бидох назначен като служител за специални поръчения в Костурската епархия, в която се настаних в с. Дъмбени, откъдето чрез г-н Димитър Ризов в Битоля изпращах рапортите си, които се обнародваха във вестниците „Марица“ и „Народен глас“. Тази длъжност изпълнявах три цели години.

На 20 май 1880 г. аз като учител се настаних в с. Дъмбени и в това време Гръцката патриаршия изпрати, вместо преместения владика Иларион, някой си Константин, който по-рано бил в Синоп. Константин бил един от второстепенните патриаршески дякони с непълно средно образование, но като много наред години служил в Патриаршията, имал и свои обожатели. По характер той беше не толкова религиозен и много груб. Поради неговата неспособност след една година от назначението му бе уволнен. Преди да се уволни, падна му се жребieto и той да се види с мен и да ме оцени.

На 16 и 17 януари 1881 г. както неговите предшественици излезе и той по периодия в Кореща-Кол.

Посочения ден се пада да служи в с. Дъмбени. По желанието на селяните трябваше да се посрещне официално. Макар мен да не ми беше по желанието, за да видя мнението му, направих всичко и с учениците излязох на посрещане. Учениците, роптаещи при приближаването му, почнаха да пеят училищни български песни, които естествено не са му се харесали. Стоварвайки се на квартирата, заповядал на селските свещеници, които още не бяха се отказали от Патриаршията, да му заведат църковните книги на квартирата, за да пее вечернята.

**Влиянието на владиката върху свещениците.** Свещениците, послушни на заповедта му, направили всичко, каквото се искало.



Владиката, за да разубеди селяните, поканил на пригответната от селяните вечеря всичките по-първи хора, на които им говорил разни разубедителни думи. Казал им още, че тази нова наука заслепявала младите сърца. Тази наука ще даде повод да изгубят родителите своите деца, които един ден ще бъдат повикани войници. За да се убедят в истинността, предложил им утрешния ден, в присъствието на цялото население, да се произведат след Божествената служба публични изпити, на които явно ще се види слабостта на учениците и на учителя. Владишкото намерение толкова беше да осветли населението, колкото да може да встъпи в училището и да залови нещо противно. Едни от селяните показали своята готовност да изпълнят подлото му желание, други пък отказали и дойдоха и ми доложиха за всичко станало. Аз вземах бързи мерки и през нощта прибрах и закрих всичко, каквото имах.

Другия ден, сиреч 17 януари, владиката още в тъмни зори с протосингела си поп Яни из с. Чърчища (Тесалия) дойде в църква и почна утринната служба. Току-що влезна владиката в църква, аз още отпърво изпях многолетието по славянски.

Протосингелът се опита да ме спре, но пред силната народна воля не успя. Повдигна се от народа силна врява, та владиката премълча и криво-ляво извърши службата, след която заповяда на едного от църковните настоятели, именно Илия Здролев, да ми обади, че старият иска да посети училището и да изпита учениците. Здролев, знаейки характера ми и решителността за борба, побоял се да изпълни владиската заповед. При силното настояване на големия гост Илия дойде в училищната квартира и ми обади за замисленото желание на стареца.

Аз отпърво му отказах, но след минута мислене, за да опозоря гърка пред народа, се съгласих и понеже беше неделен ден, се разпоредих и прибрах ученичките и учениците в училището и приготвих почетно място за владиката. Последният, уведомен за приема, прибрал със себе си протосингела и някои от селяните и ето че влиза в училището. Заведох го на определеното му място и той седна. Протосингелът му обаче, мислейки, че ще намери голям лов, завтече се на учителската

маса и потегли чекмеджето. Аз пък, без да губя време, извиках му: *Πατερ τι ζηтите εις την τραπεζαν, εγω δεν ειμαι ελληνοβιβασκαλος να εχω επιληψια βιβλια*, сиреч: „Отче, какво търсите на масата, аз не съм елински учител да държа противни учебници.“ Протосингелът се смая от отправените ми думи и остана като смаян. Обърнах се към владиката и го запитах: *Σεβασμιοτατε, τι ζηтите απο εμενα*, сиреч: „Ваше Преосвещенство, какво търсите от мен?“ Той отговори: „Искам да изпитам поверените ми ученици.“ Аз, без никакви предварителни церемонии, повиках един от учениците, именно Наум Л. Караджов, който от самата природа бе надарен с всички земни качества и първо накарах да прочете от гръцката христоматия един комплект и да го преведе на български. Ученикът почна да чете, прочита толкова ясно, че и самият владика се почувди и извика: *Σω νε, σω νε!* – „Стига, стига!“

Освен прочит изпита го по закон Божи и по смятане. Подир изпита на ученика изкарах една от ученичките, именно Анна Анд. Мусманска, на която заповядах да прочете и разправи за часовника. Анна хвана да чете и протосингелът, без да се задържи, извика: *Βρε αντιχριστε; και τα βουλγαρους θελεις να τους καμεις* – сиреч: „Бре, антихристе, що! Искаш да ги направиш българи!“

*Πατερ, παρετε τον λογον σας οπισθεν! Ελλιζεται ακομη να κρατειτε τους ανεκαθεν βουλγαρους υπο τον ζυγον σας!* – сиреч: „Отче, вземете си думата надире. Надявате се още, че ще можете задържи под ваше иго народ, който изконно бил български!“ Владиката пак извика: *Α βρε, Τηρπε, δεν πταιχεις εσει αλλ' υμεις οπον σε αφυσαμεν εωσ τωρα να πλανεβεις τον κοσμον*, сиреч: „А бре, Търпе, не си виноват ти, но ние, че те оставихме досега да прелъстяваш хората!“ От гореповдигнатите разправи се повдигна голяма глъчка в училището и в момента грабнах за гърба владиката и го изхвърлих низ стълбата във от училището.

Старецът, засрамен от народа за нанесеното му унижение, земал да се хвали пред селските първенци, че ще ме прател на заточение.



**Неочаквано чудо.** О, чудо! Вместо да ме прати на заточение, когато се приготви да напусне селото, ето че от Костур нарочно пристига човек, който му предаде едно доста голямо писмо, с което му се съобщаваше, че поради неговото грубо поведение се уволнява от Костурската епархия. Константин избегна и не се завърна, а аз останах да продължавам званието си в с. Дъмбени.

След заминаването на Константин аз още по-усилено хванах да се движа. Това време с. Бабчорци бяха условили за гръцки учител известния сега Наум Христов из с. Неволени, Леринско, с когото пръв път се запознах на Хали Пиновия хан в Костур. При познанството си разменихме няколко думи по учебното дело и Наум, като много млад и приемчив, веднага се убеди и ми потърси учебници. Щом се завърнах в с. Дъмбени, написах му едно приятелско убедително писмо и пратих му един брой от в. „Зорница“. Това мое писмо и вестникът са докарали го в съзнание, изоставил се от гъркоманството и се предал в изучаването на матерния си език, с който се отличил да стане в днешното си положение.

Уволнил се, Костурски Костандин, 1882 г., биде заместен от Преосвещенейшия Кирил.

**Противопоставянето на Кирил.** Кирил е родом Каламанлия от Малоазиатските брусенски страни със средно богословско образование. По характер е много буен и решителен, но и надменен.

Това Кирилово назначение за Костур немалко подейства на гърците, за да задържат още няколко години положението на епархията и да експлоатират българския народ.

Пред назначението на Кирила по желанието на местното население и по требването на Екзархията изработих махзари в шест екземпляра, подкрепени от 74 селски печата. От горните махзари един се подаде на битолския губернатор, един от Екзархията, един на комисията, заседаваща на Топхането в Цариград, един от корчанския префект и двата, от които единият беше за костурския каймакамин, в когото имаме



съмнение, и другият за общинската архива и се задържаха в общината. С горните махзари, от които този за комисията в Цариград сам лично предадох, се изискваше на основание Берлински трактат да се позволи на Екзархията да снабди Костурската епархия, на която българското население надминава две трети, с български архипастир.

Подобните справедливи български желания най-зорко се следяха от Гръцката патриаршия, която за целта отпуснала на новоназначения Кирил големи суми, които да употреби за подкупи и за издръжка на учители във всичките главни села.

Преосвещенейший Кирил, види се, още преди да тръгне за новата си епархия, изработил плана си. Щом пристигна той в Костур, се разпореи и повика първенците от тези села, които бяха подпечатали на споменатите махзари и с големи подкупи ги разубедил да опровергават направеното, като заявят, че са били излъгани от българския учител Търпо. Действително това измислено средство немалко спомогнало на владиката в момента за отмъщение. Същевременно издаде окръжно до всичките му подведомствени свещеници, на които обръщаше вниманието да нямат никакво нормално и морално сношение с човеци, които се наричат българи, защото такивата са извержени от Вселенската православна църква.

За всичко гореказано навреме се съобщавало и рапортирало в св. Екзархия, но не зная по какви съображения много бавно се давало внимание на справедливите доклади. Пред големите насилия и грозните оргии на Кирила Екзархията едва през 1882/1883 учебна година се сетила да назначи един учител за Костур, именно Златко Каратанасов из с. Бобища. Същевременно за такъв пък се назначава от София йеродякон Григорий Бейдов из с. Косинец. Първият носи от Екзархията предписание, с което ми се заповяда да запозная Каратанасова с костурските българи и да му съдействам за отварянето на българско училище в града. Вторият от София бил задължен от г-н Д. Ризов да ме моли за същата цел. Получавайки екзархийското предписание и устното задължение на г-н Д. Ризов, без да губя време, още на 15 август пристигнах



в Костур, разговарях се с познатите ми: Верговци, Панайот Дъмбенчара, Кальо Пинев, Марко Чадов, Никола Циков, Михаил Данилов, Никола Прилепчанина, Васил Апоскепара и пр. Всички споменати приеха предложението ми. На 16 август с казаните господа и с двамата учители разпоредихме и намерихме за предполагаемото българско училище къщата на Елена поп Кирова, с която сключихме контракт и веднага турихме работници да приготвят столове за учениците, черни дъски и всичкото, каквото е потребно.

На 17-ти същия месец г-н Христов, Никола, из с. Старичени, познат мой стар приятел, като ме запозна с неговите приятели бейове: Ейдин и Хасан бей, които ми дадоха препоръка за каймакамина Сали бей из гр. Дебър. С дадената препоръка се представихме на каймакамина, който беше много сериозен, строг и рушветчия. Той за първи път, предвид препоръката, ни прие много любезно и ни обеща неговото съдействие.

Водими от любезния прием на каймакамина, се завърнахме при гореописаните граждани много радушно. Аз цели 25 дни останах в Костур, само и само да спомогна на новите си събратя учителите, на които, като им сбрах 31 ученици, се отвори училището и ги оставих да продължават. Аз заминах пак за с. Дъмбени. Мина се, не се мина месец и половина, породих се ежба помежду двамата нови колеги. Каратанасов казва Бейдову, че бил самозван. Последният пък – обратно, и тъй разногласието не се ограничило само помежду учителите, а се простряло и между гражданите, които се разделиха на два противни лагера.

През ноември ето че ненадейно пристига от Костур един човек, изпратен от Панайот Дъмбенара и Кузма Вергов, който ми съобщава за немедленото мое в Костур присъствие, защото иначе ще пострада училището.

Водим от спешната покана, приготвих се и бърже-бърже тръгнах с човека. До вечерта пристигнах в Костур и бях поканен у Панайот Дъмбенара.

За целта бяха повикани и двама от загориските първенци: Гильо и Мицалката.

**Поведението на Бейдов.** След вечерта се отвори въпросът за породилата се ежба помежду учители и граждани, за което в присъствието на Каратанасова обвиняваха Бейдова и ме задължаваха още тази вечер да се пише за уволнението на Бейдова.

Аз, имайки предвид, че уволнението на Бейдова (който този ден беше по служебна работа в с. Смърдеш при роднините си), ще докара по-голямо усложнение в работите, замолех господата да бъдат търпеливи до края на учебната година, която много скоро ще изтече. Това мое предложение никак не им се хареса. Вследствие Каратанасовите подстрекателства противната партия, писала в Екзархията, дето отсъствала предвидливост, без никакви запитвания уволнила Бейдова. Противната на Каратанасов партия, докачена, оттегли от училището партийните си ученици. Училището остана само с няколко ученици. В края на учебната година Негово Блаженство Българският екзарх ме повика в Цариград на доклад и при разбиране ми каза, че за през 1883/1884 учебна година се назначавам за старши учител в гр. Костур, а Бейдов се премества вместо мен в с. Дъмбени.

След доклада си до Негово Блаженство за вървежа на костурското училище и този за преследванията на българите от гръцкия владика, който чрез свои органи енергично работи ту с подкуп на правителствените органи, ту с подкуп на повидните първенци-селяни и най-много с назначаването на учители в по-главните села, напуснах Цариград и се завърнах в Костур да приготвя училището, което и да ремонтирам.

В началото на 1883/1884 учебна година освен промяната на Бейдова, види се, взел се под внимание моят доклад и ето, пристига едно предписание, с което се подканвам да настаня и съдействам на следните учители във всякое от долните села, именно: Петър Станоев за с. Косинец, Кузо Шапарданов за с. Смърдеш, Бейдов за Дъмбени, Константин Дамянов за Комлади, Янаки Трандов за Дреновени, Апостол Калоянов за Хрупища, Коев от Стара Загора за Нестрам, Григор поп Анастасов за Загоричени, Петър Орлов за Олища, Никола Скънеца



за с. Апоскеп и Никола Тошев за Мокрени. От появата на тази сган български учители Кирил побесня и открито, чрез правителството и чрез своите подкупени органи се зае да гони и предава не само новоодошлите местни учители, но и самите села, които приеха безплатните учители. Селяните поради таквата владишки подстрекателства навсякъде в селата се подразделиха на патриаршисти и екзархисти. Това разцепление доста много попречи на учебното дело. Споменатите учители лично от мен се настаниха всякой в определеното му село и с последователите си започнаха учебното дело, което макар и с преследвания изкараха до края на споменатата учебна година. Също и аз с раздорливия си и завистлив колега Златко Каратанасов прекарах тази учебна година.

Преди да се свърши учебната 1883/1884 г., получавам едно предписание от св. Екзархия, с което ми се заповядваше да съобща на всички споменати нови учители, че по нямаване на средства Екзархията за издръжката им всеки от тях да се погрижи и намери служба за издържането си. Това ненадейно известие, което задържах в тайна, от дън душа и сърце ме огорчи. Аз обратно писах в св. Екзархия и подробно изложих грозните последствия, които има да ни сполетят, в случай че закрием селските училища. За да се предвари злото, понеже се виждаше голяма нужда от едно духовно лице при икономическия ни пансион и по настояване на селата, чрез колективно заявление се реши да изпратим в екзархията свещенодякона Бейдова, който не само писмено, но и устно да доложи за застрашеното учебно дело. Тази резолюция се прие от цялата община. Бейдов, снабден с общински писма, заминал за Цариград и направил всичко зависещо както от негова страна, тъй и от общината.

Екзархията взема бележка от всичко. Бейдова произведе в йеромонашески чин за Костурския параклис и разреши, че всеки от учителите да си остане на мястото.

Това радостно известие ми послужи като балсам за душата. Без да губя време, съобщих на всичките учители, че всеки още в първите дни на август да се завърне на мястото и да

заеме длъжността си, като навреме съобщи за деня на отварянето на училището.

Бейдов остана за свещенослужител при икономическия пансион, но поради неговата недалновидност, разточителност и непокорност, вместо полза, той докара голяма повреда в учебното дело.

Без разрешение на Екзархията и без знанието на общината на свой риск почна да отива и свещенодействия в селата, неотказани от Гръцката патриаршия. Тази безсмислена лудория на Бейдова даде възможност на Кирила да използва по-раншните селски махзари и да напакости на учебното дело, за което, додето се поправи, се дадоха немалки жертви.

Нетърпимото Бейдово поведение минаваше границите, затова Кирил биде принуден да даде един много строт такрир не само против Бейдова, но въобще против дейците на учебното дело, с който такрир настоятелно молеше каймакамина като опасни подстрекатели да бъдем отстранени от Костурска епархия. Каймакаминът на основание такрира веднага на 21 ноември взема от дома Бейдова и след една вечер затвор изпрати го в Корча, дето дълго време стоя под надзор низ мръсните ханища. При изследването, за да оправдае себе си, Бейдов показал по-раншните махзари, за които виновността дал мен. Аз, понеже бях отишъл в Цариград да действам за освобождението му, изследователят, като нямал факти, на основание 10-ти член от Императорския ферман за признаването на Екзархията, като подстрекатели наказват и двамата на 15-годишен затвор, но мен задочно.

Преди да замина за Цариград, бях дал на местното правителство колективно заявление, подписано от няколко граждани и от пансионските питомци, с което се молеше за по-скорошното завръщане на Бейдова. Каймакаминът Махмуд бея из Мала Азия, който беше подкупен от Кирила и ми се заплащаше месечно по 10 турски лири, запитал се по въпроса с владиката, който не оставил първия да даде ход на заявлението, а го накарал да изследи подписите, които са били фалшиви. Каймакаминът, сляп слуга на владиката, минутно ме по-



вика и изпита за подписите. В отговор аз казах, че подписите са на гражданите и на бащите от учениците. Каймакаминът, за да удостовери в истинността, повика и учениците, които му отговориха, че действително подписите са техни, но това се направи със заповед от родителите им. По повод ученическия отговор каймакаминът изпрати жандари по селата да доведат родителите, обаче, преди да тръгнат жандарите, аз заплатих скъпо на загориченеца Хр. Мицкалката, когото пратих низ селата да обади за станалото. Родителите, уведомени, другия ден още от рано пристигнаха в града, а именно: Динето Калабак от с. Олища. Откакто предварително се видя с мен, придружен от няколко жени, се представи на каймакамина, комуто говори на български:

„Бей, моля, не ги безпокойте децата. Постоянно ги викате и ги плашите. Те не са криви, ние сме им казали и не записаха.“

Каймакаминът му отговаря:

„А бре, Дине, какво искате с арзохала?“

„Ефенди, искаме си попа.“

„А бре, нали имате попове?“

„Ефенди, наистина имаме, ама те са гърци, та не ги разбираме що четат. Те може да ни псоват, ние трябва да знаем, нека е жив царът. Той ни даде свобода.“

От отговорите на Калабака каймакаминът се убеди в истинността и изоставил се от по-нататъшните изследвания. Гърците започнаха пък да писват против мен, които са паднали в мои ръце и ги представих на деловодителя г-н Д. Хранов, който да зема бързи мерки да превари злото, но той ме накара по-скоро да замина за мястото си.

Щом на 17-ти май 1885 г. се завърнах у дома и на 21-ви също потеглих за Костур, ето че пристигнали в селото 5 жандари, които, като не ме намериха у дома, с голяма бързина пристигнаха на половин час далеч от селото и оттам под конвой ме закараха в Билища, отдето след една вечер и един ден ме закараха в Корча и без предварителен изпит ме турнаха в затвора при Бейдова.

**Затворът на Корча.** Повод на това неправилно мое затваряне чрез заявление запитах прокурора и председателя на наказателния съд, но те ми отговориха, че книгата са пратили в Битоля. Тогава повиках баща си, с когото се видях, разговарях и упътих го да отиде в Костур, да вземе доктора Дямандаки Шямта, с когото да отидат в Битоля и да условят някой адвокатин. Баща ми от Корча отиде право в Костур, там разправя на Дямандакия, дава му 12 турски лири, с които накупиха разни подаръци и веднага потеглиха за Битоля, дето условиха новодошлия от гр. Солун адвокат Хасан ефендия за 25 турски лири и дадоха 40 турски лири на апелативния прокурор. С ходатайството на Хасан ефенди книгата едвам през август се прегледаха и свободни от наказание се повърнаха в Корча. Кирил, известен за станалото, незабавно изпраща протосингела си Атанасий с 80 турски лири подкуп за мютесарифина, за да се протака работата и да се държим в затвора.

Прокурорът, в съгласие с мютесарифина, продължи моткането на съда до 14 август 1885 г.

Макар с дошлите от Битоля книга и да се освобождавахме, но съдът ни натовари със съдебните разноски, с глоба по 15 турски лири на човек, от които по 10, задето сме открили училище без позволение и по 5 турски лири, задето не били потвърдени училищните документи и освен това не споменуват в резолюцията за освобождението ни.

**Съдебната присъда.** На свършека от присъдата ни се каза да молим Бога за дългоденствието на царя, защото сме били освободени от наказание, но всъщност се заповяда на стражарите пак да ни държат под конвой. При това положение влизам в стаята на прокурора, търся обяснения за новото държание и той ми казва да дада заявление. От прокурора влизам при съдебния председател — също и той ме кара за заявление. Аз предпочетох председателя, на когото дадох за заявлението, което, щом прочете, при надпис препрати до съдебния секретар, когото запитваме, че ако сме изплатили нало-



жените съдебни разноси и глобата. Секретарят, пак при надпис на заявлението, му отговаря, че двамата осъдени си изплатиха всичко до стотинка. След отговора на секретаря председателят, пак при надпис, отправя заявлението до прокурора, на когото казва, че двамата осъдени днес, като си изплатиха съдебните разноси и глобата, коя е причината за новото задържане? Прокурорът, пак при надпис, отговаря: „Осъдените се държат, защото в резолюцията нищо не се спомена за тяхното освобождение.“ Председателят, земайки последния отговор, ядосано, пак при надпис, писва му: „В резолюцията не се спомена за освобождение, защото ние не знаехме, че тези хора са били в затвора. За последно Ви казвам: или ще заповядате да се освободят, или пък другояче ще постъпите.“ Прокурорът, смутен от този отговор, остави заявлението с надписите на масата си и моментално се качи при мюте-сарифина, с когото след дълги разисквания последният от своя страна заповяда на тъмничния надзирател Ракип ага да ни прибере пак в затвора за неопределено време.

Ракип, макар да ни прие повторно в затвора, но съгласно правилниците не можа да ни държи повече от 24 часа. На 15 септември писмено запитва мюте-сарифина и търси гаранция за последствията. Последният писмено отговаря на надзирателя, че се писало за делото в Цариград, та до получаване на отговор трябва да се държат и двамата в затвора. От всички дотук водени разпри по несправедливото ни съдебно дело взехме акт, вследствие на което протестирахме за направената неправда от прокурора и своевременно апелирахме за неправдата в Битолския апелативен съд.

**Освобождението.** Последният едвам на 10 декември 1885 г. телеграфически ни призова в Битоля, дето след една вечер затвор се освободихме. Обаче и тука ни се яви пак пречка от губернатора Абдул Керим паша, който заповяда да се държим под надзор без право да излизаме навън от града до второ разпореждане. Принудени от тази губернаторска заповед,

дадохме финансова гаранция и се ограничихме да живеем в Шатраван хан при ханджията Сотираки.

Цели 7 месеца останахме да живеем в този хан на произвола без ничия подкрепа. Благодарение ходатайството на видния българин Николаки Робев, едвам при април, поради празника Възкресение Христово, се освободихме да се завърнем в родното си село, без право да учителстваме.

**Намесата на Кирил.** Костурският Кирил, известен за нашето освобождение, предписва на Косинската община, която канел да употреби всичките възможни и невъзможни сили и на Възкресение да не ни допуснат в селската църква. Косинският пък гръцки учител писва на владиката за нашето освобождение и го моли да разпорежи за изстреблението ни, така що да може да се спаси селото и епархията от тези пропагандисти. Тези две писма, както и един факел, голям, препълнен с много писма, противни по наш адрес, и разписки на гръцките учители да получават заплатите си от битолския гръцки консул, паднаха в мои ръце. Пликът с писмата беше от гръцкия организатор Пихион, който чрез кираджиите беше пратил на свои органи в Корча и от които пропаднала на шосето Костур – Корча. Майка ми, отивайки в Костур, намерила плика на пътя и го прибрала в домашните мои книжа, без да го пипне и без да зная какво има вътре. Завръщайки се вкъщи, потърсих книжата на покойния си баща (който от скръб се беше поминал още в началото на затвора ми), намерих плика, отворих го и що да видя? Намерих материал за отбрана от противниците си. Предвиждайки, че Кирил пак ще подига против нас врява, преписах всичките заловени писма на няколко екземпляра, за да ми послужат в даден случай. Три седмици от освобождението ни Кирил пак подава наново такрир и иска нашето отстранение от Костурско. Както по-горе се каза, правителствените органи като платими винаги са били готови да услужват на владиката, затова каймакаминът Абдул Рахман ефенди Прилепчанец моментално под конвой ни прати в Битоля.



**На път за Битоля.** Вървейки пътем, жандаринът Аршлан ага от Света Неделя, приятел от дълги години, ни предложи и се обърна към нас, казва: „А бре, даскал, моля те, като знаая, че няма да бягаши, сам ще си отидеш в правителството, ето, давам ви това писмо, което ще предадеш по надпис, оставете ме да хода у дома да си вида децата.“ Аз благосклонно приех предложението на агата, дадох една бяла меджидия подарък, прибрах писмото за губернатора и тръгнахме двамата само с кираджията Мехмед ага. В ден петък стигнахме в Битоля и се прибрахме на Мисир хан.

Отиването ни насам, без жандарин в Битоля, доста много ни спомогна, за да уредим работите си. Видохме се с приятелите си, именно Николаки Робев, на когото като член в идар-меджелис и близък до губернатора (валията), разправихме му за всичко.

**Дипломатическите постъпки.** Можех да раздада преписаните от заловените гръцки противни писма екземпляра, от които един на Руското консулство чрез Ан. Лапов, един от Английското, един на Френското и един на г-н Маргарит, управляващ Румънското учебно дело в Македония и Ипир. Последният беше в голям регрес с гърците, особено с организатора Пихион, затова той достатъчно се заинтересува. Понеже той бе познат не само с консулствата, а и с губернатора, пред когото поради големите румънски подкупи имаше голямо влияние, разправил за случката навсякъде.

**Посещение при валията.** Ние след 4-дневно стоене в Мисир хан, в ден вторник, придружени от г-н Николаки Робев, предварително предадохме каймакамското писмо на валията Абдул Керим паша, който само в присъствието на споменатия Робев ни прие и след виждането почна много строго да ни говори и да ни разправя, казвайки, че „Вие сте размирници, бунтувате народа против познанието с височайши берати гръцки владици, на които подкопавате авторитета, искате да отваряте училища в села, дето не съществували такива. Държа-

вата ни от такива като вас, попове и учители, дошла в днешното положение. Вашите деяния са против интересите на държавата, но ние не се боим, в силата сме да ви пратим на заточение. Както сега вие работите, са правили и българите, които докараха страната си в разгром и разсипия. Сега искат пак да ги приемем за наши поданици, но не ги приемаме.“ Взимаше разни вестници, които ни прочиташе, и ми разправяше, че „от всичките европейски държави най-честна била турската.“

Четири и половина часа валията ни държа в стаята си и подобно на стара баба се занима с горните бръщолевки. Накрая от беседата изкарах от пазухата си преписания екземпляр и го предадох на валията, който се отпрати към Робева и го запитва за съдържанието. Последният му разправи подробно за всичко. Тогава валията ми подири оригиналните писма. Аз първо се усъмних да му ги предам, но при настояването на Робев, връчих му ги. Валията, вземайки, турна ги в особен плик и ми заповяда другия ден, в сряда, още от рано да отида при неговия политик Мехмур Есат ефенди, да ги преведем и по-скоро да му ги повърнем.

Съгласно дадената ми заповед още от зори ходих в къщата на Есат ефенди, който от по-рано ми беше познат като преподавател на турския език в Българската гимназия, предадох му писмата, телеграфически заповяда на костурския каймакамин Абдул Рахман бей, комуто поверително най-строго заповяда да обискира къщата на Пихиона, без да се стеснява, че бил гръцки поданик.

**Обискът при къщата на Пихион.** Въз основа на валиевата заповед каймакаминът моментално зел нужните мерки, пратил юзбашията си Нури ефенди с 20 жандари, които обиколили къщата на Пихиона, комуто заповядали да отвори вратата, но той настойчиво не рачел да им отвори. При силното настояване на юзбашията и с поканата, че ще строшат вратата, след като успял да закрие в бъчвите с вино, половината от архивата си, принудил се и им отворил.



Юзбашията, влизайки в къщата, прибрал всичко, каквото намерил ръкописно, заверил със себе си Пихиона с книгата и под конвой с няколко жандари го докараха в Битоля и го предадоха във временен затвор. Случайно на чаршията се срещнах с юзбашията, който беше докарал Пихиона, казва ми: „Добър ден, г-н учителю. Ама докарахме твоя приятел.“ — „Що ми е, ако сте го докарали? Както мене докарахте, също и него.“<sup>1</sup> Залавянето на Пихион зашемети не само владиката Кирил, но и целия град, защото всичките първенци и доктори бяха съучастници в организацията. За да избегнат от наказание, прибрали 750 т. л., пратили ги в Битоля на Атас Латини, който бил в тесни съшения с валията и който много лесно подкупил валията. Последният, при всичката виновност на Пихиона, заповядал да се освободи. Понеже аз живеях под надзор на широк сокак в къщата на архимандрит Анания, забелязах, че Пихион се освободил и отива да се настани в хотел „Солун“.

Това явление много ме учуди. Напуснах си работата и отидох да се срещна с Маргарита, срещнах се и му разправих за станалото: той, ядосан, веднага си турна шапката и се раздрусал нагоре-надолу по приятели, на които разправи за случката с Пихион и за дадената сума за подкуп на валията.

Предвид, че се откри работата, другия ден още от зори наново заловиха Пихиона и го подложиха на изследвания, от които се откриха много интересни работи за турската държава. Пихион в съгласие с докторите Шомо, Вуза, владиката и пр., донасял сведения за турската армия, къде се съсредоточава, какви сили има и откъде мисли да нападне. Вследствие откритията Пихион и доктор Вуза бидоха осъдени на по 15 г. каторжна работа в заточение в Родос, а владиката и доктор Шомо с откуп се освободиха, последният от страх се помина.

Пихион, обаче, от Родос успя да избяга с гръцки параходи в Гърция, дето се и помина.

<sup>1</sup> В ръкописа българският превод е в полето, а в основния текст репликите фигурират на турски, но в транскрипция на кирилица: *Сабах шевлеросон, даскал ефенди! Ама сенин дост гитердик. — Гитердинис ше бана не? Насал гитердинис бана, шьойле да гитердинис ве она.*

**На доклад при Екзарха.** Подир откритието на гръцката афера Абдул Керим паша през 1886 г. ни освободи, без обаче право да учителстваме. Щом се освободихме, заминахме за Цариград и доложихме за всичко, станало в св. Екзархия. Въпреки толкова теглила Екзархията ме кани пак да се завърна за учител в Костур, понеже имаше голямо доверие в мен. Аз като онеправдан в издръжката за през време в затвора замолих деловодителя г-н Д. Хранов вместо в Костур, да бъде преместен другаде, където се вижда нужда. Деловодителят обаче, без да взема в съображение претеглените мъки и страдания, назначава за Костур Бейдова и отказва мен да назначи.

**За щастие в София.** Несправедливостта на г-н Хранов ме принуди да напусна Македония, за която толкова съм пострадал, и да замина за София да търся щастие си.

Пристигайки в София, отнесох се до моя стар приятел г-н Л. Важаров, който беше началник в Министерството на просвещението, и той ме препоръча на министъра г-н Живков, който ме прие на продължителна аудиенция. Разправих му за всичко изтеглено и той ми обеща неговата подкрепа пред Екзархията да бъде пак назначен в Македония.

**Завръщане в родния край.** Министър Живков, види се, се споразумял с когото трябвало и след два дена ме повика в Министерството, снабди ме с пътни разноски и ме накара да вървя за Македония направо, понеже се писало в Екзархията, за да бъде назначен. Убеден от думите на министъра, визирах си паспорта и потеглих за Македония, Костурско, дето се установих в родното си село и чаках от Екзархията назначение. Деловодителят Хранов, на когото още навремето му се предписало и на когото много пъти съм писвал, озверен, винаги премълчаваше на поканата.

Това премълчаване ме накара да остана в селото си и през цялата 1887/1888 учебна година. През тази година, понеже Абдул Керим паша се беше уволнил и заместил от Алил Рефат паша, който беше въвел пьдарските реформи, използвах



след последния да изкарам височайши фермани за Косинското българско училище и Смърдешката църква, които по самата вина на гърка Кирил, отпреди 2–3 г. бяха спрени да се градят. На края на учебната 1887/1888 г. повторно се повърнах в София, представих се на г-н министъра на външните работи и на този на просветата Живков, на които докладвах за всичко станало. Последният, след изслушването на доклада, ми предложи, че, ако може и ако има българи, да се отвори училище в Корча, защото този край е важен за България. Това министерско предложение ме заинтересува и аз предложих услугите си. След този разговор министър Живков се споразумял със своите колеги и подир един ден ме снабдява с пътни разноски до Цариград и чрез Външното министерство се писва обстойно и наложително писмо в Екзархията, в което категорично се предписваше, че да ми се заплати за изтеклата учебна година и за 1888/1889-а, да бъде назначен за Корча. Г-н Христов, въпреки волята си, ми издаде назначително, без да определя заплатата ми, а за такъвато от изтеклата година ми каза, че ще ми се изплатяла по-после от непредвидените суми.

**Учител в гр. Корча.** Неизплащането на заплатата от изтеклата учебна година и неопределянето заплатата в назначителното за 1888/1889 учебна г., макар и да бе обидно за мен, но уповаващ се на висшата от София заповед, без никакви коментарии заминах за Корча, където се установих в хана на видния и познат мен Альо бей. Запознах се с мютесарифина Махмуд паша, малоазiateц, с неговия секретар Тефик бей, с муфтията и с много видни бейове, на които предложих да ми съдействат за целта.

Прибрах по-видните българи, именно: Атанас Темелев, Темели Дуров, Висо Гергов, Георги Ванчев, Наум Морков, братя Шекерови, Григор Пърлица, Коте Чамишев и пр., с които се съвещавах и им предложих за целта. Всички повикани единодушно приеха предложението ми и веднага поканихме адвокатина Мехмед ефенди, който ни състави заявлението, което се подкрепи с 30 подписа, подаде се на мютесарифина, който

го представи за разглеждане в Идаре меджелис. За да не би да се породят никакви разногласия, се намери за добре да се подкупят муфтията Махмуд ефенди и секретарят Тефик бей с по 10 турски лири. Последните, възнаградени, се разпоредиха и през 3—4 дена представиха заявленията на разглеждане от меджелиса и съставиха нужната за вилаета мазбата, която ми се връчи, и веднага заминах за Битоля. Сдружно с мазбата подадох и едно обстойно заявление на валията Алил Рефат паша, комуто описвах услугите ми със заловената архива на Пихиона и молах да ми се издаде заповед за откриване в гр. Корча българско училище и да ми се потвърди от Моариха училищното ми свидетелство и програмата. Благородният Алил Рефат минутно при надпис препрати заявлението на моарихския председател, комуто заповядваше да направи всички улеснения не само за Корча, но и за всички досега закрити български училища в Костурско и другаде. Председателят предвид заповедта потвърди училищното ми свидетелство и програмата. Моарихският секретар забелязал, че на мен виси на часовника златна верижка, която струваше 2 и половина турски лири, харесала му се и за да я отнеме от мен, приbral валиевата заповед, училищното ми свидетелство и ето на 6 часа подир пладне дохожда в Мисир хан, влиза в стаята ми и казва: „Даскал ефенди, с големи затруднения едвам можах да свърша твоята работа, но едно нещо ще поискам от тебе. Верижката от твоя часовник много ми хареса, та ще направим размяна. Ти ще ми дадеш твойта, а аз ще ти дам моята, иначе много мъка ще теглиш.“<sup>1</sup> За да избягна от трудностите и за по-скоро да открия училището си, прежахлих верижката си, изкарах и му я дадох, задоволих се с неговата от 100 пари.

<sup>1</sup> В ръкописа преводът на български е добавен в полето, а в основния текст репликата е на турски, в транскрипция на кирилица: *Даскал ефенди, гауре чок замечиле битердим сенин иши, факът бир шеи истерим сенде. Сенин саат синджири чок бедним трамля япаджам. Беним синджира вереджеим сана ве сен вереджексен сенин, башка турли олмас замет геледжексен.*



Прибрах заповедта с другите документи и веднага съгласих кола и заминах за Корча. Там услових къщата на Георги Ванчев за училище, приготвих нужните столове, черни дъски и поканих гражданите да представят и запишат децата си.

За пръв път се записаха 12 ученици, на които числото се възкачи на 25–27. Това училище трая цели 5 години.

**Среща с Вайганд.** Четвъртата година биде посещавано от знаменития писател Вайганд<sup>1</sup>, който ме покани да взема учениците си и да излезна на могилата „Св. Атанас“, която ни служеше за извършване на църковните треби, и там да ни фотографира за спомен. По желанието на споменатия закарах учениците си на определеното място – фотографира ни, същевременно фотографира и учениците с учителите от Румънското училище. Вайганд остана твърде задоволен от направените открития, от добрия прием и от отговорите на учениците.

**Оклеветяването.** Петата година от отварянето на това училище учителите от Костур, види се, от завист, без мое знание и без да земат в съображение важността на Корча, почнаха да водят преписки с Екзархията, на която представляли за излишно това училище при всичко, че знаеха: сърбите отвориха книжарница. Екзархията, без да търси от мен никакви сведения, предписва в Костур на главния учител Апостол Димитров, комуто заповядала да ревизира повереното ми училище и да рапортира за хода му.

Апостол, като млад и буен, без да взема в съображение важността на местността, рапортирал, че корчанското училище нямало никакво значение, толкова повече, че се посещавало от 4–5 ученици и учителят се съобщавал с новодошлите сръбски учители.

<sup>1</sup> Густав Вайганд (1860–1930) – германски езиковед, етнограф, българист и балканист. Изследва езикови проблеми и описва живота на македонското население в Южна Македония. Одровател на сп. „Балкан архив“.

Екзархията взела за чиста монета доставените от Димитров донесения и предварително, без да се обърне към корчаните, от които да потърси по-точни сведения, за през 1893/1894 учебна година закри това училище, а мен назначи за Галищник (Дебърско).

След издаването на една брошура от знаменития писател Вайганд, който описваше значението на Корча и училището, Екзархията ме помоли пак да отворя това училище, но аз отговорих, че който е станал причина да се закрие, той сега нека да го открие.

**Кой е Апостол Димитров?** Той е родом от с. Дъмбени, мой ученик, основното си образование свършил в селското си гръцко училище. Също свършил и първи клас при мене в с. Дъмбени през 1880/1881 учебна година.

През 1881/1882 учебна година му съдействах стипендия при Солунския пансион и там свърши средното си образование. През 1887/1888 г. беше назначен за главен учител в гр. Костур, задето изкарал позволително за повторното откриване на Костурското закрито училище, което позволително се издало на негово име във времето на Алил Рефат и при владичеството на Филарет. По-горе немалко се пише за Кирил, който с поведението си стана нетърпим не само от населението, но от самата Патриаршия, която, принудена от правителството, поради съучастието му в Пихионовата афера, премести го в Одрин и през 1887/1888 го замести с Анхийлски Григорий.

**Кой е Григорий?** Григорий беше със средно богословско образование. Свършил науката си в Гръцката богословска семинария в Цариград, на остров Халки. По характер беше смирен, кротък и справедлив. Той не обичаше никому да прави зло. Това негово поведение никак не се хареса на костурчани, които най-енергично протестираха пред Патриаршията и последната на 1892 г. го замести с Филарета, сегашния Димотишки.



**Филарет** е с висше германско образование. По характер е непредвидлив, злобен до крайност, отмъстителен и в пълния смисъл фенерски тиранин, с титлата д-р на историята. Още в началото на назначението му за Костурски владика развил своята енергия и скроил план чрез неговата германска история да асимилира костурското чисто българско население. За пръв път съм имал чест да се запозная с този старец в Костурската митрополия.

**Отново в родния Косинец.** След годишните изпити в Корча се прибрах в родното си село. Селските пък свещеници, предвид окръжна заповед от Филарета (с която им се заповядваше да не влизат в сношение със схизматийските свещеници, учители и всички, които се казват българи), се приготвиха да донесат на владиката, че аз се завърнах и ще им преча в службата. Преди свещениците да потеглят, прибързах и ги предварих. Догдето те отидат в Митрополията, аз предварително влезнах в канцеларията на протосингела Платон, който беше много зает с четене на цариградски вестници, в които се писваше за издаването берати за четирима български владци: Охридски, Дебърски, Битолски и Струмишки. От това ново съобщение Платон беше доста много смутен, та не му оставаше време да ме запита за какво съм ходил в Митрополията. Едвам по прочитането на вестниците се свести да ме пита: „Какво искате?“ – „Аз искам да се видя с Негово Преосвещенство.“ Протосингелът, който не ме познаваше, събщи на владиката, при когото по-преди бил влязъл на свиждане г-н Гильо от Загоричени, казал, че подир г-н Гильо може да влезна. Споменатият говорил, що говорил Филарету, ето че излезна от стаята и в този междук влязох и аз. Владиката стана на крак, целунах му ръка и тай ме целуна в чело и ми заповяда да седна, седна и самият и ме запитва: *Ποιος εισθε, σεβασμιοτατε; Πριν επεμβομεν εις συνομιλιαν σας, σιβοποιω οτι εγω ειμαι ο διαβοητος βουλγαρος διδασκλος Τιρπος Ποποφски!* – *Και που ενταυθα βουλγαροι? Σεβασμιοτατε, βουλγαροι ειναι ολοι αλλ' αλλυνης δεν*

*υπαρχουν – Αμα, γνωπιζετε οτι εγω ειμαι ιστορικος. Σεβασμιοτατε, γνωπιζα οτι εισθε ιστορικος και οτι εσπουδασατε εις την Γερμανιαν, αλλ' αλληλιναι η ιστορια της Γερμανιας και αλλη τη Χ Καστοριας, δια τουτο συστανω των προχυν σας μυν ερευνατε τας ιστοριας. Βαπτιζω και μυρονω, αρα ζηζη και μιν ζηση.* При този мой израз владиката ме погледна и почна да се смее. В заключение му казах: *Σεβασμιοτατε, επειδη ο καιρος δεν με επιτρεπει να μεινω περισσοτερον με της αδεια σας.*<sup>1</sup> Целунах му ръка и той в челото и ме изпрати до самата стълба.

Излизайки от Митрополията, срещнах селските свещеници, които като ме видяха, се стреснаха. Завърнах се в селото и както по-рано си следвах работата в църквата и в училището, без ни най-малко да се стеснявам от някъде. През цялото вакантно време прекарах най-весел живот в дома си. Владиката пак през това вакантно време, около средата на юли, ходил във влашкото село Клисуре, уж да умири породилите се църковни борби между румъни и елино-румъни.

Понеже, когато владиката ходил в Клисуре, църковният ред бил на румъните, той, уповаващ се на военната отбранителна сила, и ненадейно, когато служел румънският свещеник Никола, влезнал в църквата и се опитал да изкара служещия. Църкуващите се румънски жени нападнали Филарета, набили го добре-добре и му изскубали брадата. Засрамен владиката от станалото, скоро се завърнал в Костур и повдигна дело против румъните, но напразно.

<sup>1</sup> Преводът на български е направен от Търпо Поповски и добавен в полето. Той гласи: *Превод на водения разговор. Въпрос: „Кой сте?“ Отговор: „Ваше преосвещенство, преди да влезнем в разговор, съобщавам ви, че аз съм прочутият български учител Търпо Поповски.“ Владиката казва: „Къде тука да има българи?“ Отговор: „Ваше преосвещенство, всички са българи, но елини няма.“ Владиката пак запитва: „Знаете ли, че аз съм историк?“ Отговор: „Зная, ваше преосвещенство, че сте историк и че свършихте в Германия, но друга е германската история и друга е костурската. Обръщам вниманието ви да не дириите истории. Кръщавам и миропомазвам цяло живяло, цяло не.“ В заключение казах му: „Понеже времето не ми позволява повече да стоя, позволете ми.“*



**Подновяване на учителската работа в Корча.** Училищната ваканция изтече, аз заминах да подновя работата си в Корчанското училище и владиката на 6 август изпадна по периодия в Нестрам Кол. Около 13 септември свършил периодията си и на 14 пристигна в Корча и се настани в Митрополията.

Известен за пристигането му, другия ден още от рано ходих на посещение в Митрополията, дето ги намерих в една стая с корчанския кротък и смирен Теофилакт. Поздравих и двамата по християнски ред и се обърнах към Филарета, запитвайки: *Σεβασμιότητα πως περασατε με την περιοδειαν σας και με αυτην της Κλεισουρας*, сир. „Ваше Преосвященство! Как прекарахте с периодията си и с тази от Клисуре?“ *Πιστευω να ενθυμασθε τους λογους μου “βαπτιζω και μυρουω*, сир. „Вярвам да помните думите ми „кръщавам“ и „миропомазвам“?“ *Μαλιστα, ενθυμουμεαι, αλλ’ εγινα πλεον...* сиреч „Да помня, но стана веч.“

Повтарям му: *Ο Θεος να μας φυλαξη απο χειποτερων*, сиреч „Бог да ни пази от по-зле“. След размяната на горните думи Теофилакт заповяда на слугите, донесоха сладко и коняк, се почерпихме. В същото време Филарет запитва Теофилакта: „Как вървите с учителя Търпо?“ Последният му отговаря, че добре. Какво да прави, бедният? След малко от свиждането Филарет замина за Костур и аз останах в Корча да продължавам училищната си работа и с нетърпение чаках да дойде 18 януари, в който ден служи в Кониската църква.

Месеците и дните един след други вървят, ето че пристигна и 18-ият ден от януари 1893 г. Два дни преди тази дата писах на домашните си да ми пратят мулето, за да мога да присъствам този ден след службата. Домашните, земайки писмото на 17-и, още рано-рано с нарочен човек ми изпратиха мулето и около един часа след пладне се приготвих и тръгнах за дома. Следвайки от мулето, без да влезна въщи, се отправих в църкви, гдето намерих вечерната свършена и владиката се готвеше да изпадне. Аз вземах свещи, преструвах се, че не виждах владиката и с гърба си към него паля свещите на свещника.

Владиката, види се, усъмнил се и щом излезна от църкви, моментално изпратил нарочно човек до билишкия мюдюрин

да съобщи за моето пристигане и за сигурност да му прати военна сила. Мюдюринът, бидейки с мен в най-добри отношения, на 18 януари още от нощта прати суварията Таир ага с едно тескере, с което съобщаваше, че „Българи и гърци, като бил владиката в селото ви, ще се молите Богу всякой на своя език, без обаче да се произведе някакъв скандал.“ Суварията, пристигайки, ми предаде тескерето и ме помоли да не отивам в църкви. Предвид мюдюрското тескере, без да се боя, казах на суварията, че аз поради важността на празника от 7 часа далеч съм дошъл, затова трябва да ходя на църкви и като вие на байряма да си свърша ибадета (молитвата). Преди да потегля, поканих суварията да прегледа да не би да държа някакво оръдие, за да няма владиката причини да ме опетнява, тръгнах и влязох църкви, ето че и владиката влезна, който след много-летието се качи на владишкия стол и почна катевасията: „Сушу“ по гръцки, свършвайки владиката, почнах аз по славянски: „Яков виде Исая.“ Владиката Филарет ядосан слезна от стола, дойде при мен и ми казва: *Εξω, εξω*, сиреч „Навън, навън“. В отговор на поканата му казах: *Οπιος επχεται αν' εξω, αντος πυλαινει εξω*, сиреч „Който иде отвън, той отива навън.“ Църквата е моя, баща ми я е градил, казвам ти, да си ходиш на мястото. Владиката пак се качи на стола и повтори катевасията, същото направих и аз по славянски.

Първият, разярен, пак се приближи до мен и ми заповяда да млъкна, но без ни най-малко да се побоя, го накарах втори път да се качи на стола. Качвайки се, започна да ме проклينا с думите *Αντιχριστε, να εισαι καταταραμενος*, сиреч „Да си проклет, антихристе!“ В отговор на проклетията му казах, че „Аз ако съм антихрист, ти си велзевул. Да си проклет от 318 отци, от целите български стихии, от древе и камене и си недостоеен за служба!“ Тогава Филарет извика *Αφορεσμενε; χαλασες την λειτουργιαν μου* („Проклят, развали ми службата!“) Произнасяйки Филарет горните думи, излиза един от средата на народа, а именно Димитър Цветков, и му казва *Αυτος αν σε την χαλανεν, εσει την εχεσες*, сиреч „Той ако тая развали, ти я посра.“



Горните прения дадоха повод да се породят големи викове и смутове, така що не се виде нито от владика, нито пък от служба. Владиката отчаян излезна от църквата и за всичко станало писа на мюдюрина, но безполезно.

От Косинец се отправи за с. Смърдеш, но много засрамен и унижен пред народа. Поведението на владиката и бруталните му обноски дотегнаха не само на градското население, но и на селското, което от ден на ден напущаше патриаршеското ведомство и чрез заявления се прибираще в лоното на своята праотческа православна църква българската Екзархия.

В едно най-късо време българската просвета се разнесе във всичките в епархията села.

**Предложен за учител в Галичник.** По-горе казах, че Корчанското българско училище поради доклада от Апостол Димитров Екзархията без знанието на Корчанската община го закри и мен ме назначи учител за с. Галичник (Дебърско). Аз не приех това назначение, от една страна, че наново трябваше да водя борби със загнездилиите се там сърби, от друга пък — селяните косинци, които бяха лишени от народен свещенослужител, понеже гъркоманските такива не скланяха да признаят Екзархията, предложиха да им намеря такъв за извършване на религиозните треби или аз да се нагърбя да се ръкоположа или пък в края на краищата ще били принудени наново да признаят Патриаршията. Наложено то ръкополагане не ми беше по волята, но повод отказа на гръцките свещенослужители, особено, за да отмъстя на Филарета, реших се да приема свещеническия сан.

Преди да потегля за Цариград, повиках съмишлениците си съселани на общо заседание, с които разискахме въпроса, приготвихме два еднообразни акта, от които един за Костурската община и един за Екзархията. Един ден след извършеното пристигнах в гр. Солун, дето се настаних в Бошняк хан. Понеже нямаше параход направо за Цариград, останах 2—3 дни в Солун. В хана се срещнах с първите дейци революционери, а именно: Трайче Китанчев, Гюрше (Гьорче) Петров,

Дамян Груев и Пере Тошев, с които още по-рано се познавах. Те след разпитване за положението на костурските страни и за моето пътуване ме посветиха със започнатото дело, което таях в сърцето си дълго време. Щом се яви параход направо за Цариград, на бърза ръка приготвих всичко, каквото ми бе нужно, и влязох в парахода, с който пътувах цели 24 часа. Пристигайки в Цариград, представих се на Негово Блаженство блаженопочивший екзарх Йосиф, който ме прие много любезно и беседва с мен час и половина.

**Пенсионирането.** На излизане от стаята ми каза, че ще направи требното да ме пенсионира, заръча ми да се приготвя, та в неделята, десети октомври 1893 г. ще бъде ръкоположен от Брегалнишки епископ Антим, подир Търновски митрополит.

**Ръкоположението.** Всичко заръчано от екзарха изпълних и на 10-и бидох произведен в дяконски чин, а на 17-и същия месец – в презвитерски. Подир 15-дневно практикуване на Фенерската църква заминах за селото си. От Солун телеграфирах, че се ръкоположих, и на 6-и ноември вечерта пристигнах в гр. Лерин. Селяните, зарадвани, изпратиха една петчленна комисия да ме посрещне още в Лерин. Съгласно телеграмата ми на 6-и вечерта пристигнах в Лерин и намерих комисията, която беше приготвила доста скъпа вечеря. На 7-и същия месец още от много рано потеглих от Лерин с комисията, но що да видя – още от излизането на града забелязвам тълпи, тълпи и купчинки народ от разните край шосето Лерин – Корча села са излезли да посрещнат за пръв път български свещеник. От Лерин до самото село пътят чернееше от хора, които при минаването с гръмогласни викове „ура“ цепеха въздуха.

**От даскал на поп Търпо.** Около 3 часа след пладне пристигнах в селото си, в което пред къщата ми се беше набрал толкова народ, че нямаше къде да падне игла. Бидох принуден още от над коня да произнесе една прочувствена от радост реч, от която всякой задоволен си отиде у дома.



Първенците обаче всички се сбраха около мен в дома ми. Едни от радост викат да ходим на вечерня в църкви, други пък казват да си отпочине попът, а трети викат, че поп Петър Пиндзов ходил при владиката, който бил на конференция в Битоля, да му обади за дохаждането на поп Търпа. От разговорите аз никак не се смущавам, защото съм осигурен за всичко.

**Родолюбивите подкупи.** Преди да тръгна за Цариград, бях подкупил с 20 турски лири най-силния от корчанските бейове Альо бей, за да не ми правят пречки за селската църква от страна на владиката и селските гъркомани. Също бях подкупил и билишкия мюдюрин. Али ефенди, родом от Тесалия. Гъркоманите, смутени от дохаждането ми, преди да пристигна, пели вечерня и заключили църквата и на 8-и отслужиха службата, без някой от наша страна да им попречи. Мюдюринът, известен за моето пристигане, веднага изпраща нарочно човек със заповед, с която предписваше на гъркоманите, че да не правят пречки на българите да се църкуват в селската църква, в която още във времето на покойния поп Захария се служело, нареди, ако някой се осмели да прави спънки, такъвто най-строго ще бъде наказан. Гъркоманите, вземайки горната заповед, се осланиха и отчаяха.

**Битката за родна църква.** Понеже на 9 ноември няколко къщи отпразнуват паметта на св. Матрона, аз отварям църквата и влизам да чета вечерня. Гъркоманите пък със свещениците си навлизат и искат да ми попречат, но благодарение на природната ми сила всички изтиках навън, свърших вечернята, също и утринната служба благополучно. Гъркоманите се пукат от яд, задето не успяха да ме спрат, а пък българите ликуват и тържествуват, задето се удостоиха за пръв път да чуят на езика си богоизбраната за българина славянска служба. На 10 ноември костурският главен учител г-н Н. Темчев с ясакчията Вели ага дойде право при мен, за да ревизира училището. Понеже на единайсетия от ноември се пада празникът на св. Мина, но който редът за служене беше на гъркоманите, те при завръщането на поп Петра от Битоля,

види се, тъй му било заръчано от владиката, направили съзаклятие да ме убият, затова се решили, че заранта, много рано, да бият камбаната и щом влезна в олтара, да ме нападнат и убият. Без да зная целта, току-що удари камбаната, приготвих се и преди да тръгна, предложи ми г-н Темчев да ме придружи Вели ага, но аз счетох за излишно и се упътих, влязох в църкви и виждам, че освен тримата свещеници: поп Ставре, поп Трандо, поп Петро и гръцкия учител Щерьо, друг никой нямаше. Влязох в олтара и според обичая се поклоних пред Св. престол и застанах до преградата на иконостаса и изведнъж всички навлязоха в олтара. Поп Петър ненадейно ме бутна, падна ми шапката пред престола, падна ми и бастунът, грабна го поп Петър и хвана да ме удари; благодарение че бях застанал до иконостаса, бастунът удари на дъската и се строши, а пък аз, възползван от случая, залових поп Петра за дългата коса и го налегнах под мен, също налегнах над него и другите двама свещеници. Гръцкият учител, зашеметен, за да спаси другарите си, грабва едно дърво от херувимите и се спусна да ме удари по главата, но за да се избавя, изпуснах тримата налегнати.

**Оплакване в Билища и Корча.** Случайно един от селяните, именно Фильо поп Йовчев, минава на работа под църквата и слуша силна врява, отбива се и що да види! Ударя 2–3 шамара на гръцкия учител, натиска поп Петра в един в олтара стол и аз в това време си надрасках главата. Напуснах църквата, ходих у дома, приготвих мулето си и отидох в Биглища да обадя мюдюрину за станалото и да заведа дело против злодейците в Корчанския наказателен съд. Съобщих на мюдюрината и минутно потеглих за Корча, дето подадох нужното заявление на прокурора, който ми беше от по-рано познат. Прокурорът, вземайки заявлението, тутакси разпореда и доведе злодейците, които подведе на изследване, от което се откри, че това произшествие са го направили умишлено. Осъдиха ги на по една седмица затвор, по три и половина турски лири глоба и със съдебните, както и моите разноски, направени по делото. Понеже делото не беше се решило справедливо, прокурорът



беше ме поканил да апелирам и с негова подкрепа ще бъдели много строго наказани. Предвид бедността на свещениците, от които единият беше мой близък роднина, задоволих се с малкото им наказание, прибрах си 10 турски лири срещу направените ми разноски и се отказах от продължение на делото.

Свещениците злодейци, признати за виновни с учителя си, дружно се завърнахме в селото и се отказаха веч от замислите си, но само устно, а пък сърдечно търсеха случай за отмъщение.

Мина се ноември, мина се декември, настъпи и януари 1894 г. На 6-и януари редът в църквата беше на българите, но на 5-и около 3 часа след пладне ми се случи да имам погребение на Петкана поп Йовчева, която опях в църкви и слязох с шествието на гробищата, за да извърша религиозните нужди.

**Битките с гъркоманите.** Гъркоманите в отсъствие на хора влизат в църкви, пеят вечерня, изкарват ключовете от вратите, заключват и си отиват. Свършвайки погребалния обряд, отивам да пея вечерня, но що да видя, врати затворени. Повиквам селяните и кмета Димитър поп Захариев (Кенков), който поканва гъркоманските свещеници да обяснят за случката, но последните отговориха, че така им било заповядано от владиката. Кметът, ядосан, качва се на бързото си муле и тръгна за Билища, там доложи за станалото, мюдюринът Али ефенди му дава трима жандари от злите, с които на 9 часа вечерта пристига кметът направо при мен.

Понеже времето беше много студено и жандарите пътем бяха се намокрили, подпалих печките, жените приготвиха вечеря и сложиха на гостите да се нахранят. Подир яденето давам на всякой по 2 бели меджидии, излизат от мен и отиват в църковния нартик да чакат гъркоманския свещеник Петър, когато ще отваря вратата, да го заловят. При това и дупката от ключа бяха изпълнени от нашите с малки камъчета. На 6 часа заранта ето, че поп Петър, обиколен от няколко души гъркомани, влиза в нартиката и без да забележи стражарите, отива на вратата в тъмнина да отвори и жандарите се нахвърлиха връз



него, грабват му ключа, но в борбата се наранила ръката в дланта на жандарина Алиа. Окръжающите, видейки борбата, незабелязано избягаха и кой нагоре, кой надолу, изхвърлиха скритите си за борба револвери. Свещеникът остана в ръцете на жандарите, които ядосани за нараняването на другаря си, му запламени доста скъпо. Във време на борбата ние, българите, бяхме приготвили на площада пред църквата маси, аналогия херувими и котел за вода и почнахме водосвета. Свършвайки обряда, пристигна от Билища и булюк Емин Орхан бей с няколко души. Ние се разпоредихме и му приготвихме квартири. Бейот, по настаняването си, повика двете противни страни и изпита за причините, които са накарали гъркоманите да влезнат в църкви, когато са знаели, че редът е бил на българите. Гърците, признавайки виновността си, молили беа да им опрости, но последният им поискал доста скъп откуп. Гъркоманите, предвид виновността за нараняването на жандарина, измислили и тайном образом изпратили в Костур виновния поп Петър, който да доложи на Филарета за станалото, та, може би, чрез ходатайството му да се избавят от наказанието. Два часа от заминаването на поп Петра Орхан бей се научил и ядосан събрал всичките по-първи и на 7 януари през нощта ги заведе в Билища, разумява, че и аз придружавах партизаните си.

Щом стигнахме в Билища, понеже мюдюринът още не беше излязъл, аз влезнах при пощаджията, който ми беше познат, и току-що влязох, почна да се войта телеграма от Корча, с която се съобщаваше, че Филарет се оплаквал против моето опасно поведение, с което съм дал повод на някои си жандари да избият подведомствения му свещеник, за което се канеше мюдюринът да провери работата. Телеграмата биейки, пощаджията ми обажда, че тя била против мен от страна на гръцкия владика. След свиждането с пощаджията веднага изпаднах, съставих контрателеграма до мютесарифина, с която долагах:

*Ваше Превъзходителство, както Ви е известно, в църквата ни отпреди 5–6 г. от правителството е въведен ред на службата. На 6-и януари редът беше наши. Гъркоманските свещеници с поддръжателите без наше знание скритом*



изкарали ключовете от църковните врата и въпреки правителствената уредба ни отнеха реда, за което съобщихме на мюдюрина за станалото, последният за запазване на тишината и нарочно изпрати жандари, от които един доста опасно са го наранили гъркоманските свещеници. Молим защитата Ви.

Тази наша телеграма, проверена от мюдюрина, даде повод на мютесарифина да повика в Корча двете партии, от които се установи, че виновността се пада на гъркоманите, които бяха осъдени на един месечен затвор и със скъпа глоба. Още тази рана незатворена, дойде 18-и ден стар стил от януари. Този ден костурските владици задължително служат в косинската църква, обаче и този ден редът за служби се падаше на българите. Аз, знаейки, че владиката непременно ще дойде, вземах ключовете и още от 3 и половина часа след пладне влязох в църква да чета (пея) вечерня. Тази вечерня продължих до 7 часа вечерта. Владиката дойде и се настани в къщата на Васил Киселинчев. Там се събрали и гъркоманите, които искали първият насилствено да влезне и да ме изгони от църкви: той обаче не се решавал, най-после по силните настоявания на гръцкия свещеник Петър, извикал: *Αυδε, παιδια, εμπρος* („Айде, деца, напред!“) Аз току-що свърших вечернята, в черна тъмнина ми съобщават, че владиката дохожда, обръщам се, наново турям епитрахилия си и викам на жените да се доближат да им пея молитва.

Отварям Евангелието и владиката, придружен от гъркоманите, с бастуна си в ръка се доближи до Божиите врата и вика: *Εξω; εξω!* („Навън, навън!“) *Α βρε καταραμενε τι καιρος ειναι τωρα και αναζημωνεις το Ευαγγελειον* („А бре, проклетнико, що време е сега, та четеш Евангелието?“) В отговор му казвам: *Οτι εσεις εισθε οι διδασκαλοι και υμεις μαθυται σας. Ουτω μας σπουγασατε και ουτω πραττωμεν* („Че вие сте учители и ние ученици, тъй ни научихте и тъй вършим.“) *Αντιχριστε, πως τολμας να εκφραζεται τοιου το τροπος?* („Антихрист, как се осмеляваш да говориш тъй? Не знаеш ли, че аз съм паша?“)

В отговор на горното му възразих: „Аз ако съм антихрист, ти си велзевул. Ако си паша, за мен не ми важи. Аз не те познавам кой си. Поп ли си, калугер ли си или владика. Ако си, такъв си за гърците, а не и за мен.“ Владиката вика на жандарите: „Заптиета, чухте ли?“ Отговор: „Нека да чуят и тука, и в Цариград.“<sup>1</sup>

След горните думи владиката се отправи към северните врата на олтара, който от по-рано бях затворил с желязо. Връщайки се владиката, пуснах верижката от кандилите, от които една цяла кандила се изсипа на владиковата калимавка и за отмъщение на станалото потегли към южните врата, дето намери същото. Биейки с краката да отвори, падна му калимавката и стана цяла омацана от праха. Владиката засрамен я турна на главата си и отиде, та застана в един от простите църковни столове на дясната страна и извика на гърците: *Βρε αδελφια με τι προσωπον τωρα θα βγουμεν?* – както и навсякъде, където има текст на гръцки, сиреч: „Бре, братя, сега с що лице ще изпаднем?“ Гръцкият свещеник пък му отговаря: *Ιδου αυτος ειναι ο παπα Τηρπος μας λεγεις οτι ειναι ο παπα Τυρπος πιαστον απο το χαλι και πιξετον εξω*, сиреч: „Ето, той е поп Търпо. Казват ни, че един поп Търпо, хвани го за ръка и хвърли го навън.“

Дожаждането на владиката произведе голям скандал. Във време на препирните гъркоманите успели да закрийт 2–3 деца на амвона, които след един час от излизането ни отворили на гърците, които захванаха църквата. При излизане на владиката от църкви народът, сбран пред църквата, демонстративно се втурна над владиката кой с тенекии, кой с думи и кой с „юха!!“

**Противопоставянето на гъркоманите.** Старецът засрамен се прибра на квартирата си и измисли с гъркоманите си как да ни напакости.

Поради празника, особено за борбите, бяха надошли при мен гости освен от селото, но и от близкото село Лобаница,

<sup>1</sup> В ръкописа преводът е добавен в полето, а в основния текст репликите са на турски, в транскрипция на кирилица: *Заптиелер, ишитиниз ми? – Ишитинлер бурда да Стамбола.*



от които един беше Коста Г. Богданов. След вечерята излязоха да се разходят и да видят що става в църквата. Наближавайки, слушат гласове и песни, забелязва се и гласът на владишкия ясакчия Емин ага. Едни от гостите дойдоха да ми обадят, че гъркоманите с Емин ага влезли в църквата. Това явление много ме огорчи. Други пък ми обадиха, че жандарите заловили Коста Г. Богданов, когото завели при владиката, и на един от жандарите са отпуснали пушката, която минала през средата между краката му и без малко що го пронизела. Вследствие такивато владикови бруталности повиках църковните настоятели и първенците, с които се споразумях, и на 18 още от нощи пристигнах в Билища и за всичко обадох на мюдюрина. Не след дълго време пристигна човек с такрир от владиката, който, като посочваше за виновни трима от българите, именно: Христо Бейдов, Минчо Цветков, Герго Жупанов и мен, излагаше, че сме му викали „юха!“ Искали сме да му подпалим квартирата и прочие, поради това искаше моето най-строго наказание.

Преди мюдюринът да прочете такрира, аз бях дал заявлението, с което излагах, че владиката, при всичко църковният ред беше наш, водим от гъркоманите: Танас Белчов, Михаил Бойнов, Анастас Ставров, Андон Лазаров и поп Петър, ненадейно влязоха в църквата, развалиха ни службата и без знанието на правителството заловиха Коста Г. Богданов, когото заведоха при владиката и насмалко щяха да го убият.

Колкото за подпалване на квартирата и викането „юха“, са прости клевети, защо, ако би ставало такова нещо, в селото имаше ваши хора, селски кмет и съветници, които по длъжност трябваше да съставят акт и да ви представят работата по-ясно. От липсата на общински акт се заключава, че всичко казано от владиката е проста лъжа. Мюдюринът от съдържанието на владишкия такрир и от това на заявлението ми заключи, че гъркоманите са престъпници, затова повика посочените от владиката и тези от виновници, от които първите, сиреч българите, освободи, а гъркоманите ги държи една цяла седмица в затвор и им взима по една турска лира глоба и с много молби ги освободи. Гъркоманите, виждайки, че владиката е безсилен, раз-

двоиха се, едната част призна ведомството на Екзархията, а по-малката остана с владиката, но не в буен характер.

Поведението на Филарета от ден на ден ставаше все по-нетърпимо, гражданите се разцепиха на две партии, също и селата. От станалата случка в с. Косинец Филарет най-позорно се завърна в Костур и аз останах да свещенодействам в селото си.

През 1895 г., в началото на юни, получих от Екзархията предписание, с което ми се съобщаваше, че се назначавам вместо свещеник Кръстев за председател на Леринската българска община. За да приема предложената длъжност, трябваше да осигуря косинчани за свещеник и за такъв със съгласието на селяните избрах съселянина си Наум Т. Отцев, когото снабдих с нужните книжа, изпратих го за ръкополагане в Цариград. Аз пък на 13 юни се настаних в гр. Лерин и заех длъжността си, която изпълнявах по причина смъртта на костурския председател йеромонах Сава, само до 5 януари 1896 г. Цялата ми деятелност в Лерин се състои в това, че можах след дълги борби с гръцкия владика Аверкий да туря клепало на новопостроената българска църква „Св. св. Кирил и Методий“ и да обобща агиазмата „Св. Безсребреници“, която гъркоманите държеха монопол. При това помирех и гражданите, които бяха подразделени на партии.

**Председател на Костурската община.** В края на 1895 г. ми се предписва да предам делата на общината и да замина за Костур да замести покойния йеромонах отец Сава. Покорен на заповедта, предадох делата и на 6 януари напуснах гр. Лерин, изпратен докрай града от всички граждани, които със сълзи се завърнаха поради добрия поминък. На 8-и същия месец пристигнах в Костур и се прибрах в училището, дето и покойният живееше.

Главен учител в Костур намерих г-н Наум Темчев с колеги: Апостол Димитров, Андрея Хр. Чивчиев из гр. Велес, Иван Чеков из с. Екши-Су и за турски език Алим ефенди.



Главният учител Темчев по характер е кротък и смирен, добър канцлерист, беше намразен от колегите си. Последните, за да му нанесат усложнения в учебното дело и във взаимните с мен отношения и да имат данни пред Екзархията за неговото премахване, убедили го да не ме приема в училището и да не ми предава делата. Споменатият верен изпълнител на препоръчаните от колегите му внушения отказа да ми предаде делата и общинските печати. Този отказ ми даде повод да се отнеса в св. Екзархия, на която в подробности изложих за всичко, вследствие на това телеграфически му се съобщи да бъде послушен на първите предписания и немедленно да ми предаде делата. От неразумната постъпка на г-н Темчев се породиха помежду ни недоразумения, поради които се води в Екзархията дълга преписка и в края на краищата Темчев биде преместен и заместен от покойния Ив. Лимончев от гр. Охрид. Покойният беше един от най-добрите работници, взимаше участие в организационното дело и изпълняваше секретарска длъжност в общината, но ненадейно от възпаление на червата през полугодието се помина.

**Правото за погребение.** За погребението му се подигна от Филарета бурна и демонстрационна борба, която поради подкуп немалко се подкрепяше и от местното правителство. В края на краищата тленните му останки с големи тържества се пренесоха и погребяха в близкоседното с. Апоскеп. Покойният Лимончев се замени от учителя г-н Андрей Хр. Чивчиев, който много точно и добросъвестно изпълняваше длъжността си и училището успяваше.

**Преместването на владиката Филарет.** През 1897 г. владиката Филарет поради големите партизанства и вмешателството му в гръцката организация биде преместен в Димотика и заместен от Атанасий, родом от остров Самос, със средно богословско образование в остров Халкевската богословска семинария в Цариград.

По характер горделив, развит, но непредвидим, макар гърците да му даваха голямо значение, него във времето на периодията му на Корещански кол три цели дни го държах затворен в квартирата му, без да му дам ред да встъпи и служи в Косинската църква. Той не можа да продължи дълги години в Костур, през 1900 г. беше преместен на остров Самос и през 1901 г. заместен от Германос Каравангелис.

**Оценка на владиката Каравангелис.** Според гърците Каравангелис бил един от най-видните клирици. Служил много години наред като епископ на Беоглу на църквата „Св. Богородица“. По характер беше много буен, бърз, отмъстителен и взимаше живо участие в гръцката организация. От самото встъпване в Костур най-енергично започна да преследва българските организатори в съдружие с костурския каймакамин Исмаил Кемал, по народност албанец, преселен от Шумен в Скопие, дето изпълнявал длъжността мумеиз.

**Кой е Исмаил Кемал.** Исмаил Кемал беше един от най-върлите турски фанатици. С него съм водил непрекъснато борба за църковно-учебното дело в Костурско, особено на църквата в с. Горенци, цели 3 г. Много пъти правел постъпки чрез битолския валия, но поради нямаване на веществени факти, когато работата се отнесла в Екзархията, винаги бивали отхвърляни с много данни.

Вместо мен да се прави виговор, падаше се на главата му. Един ден за отмъщение ми писва едно тескере по адрес на Българ Директора поп Търпо. Това тескере, без да го отворя, го повръщам с такрир, с който му явявах, че аз не съм директор на българското училище, а съм председател на Костурската българска църковна община. Повръщането на тескерето му с такрир твърде много разядосало каймакамина, който моментално ме повика със стражар в правителството. Влизайки в канцеларията му, обръща се към мен и ми казва: „Хайде, твоята работа на полицията е.“



„Ефендим, нямам работа на полицията. Ваше Благородие, бидейки председател, кажете какво искате?“

„Хайде, хайде! Аз не те познавам!“

„Ефендим, за какъв не ме познавате?“

„На това, което ти искаш.“

„Ефендим – изкарвайки шапката, казах, – във вид на попли? Дайте ми да туря един фес и телеграфически да съобщя на господаря си в Цариград.“

„Бре, ти си смаян!“

„Ефендим не съм смаян, но съвършен човек съм.“<sup>1</sup>

При многото препирни ме освободи и още по-зле се настрои против мен и търсеше сгоден случай да ми отмъсти. В това време пък организацията под ръководството на Павел Христов доста много беше се усилила. От ден на ден ставаха убийствени произшествия, за което каймакаминът, като нямаше за свой приятел нито един от градските бейове, нито пък от по-видните селски първенци турци, освен гръцкия владика, който му плащаше по 10 турски лири месечно, обръща се към него и му иска съдействието за негово наказание. Каравангелис му дал обещания да му услужи на просбата и почнал най-енергично да организира гръцки чети, чрез които да преследва българските организатори. Случайно се уби Абин ефенди из с. Света Неделя, ходейки в Хрупища.

**Обискиране на учителите.** Владиката, възползван от случая, накара каймакамина да обискира Костурското българско училище и учителите. При направения обиск нищо не можа

<sup>1</sup> Преводът на репликите е направен от поп Търпо и вмъкнат в полето на страницата, а в основния текст фигурират на турски, в транскрипция на кирилица, с вметнати няколко български думи: *Айде сениниши полиците дир. – Ефендим, полоциле ишим йок. Зат алинизи Реис синиз Емир етиниз, не истериниз? – Хайде, хайде! Бен сана танамиорум! – Ефендим, не озиринде танамиориниз? – На сени истеди гиби. – Ефендим, елер танамиорсънис – изкарах шапката, – папас киафетте? Веринис бир фес шеим ве тереграфиле беним амирине Стамболда хабер гюндереим. – Бре, сен шашкин сѐн? – Ефендим, шашкин дихилим, фракът тамамиле адам им.*

да се залови нито в училището, нито у учителите. По настояването на Каравангелис заловиха учителя Павел Христов, когото най-немилоствиво биха и подир една вечер затвор, вързан, под конвой от силна стража, изпратиха в Корча. След един месец се залови председателят Димко с псевдоним Иванчо, родом от с. Белица, Кичевско, когото турците наименуваха Хасан чауш, когото, доведен в Костур по заповед на каймакамина, заведоха в гръцката митрополия. Там каймакаминът с владиката обещаха високи планини злато и сребро и че ще бъде освободен, ако каже (подчертае), че записаните в даден списък имена са лицата, които поддържат българските чети, особено за мен, че съм бил на четите председател първа степен. Предателят, послушен слуга, за да спаси себе си и да удовлетвори задължителите си, употребил своите възможни и невъзможни средства.

**На доклад при Екзарха.** Предателството на Димко послужи за факти на каймакамина. Понеже аз бях повикан на доклад от Негово Блаженство в Цариград, каймакаминът, бояйки се да не би да избягам, телеграфически чрез Битоля потърсил моето незабавно завръщане. Полицейските органи на полицейското министерство среднощ дохождат в хотел „Македония“, Пера, грабват ме от постелите гол и като най-зъл злодеец ме завеждат в министерството и ме представят пред полицейския министър.

Този човек от първия поглед ми се видя доста сериозен и строг, но благороден.

Оправен пред него, запитва ме:

„Господин попе, как се именувате?“

„Паша ефенди, името ми е Търпо Поповски.“

„Колко годишен си?“

„Ефенди, 58 години.“

„Кога сте дошли в Цариград?“ „

„Паша ефенди, от преди една седмица.“

„Кога ще заминеш за отечеството си?“



„Ефенди, аз не зная, когато ще ми позволи Негово Блаженство.“

„Къде квартируваш?“

„Хотел „Македония“.

„Сега с моите хора обратно ще се завърнете на хотела. Стопанинът на хотела ще гарантира, че ти ще потеглиш на право за отечеството. И в кой ден ще потеглиш, да известиш.“<sup>1</sup>

Подир няколко дни, като свърших работата си в Екзархията, предварително съобщих в министерството и при всичко че знаех опасността, която ме очакваше, обаче да не би да опропастя хотелджията Димитър Пецев, който бе гарантирал за мен, потеглих си за Костур. Пристигайки там на 21 август 1901 г., залови ме каймакаминът и под най-силен конвой ме изпрати в Корча, дето останах 20 дни под надзор. В моето от Костур отсъствие без ни най-малка отнякъде закрила водеха селяните според дадения на предателя списък, като овце на заколение. Костурският влажен затвор се изпълни с невинни хора, между които личеше и синът ми Никола. Всички сбрани и арестувани на нощи, завързани с вериги и под най-строг конвой и оградени от войници, ги прашаха в Корча. Горките арестанти пътем бяха безчовечно малтретирани и изтезавани и с депчиците от пушките бити.

На 20-ия ден от изпращането ми в Корча, което умишлено направиха, да заплашат населението и дано убедят някого да каже нещо за мен, ме повърнаха пак в Корча, ограден от една цяла рота войници. Вървейки пътем, Юмер ага, по-

<sup>1</sup> Същият случай както при предходната бележка... Папас ефенди, изминис насъл сър? – Паша ефендим, изминим поп Търпо Поповски дир. – Кач яшинда синиз? – Ефендим, 58 яшинда им. – Невакът тешириф етинис Дералиеде? – Паша ефенди, бир хафда евел. – Не вакът гидеджексен мемлекете? – Ефендим беи билмиорум. невакь Екзархос русат вереджек характер едеджеим. – сенин конак ангаси хотелда дир? – Ефендимиз, Перада хотел „Македония“. – Шимди беним адамлари гери гидеджексенъз хотелде Хотел мутевелиси кефи оладжак ки догри мемлекете гидеджексиниз ве не гюна характер еледжексен хабер вереджексен.

мак от Св. Неделя, и бимбашията Мухтар ага от Аргирокастро, ми казват:

„Попе, виж какво лошо нещо е човек да го носят с аскер, ами не е ли по-добре да престанат злодеянията и убийствата? Ти, ако искаш, като милет векил можеш да направиш всичко, стига да посочиш лошите човеци, та хем ти ще се спасиш, хем услуга ще направиш на довлета.“

На зададените въпроси им отговорих:

„Агалари ефенди, за всичко, което ми предлагате, за мене е добре, но от всичко, за което ми говорихте, аз нищо не зная. Ако съм милет векил, не съм задължен да следя горските и тези за убийствата работи. Моята власт е ограничена с изпълняването на религиозните треби и с разглеждането на духовните въпроси на имеющите нужда българи. Ето че Мухтар ага е царски чиновник, има на разположение доста войници, чрез които, мисля, може хем да залови злодейците, хем да тури ред на всичко.“

„Ох, море, попе, ние казвахме да те спасим, но този акъл, що носиш, много ще теглиш.“

„Агалари, знайте, че ако съм виновен, ще тегля, а в противен случай правдата ще възтържествува.“

След горния разговор агите замлъкнаха. Стигнахме в Костур на 8 часа следобед и веднага ме турнаха в затвора, като забраниха свиждането ми с мои познати хора. След двудневен затвор, без никаква прехрана, призова ме изследователят, малоазiateц с едно око. Той отпървом запита ме за име, презиме, народност, години и най-после за занятие. Чудно беше изпитването за последния въпрос. Аз казвам, че съм председател на Костурската българска църковна община, а той писва комит реиз.

„Аз се възразявам, ефендим, аз не съм председател на комитите, но духовен председател.“

„Хайде, хайде! Аз зная. Хасан (Иванчо) чауш предателят ни каза какъв реиз си.“

„Ефендим, не изпитвате Хасан чаушина. Моля ви, пишете това, което аз казвам.“

„Хайде, не ме главоболете!“



„Ефендим, ако не писвате както ви говоря, аз ще апелирам.“

„Да напиша аз както зная, па ти прави каквото щеш.“<sup>1</sup>

Щом се свърши изследването, пак ме заведоха в затвора и вечерта на 13 септември 1901 г. през нощта със силна войска, завързан, ме закараха в Корча. Ходейки пътем, близо при с. Пляси, се срещнах с владиката Каравангелис, който при срещата ме поздрави и ми каза: *Διατι ετοη ευλογουμενε; – Οι ζουνται εν μηερα κριθεις ος αιτιοιους* – отговорих му. („Защо тъй, благословени?“ – „Причинителите да бъдат отговорни на съдебния ден.“)

Владиката, плачейки, каза: *Ευλογουμενε, η Μεγαλη του Χριστου εκλυσια δεν διακρινει βουλγαρους η ελληνες. Ολους θεωπει ος πνευματικα τεκνα. Δεσποτα μου τα δακρια σας ειμαι δακριακροκοδιλος, τραβα τον δρομο σου.* – сиреч: „Благословени, Великата Христова Църква българи или елини, всички счита еднакво като духовни чада.“ – „Владико, сълзите ви са крокодилови, тегли си по пътя!“

Подир размяната на горните думи с владиката аз потеглих за Корча и той за Костур. Пристигайки в Корча, ме закараха направо в затвора, без да ме запитат за нищо. Знаейки, че всичкото зло ми дойде от каймакамина и владиката, за да отмъстя на първия, понеже знаех подробно за разни подкупи, които в съдружие с Мухтар ага бяха взели от много човеци и от селата, дадох едно изложение на мютесарифина, в което фактически му излагах всичко. Особено за каймакамина Исмаил Кемал, посочих 10-тях товара жито, които беше взел от село Горенци, уж за да им даде една от селските църкви. Това жито, нямайки житница, каймакаминът държеше дълго време на салона си. Мютесарифинът, предвид даденото изложение, пръ-

<sup>1</sup> Както в предходните две бележки. Транскрибираните на кирилица реплики на турски гласят: *Ефендим, бен комит Реим дилим, факът Рухание Реиз. – Хайде, хайде! Хайде, бен билирим Хасан (Иванчо) чауш бизе деверда не гиби Реиз син. – Ефендим, Хасан чауш инстинтак етмиорсьнис. Риджа едерим изиниз насъл бендениз икран вериорум. – Хайде, башараси атме. – Ефендим, егер беним солейидиги гиби язмиорсуниз бендениз истинаф едеджеим. – Без аязим билен гиби, сенда не истерисин яп.*

вом изпита мен и посочените от затворниците, от които бяха взели подкуп. От изследването се оказа вярно писаното в изложението ми, затова мютесарифинът определи една комисия под ръководството на бимбашията Амер ага, родом от Дебър. Тази комисия веднага замина в Костур, изследва работите, залови в къщата на каймакамина посоченото жито и се увери в истинността.

Писа се в губернаторството и каймакаминът биде уволнен, а пък владиката, предвиждайки опасността, се побрати-ми с турския Комитет, подкупи Коте от Руля, когото във вид на гръцки войвода задължи да преследва българските чети. Аз пък със 175 души първенци и по-събудени българи останах да гния във влажните корчански затвори и едвам в 1902 г. едни с мене се освободиха, а други се осъдиха кой на 101 г., кой на 15 г., кой на 7 ½ г., кой на 4 г. и кой на 3 г. Благодарение султанската милост на 16 февруари 1903 г. всички политически „престъпници“ се освободихме.

Освобождавайки се от затвора, телеграфически съобщих на домашните си, но що да видиш – потеглили хора от всичките села, за да посрещнат измъчените затворници. Навсякъде беше радостно и весело. Във всяко село биеха камбаните и се пееха народни песни. Това тържество немного се хареса на турците.

**Амнистия.** 40 дни след освобождението ми от затвора, ето че покойният Борис Сарафов се яви с една доста голяма чета, състояща се от 75 души, с които обикаляше селата, падна се на мене и моето родно с. Косинец.

**Помощ на страдащите.** Аз пък бях отишъл в Корча да ходатайствам за освобождението на заловения в Солун Апостол Ан. Пировски из с. Косинец. Със силата на приятели го освободих и в ден четвъртък потеглих за селото си. Минавайки през Билища, научих се, че Сарафов отпреди две вечери бил дошъл в Косинец, а пък правителството било узнало и телеграфирало навсякъде за помощ. Понеже билищени се



боели да отидат да му съобщят, накараха мен да замина. Макар времето от деня да беше напреднало, предвид опасността, приготвих се, потеглих и на 9-и час след пладне пристигнах у дома. Слизайки от мулето, без да се завърна у дома и да се видя с преди 3 дена изпратения албанец Мальо (Михаил), ходих направо при Сарафов, здрависах се и му съобщих за всичко; той не отдаде голямо значение на това известие, затова аз се завърнах у дома си, сложихме трапезата и вечеряме с госта си и още не сме довели, дохожда човек от Сарафова, който ме кани да взема госта и отида на квартира. Свършвайки яденето, вземам със себе си човека и се представихме Сарафову. Като ме изпита за известието откъде съм изчерпал, разправих му и той доста се заинтересува. Предложи ми да посветим човека и след посвещаването влезохме в преговори да ни кара гръцки пушки за по три бели меджидиета турски, с по 12 патрона.

**Влиянието на В. Чекеларов.** Подир преговорите прибрахме храна, приготвиха се четниците, които, потегляйки, почна да вали и аз според заповедта от Билища им казах да тръгнат в гората, без да се отбиват в село. Чекеларов обаче убедил четата да се отбие в родното му село Смърдеш, в което, влезвайки, били заобиколени от войска, в същото време се заобиколи и селото Косинец. Войските, които заобиколиха с. Смърдеш, успели да уловят един от патрулите и един да убият, но не смеели да навлязат в селото.

**Комитската поща.** Четата, застрашена от положението си, още в зори можа да успее да изпрати едно малко момче, именно Д. Митрушев (с няколко овце – като овчарче), с писмо, отнасящо се до селата Въмбел, Върбник, Лобаница, Косинец и Дъмбени, с което се канеха седем часа следобед да изкарат селска милиция: Въмбел и Върбник от западната страна, Лобаницката от югоизток, а Косинската с Дъмбенската – от североизток, която милиция да изгърми няколко вистрела залпа с викове „ура“, за да може да се спаси четата.

Писмото първо се предаде на Въмбелската община; тя го препрати на Върбинската, последната – на Лобанинската, понеже това село беше заобиколено от войската, която беше по-рано заобиколена и обискирала с. Косинец, писмото се пренесе в последното и първо се предаде на мен, прочетох го и предвид важността на съдържанието му поканих организационните членове, на които съобщих това, което се писваше. Моментално се разпоредихме да приготвим милицията, но понеже в селото имаше турци ковачи, мъчно беше скоро да се приготви четата. След дълги разисквания аз измислих всеки да си вземе пушката закрыта и да се приберат в къщата на Цветковица Гечка и по този начин можа четата да се прибере навреме. За по-голямо насърчение ходих, прочетох и молих, държах една насърчителна реч и веднага я изпратих до едно определено място. Преди Косинската чета да пристигне на определеното място, предварила Въмбелската и почнала изстрелите, затова войските се оттеглили от западната към югоизточната страна. В същото време пристигна и Косинската, подобно на Въмбелската, с викове „ура“. Пристигна помощ от Чекеларов и почнаха изстрелите. Войските, чувайки името Чекеларов, който беше страшилище, се дръпнаха на североизточната страна.

**Действията на Сарафов.** Във време на бъркотиите Б. Сарафовата чета, възползвана, като убива 5 души войници и наранява 9 души, без да даде никакви жертви, избяга.

На съмване войските, озверени от дадените жертви, навлязоха в селото, убиха четворица мирни селяни и ограбиха много къщи.

Един ден подир горното произшествие костурският военен бимбашия Айредин бей, придружен от 60 души войници, добре въоръжени и с 10–15 товара джепане, мина през с. Косинец и остана да си отпочине на площада пред църквата.

**На кафе с Айредин бей.** Аз се приближих до него, запознах се и го поканих у дома на кафе. Беят веднага стана и оти-



дохме вкъщи, поднесох му преварена ракия, от която не се отказа и заповяда да не му правим кафе.

Като пи няколко чашки, запита ме за станалото преди един ден в Смърдеш. На въпроса му отговорих, че нищо не зная, защото тези дни никой от селяните не е ходил в това село, нито пък поради двучасовата далечина не можахме да узнаем нищо. „Папас ефенди, как да не можете се научи, там има 4–5 души убити и няколко ранени?“ Отговорих му: „Бей ефенди, много чудно ми е, как да узнаем за тази случка.“ Беят каза: „С аскера си отивам там, ще науча как стои работата, но, за да не дойде някаква опасност на селото, гледай, папас ефенди, да избягваш да се сношаваш с хора от комитски характер, виждайки такива, да съобщаваш в хюкюмета, за да спечелиш доверието му.“ След дадените съвети потегли за с. Смърдеш, там намерил, че войските бяха изкарали целий мъжки пол на местността Ливадие, турено на редове, да ги стрелят. Благодарение пристигането на бимбашията се отложи стрелбата. От събраните мъже избраха 5–6 души, които, вързани под конвой, изпратиха на изследване в Билища и бимбашията с аскера си се завърна в гр. Костур.

Седем дни от стореното произшествие бимбашията Айредин бей с корчанския мютесарифин се прибраха в Билища, в ден четвъртък, 30 март 1903 г., изпратиха призовки и във всички около с. Смърдеш села, с които канеха първенците със свещениците по име да се явят в билишкото правителство.

В Косинската призовка освен по име за първенците и за гъркоманския свещеник, нищо не се казваше за мен. Види се, някои си шпиони се насъскали, та ето че около шест часа след пладне пристигнаха в селото двама кавалери и един полицейски, които ме поканиха да се приготвя и да тръгнем за Билища. Там бил корчанският мютесарифин и костурският аскер бимбашия, които ще държали полезни за народа речи; аз като по-стар трябвало да присъствам. Като знаех какво ме очаква, казах им: „Зная за какво ме каните, но не се отчайвам и не отбягвам от правителството.

**Разговор с Мухтар Ага.** Пригответх се и сдружно с последните (конници) за сигурност потеглих и пристигнах в Билища, дето, вместо да ме водят в правителството, заведоха ме в конака на Мехмед бея, понеже там гостуваха мютесарифът и бимбашията.

Току-що слязох от добитъка, представиха ме на двамата големци, от които първият ме запитва по албански<sup>1</sup>:

„Поп Търпо, какво нещо знаеш ти за Смърдеш?“

„Господине паша, аз нищо не зная за Смърдеш.“

„А как ти да не знаеш нищо, когато ти си пълномощник на народа?“

„Господине паша, наистина съм пълномощник на народа, но аз не бях в селото, както знаете, цялата седмица бях в Корча.“

„Поп Търпо, както се види, знаеш ти нещо за Смърдеш, но не искаш да кажеш.“

„Господине паша, ако аз да знаех нещо, ще ви кажех, толкова повече, че си мой благодетел.“

„Като не казваш, хайде ходи на конака при твоя стар приятел Мухтар ага.“

Подир горния разпит ме изпратиха под конвой в правителството, дето беше се установил Мухтар ага и имаше задържани всичките повикани от селата в затвор. Представен в стаята на споменатия, заповяда ми да седна. Понеже той беше я ударил на пиене, заръча да сипят и мен винена чаша с ракия с мисъл да ме опие, но аз му отказах да пия, под условие, че скоро съм вечерял. Бимбашията подир обикновените турски

<sup>1</sup> Преводът на разговора е вмъкнат от поп Търпо в полето на страницата, в основния текст репликите са на албански в транскрипция на кирилица: *Поп Търпо, джои ти пѣт Смърдеши? – Зоти паша уна пѣр Смърдеши аз гикави нуку ди. – По си та мездеши кур ти е векил и милетит? – Зоти паша, въртет ям векил и милетит, по уна синга на вишата, та тѣра ява, си дини зотароте, уна иша нѣ Корча. – Поп Търпо, си дукет ти ди че пѣр Смърдеш, по нуку до та мя рефеш? – Зати паша, ена по та диня га дота рефеня ти такам вели нимет. – По та мос рефеш ец на хюкюмети де мику тѣнде Мухтар ага.*



церемонии подхвана да ме изпитва отдалеч по албански:<sup>1</sup> „Поп Търпо, аз съм на твоя милост приятел и никогаш не искам да теглиш зло. Кажи ми как стана работата с човека, когото преди няколко дни освободих?“

„Господин Мухтар ага, много ви благодаря, човекът, когото ми освободихте, сега е вкъщи и се радва със свобода.“

„Поп Търпо, виж, аз не искам злото ти, но кажи ми как стана Смърдешката работа?“

„Господин Мухтар ага, нищо не знам за Смърдешката работа. Знаете, Ваша милост, много добре, че аз цялата седмица бях в Корча.“

„Поп Търпо, в Цариград ли да те пратя, че да си кажеш?“

„Господин Мухтар ага, нека ме пратят не само в Цариград, а и в Емен, когато нищо не зная, как да кажа?“

„Поп Търпо, като не казваш, ходи при тези, дето са в стаите, и питай ги тези, които знаят, нека кажат, за да не теглите.“

На последното нищо не му отговорих, затова със стражаря си ме заведе в затвора, в който подир ношуването сутринта, 31 март, ден Велик петък, 47 души вързани под силна стража войници, изпратиха ни в Костур, дето в една 5-метрова стая бяхме затворени всичките 47 души. В тази стая прекарахме три вечери и първия ден от Великден.

**Съдбата на затворника.** Втория ден, понеделник, още заранта се приготвихме, без да може някой да се приближи до нас, и потеглихме на път. Излизайки от правителството,

<sup>1</sup> Както в предходния случай. Поп Търпо, уна е ям мику и зотрисате е де аз е де аз кур нуку два та екиш лигясия, по рефеиме си уба цуна ме нерию ки та лишова пър пара ца дита? – Зоти Мухтар ага, шума та фала нерию ки ма лишове таици яце пя цапия еде газоем ме лирия. – Поп Търпо, шико уна ста два та лига, по рефеймя си убъ пуна и Смърдешит? – Зоти Мухтар ага, пър пуна и Смърдешит узна зди че. Зотероте шума мире дини, ки уна та търа ява иша пя Корча. – Поп Търпо, елмоем до та екиш шума е де мента да реой пъ де Стамбол по рефейня? – Зоти Мухтар ага, ле тя мя даргойня йо веч на Стамбол по еде пя Емен, кур се диче си дота рефей. – Поп Търпо, кур нуку руфен ец де ата ки ян пъ одат е де пует, ата ки диня ле та рефеина, та мос екин?

пътят от две страни беше обграден с народ от турци, гърци, евреи, цигани и предатели български. Едни от тях скърбеха и плачеха, други се присмиваха, а трети, обърнати към мен, викаха: *Вурунуз бу боюк комит реиз!* – сиреч „Ударайте този голям комитски председател!“ Благодарение на по-разумните изпаднахме от Костур непокътнати, но току-що пристигнахме под с. Фотинища, ето че десетина души войници лябри ме заобиколиха, от които едни ме грабнаха и започнаха да ме бият с дипчиците от пушките си, едни отпред и други отзад. Мъките ми бяха неописуеми, сълзите ми течаха като река. Аз пък глас не издавам. Предпочитах да умра, отколкото да живея безчестен живот. Види се, че някой си от зрителите войници се умилостиви на страданията ми и бързо-бързо пристигнали аскер с юзбашията, който беше около 100 крачки по-напред, и му съобщили за ставащото. Добрият юзбашия веднага се завърна и им вика: *Аскер, не дир бу ки япарсъниз? Билир сениз шимде бир тел чекерим ве сизе сургун едерим? Бу адемлер бизе теслим етилер ве биз хюкюметте теслим едеджеис, макюм олан джезеи вереджеклер.* Превод на горното: „Аскер (войници), какво е това, което правите? Знаете ли, че сега бия телеграма и ви пращам в заточение? Тези човечеци нам са предадени и ние ще ги предадем на правителството. Ако някой от тях е виновен, ще го накажат.“ Свършвайки съветите, за охрана ми постави един чаушин и 2–3 войници. Аз, боейки се да не би да ми стане по-зле, давам на чауша една бяла меджидия и на войниците кому 2, кому 3 четвърти от бяла меджидия. Вечерта пристигнахме в гр. Клисуре. Там ни разпоредиха в две-три стаи на един хан, който беше скоро ремонтиран и беше много влажен. Влизайки в стаята, дадох на поставения патрул (часовой) един четвърт от бяла меджидия, за да ми услужва. Седнах, не седнах с другарите си, ето един от пътем биящите ме, лябър, отдалече с изкаран щик, ми вика: *Яка ту, бре, кеч имаде!* – сиреч: „Дойди тук бре, голям козел (пръч)!“ Аз се сдървах, но благодарение часовоя каза ми: *Папас ефенди, отур ерине* – сиреч: „Господин попе, седи



на мястото си.“ Обърна се към викация албанец и му казва: *Аскер, гит ерине, бен шимди нобетчи им, бу адамлер бана теслин еттилер ве бен верене гене теслим еджедеим. Не вакът сен нобетчи оладжаксен насъл изтерсен яп* – сиреч: „Аскер, ходи на мястото си, аз сега съм часовой. Тези човеци са ми предадени и аз ще ги предам на този, който ми ги е предал. Когато ти станеш часовой, прави каквото знаеш.“

Тази врява се разчу по войската и чаушинът се усети и веднага дойде при мен и откакто научи подробно за станалото, завери зловния войник със себе си и заръча на часовоя да не позволява никому да се доближава до мен.

Другия ден, вторник, третия от Великден и 4-ия от април, в 7 часа заранта ни изкараха от хана и потеглихме по Клисурското бърдо надоле. Куцовласите клисурци се присмиват с нас, а войниците викат с висок глас: „Ей! Ей! Цап! Цап!“ Всичките нападки ставаха по мой адрес. Додето слезнем дългото надоле бърдо, станахме вир-вода. От нас течеше пот като река. Доближихме се до с. Мокрени, но селяните, макар и да искаха да ни напоят поне с чашка вода, не ги допускаха. Около 6 часа след пладне пристигнахме на Суровичката гара и морално с ръчна машина ни фотографираха, туриха ни в товарните вагони и до вечерта от битолската гара, на кола, под силна стража, ни предадоха и установиха в битолския затвор.

**Другаруване в затвора.** Мене по препоръка на аскер бимбашията с 15 души мои близки ме настаниха в една стая на басмахането, в която намерих г-н Даниил Ризов, с когото един цял месец другарувахме в затвора.

След един месец от затварянето ни изследваха, едни освободиха, именно гъркоманите, а повечето (българите) ни задържаха за неопределено време и ни преместиха от басмахането в тимархането (лудницата). Това здание е вън от града, доста голямо, обширно, хигиенично, с доста добри стаи, широк салон и голям двор – обърнато на затвор.

Поради многобройните затворници не само това здание, но централният затвор и други бяха препълнени от затворни-

ци. Спокойствието ни не беше толкова розово, защото, от една страна, турците затворници бяха зле настроени против нас, а пък нашите вън приготвяха Илинденското въстание, което с нетърпение чакахме, мислейки, че ще бъдем освободени.

Илинден дойде. Уверени, че този ден ще бъде знаменит за българите, още от зори станавме, прекръстихме се и дотърчахме направо до прозорците, но що да видим, подпалили се стопите със сено вън от града и ние почнахме да се събираме и да критикуваме за съдбата си. До вечерта се научихме от турците затворници, че навсякъде, от Костур до Дебър, Кичево, Прилеп и Лерин, имало бунт. Работата е била сериозна, та вярвали, че българите ще бъдат изклани от войските. Това известие доста силно ни зашемети и ни причини голям страх, защото виждахме, че у мнозина от турските затворници се намираше оръжие, а пък ние, лишени от такова, се бояхме да не би в даден случай да бъдем изклани. Благодарение първите успехи на нашите въстаници страхът наш мина на турците, които, заставени, почнаха да ни се помилкват и да ни запитват като как ще стане тази работа. Ние пък им обясняваме, че нищо зло няма да стане, освен занапред ще си живеем поблизък, братски живот, с равни права. От даваните ни сведения турците от диви станаха по-мирни и по-близки към нас.

**След въстанието.** Това положение трая доста дълго време. Аз пък на 25-и октомври 1903 г. след дълги доказателства се оправдах и се освободих, но понеже поради въстанието работите бяха още сбъркани и гръцките чети доста засилено върлуваха, под ръководството на гръцкия владика Германос Каравангелис, реших се да остана за неопределено време в Битоля. Църковната битолска община ми отпусна една от църковните стаи, в която доста дълго време живях.

**Зверствата на Каравангелис.** Едвам при освобождението си от затвора можах да се науча, че споменатият Каравангелис във време на въстанието немалко съдействал на турците да опустошават българските села и да убиват по-видни-



те българи. Сам той предал поп Васил от с. Личища, служещ в Хрупища, поп Христо от Четирок и Атанас Далов, които немилостиво били смазани и потъпкани с камене пред градските правителствени врати. Той стана причина за убийството на Лазар Москов в с. Вишани, нему беше предадена от руленеца Коте главата на Лазар поп Трайков за подкуп като на втора Иродиада.

Малко подробности: Лазар поп Трайков от с. Дъмбени, средно образование, ръководител на Костурско и член на Централното ръководство на въстанието, ранен около Событско, дете бе убит войводата Манол Розов от с. Бобища, със средно образование, когато въстанието бе в края си, въпреки предупрежденията на другари, отишъл при Коте, който не е бил преследван, с вяра, че в името на старото дружество не ще го предаде или не ще му стори зло. Коте го е убил и главата му в зобник я е предал на Каравангелис, който, след като я е фотографирал портрети, от които има достатъчно, заповядал да се хвърли в нужника.

Освен това той след въстанието подкупи с гръцко злато инициаторите на българщината да клеветят своите братя. Още той е, който като бесен търчеше от село в село, проклинаше българите и ги принудяваше да се отказват от своето. За отмъщение изпрати гръцките чети на ден Благовещение в с. Загоричени, в което изклаха толкова невинни свещеници, мъже, жени и деца. Същото направи на сватбата в с. Зелениче и Косинец. Зверствата на Каравангелис са неописуеми. Оставям друг да се занимае с този важен въпрос.

**Ролята на войводите.** Благодарение патриотизма на Пандо Кляшев, Митро Влашето (Хр. Цветков), Атанас Кършаков, Трайко Данданов (Т. Желински) и много други плановете на Каравангелис пропаднаха и българщината в Костурско стана още по-силна.

Българското правителство (Червен кръст), предвид големите загуби от човешки жертви, грабежи на движими имоти, които е претърпяло българското население в Битолския окръг,

благоволи да изпрати за раздаване на това опропастено население разни дрехи, покривки, платна, обувки и един безлихвен заем. Тези подаръци според разпоредбата на тогавашния български политически агентин (в Битоля) г-н Ан. Тошев беше натоварен да ги раздава покойният Пелагонийски преосвещенейши митрополит Григорий, който като в близки сношения с губернатора можа да издейства свободно пътуване за целия Битолски окръг, макар и през чужди епархии.

**В подкрепа на народа.** Преосвещенейшият Григорий, натоварен за целта, имаше нужда и от съпътешественик, познаващ отблизо местността през разните епархии, в които предстоеше да се върви. За такъв избра мен и няколко мирски хора, за да помагат в разпоредбата. За секретар и сметководител се определи г-н Наум Темчев от с. Загоричени. Като се уреди целият персонал, натоварихме 10 товара дрехи и потеглихме първом за Леринската епархия в изгорелото с. Бух, състоящо се от 400 къщи. За квартира бяха приготвили селяните една къща, току-що я преправили с влажни зидове. Тук се разтовариха носеният багаж и подаръците. Другия ден дядо владика разпореда да се пратят писма в околните пострадали села, които да се призоват да се представят в Бух и да получат полагащото им се. Раздадено по списък всичко, каквото имаше за Бух Кол, заминахме за с. Неокази, в което направихме както и в първото. От Неокази заминахме за град Лерин. В този град квартирувахме два дни у председателя Никодим. От гр. Лерин ходихме в с. Екши-су, там повикахме селата Любетинци и Айтовци, на които раздадохме полагащото. От Екши-су ходихме в с. Зеленич, в което намерихме много бежанци от с. Прекопана, което до къща беше опожарено, поради което населението беше пропаднало в голяма мизерия. Затова дядо владика обърна по-голямо внимание и раздаде повечко дрехи и пари.

От с. Зеленич потеглихме за цинцарското с. Клисуре, което е център на селата Мокрени, Бобища и опустялото до къща Загоричени, състоящо се от 600 къщи, чисто български.



В Клисурата останахме 2 вечери и раздадохме това, което беше определено за споменатите села, но забелязва се, че във всяко село, в което се установявахме, събирахме сведения за жертвите и обирите, които са станали във всяко село.

За всичко станало през въстанието има народно издадена книга от г-н Темчев, в която се описват подробно и точно жертвите, веществените движими, недвижими повреди и от които именно са извършени.

От с. Клисурата ходихме в с. Олища, в което останахме само една вечер. Още от вечерта раздадохме помощ на няколко души. Заранта от тъмна зора владиката потегли с двама кавалери за Костур, а аз и Темчев останахме да раздадем и на останалите от населението и останалото да натоварим и през с. Маврово с лодки (чунки) да заминем за Костур. Свършвайки работата си в с. Олища, натоварихме останалото и още навреме пристигнахме в с. Маврово, но там намерихме цяло отделение войски, които ни запретиха да минем за Костур. Кроим и мислим как да се споразумеем с владиката, но нямаше средства, защото владиковото отиване в Костур не беше розово. Гражданите, подстрекавани от Каравангелис, демонстрираха пред правителството и искаха незабавното му изгонване от града. Както аз узнах от подпоручика Тефик за ставащото в града, написахме с Темчев до дядо владика едно писмо, в което молахме, като не ни допускаха, да ни упъти как да настъпим и къде да се приберем. Дядото, вземайки писмото, със същия стражар ни съобщава, че да намерим добитъци, да натоварим всичко, каквото има, и да потеглим за с. Шестево. Това село отстои от Маврово 3 цели часа, а пък времето беше доста напреднало, но понеже заповядаше дядото, трябваше да се върви.

**Преносът на помощите.** Макар много скъпо, намерихме добитъци, натоварихме дрехите и потеглихме за определеното село, но нощно време не току-тъй лесно се пътува. Излизайки от Маврово, трябваше да се минава през с. Личища и оттам по бластистия край езерото път да се излезе на общия

път, по който да се върви до с. Тихолища. От Маврово, за да излезем на общия път, какво не сме претърпели низ блатото. Плакали сме майчиното си мляко. Излизайки на общия път, казваме си, че наново сме се родили. По този общ път вървахме около един час и трябваше пак да го оставим и да вървим по нови опасности, по-трудни от тези, които преди час сме изтеглили. Представи ни се едно бърдо през един дълбок трап, което вървим-вървим и няма свършек. Едвам към 9 часа след пладне, гледаме в тъмнината, че нещо се движи и се мярка по храсталаците, убояхме се и почнахме да издаваме гласове на страх и човекът извика: „Не бойте се, аз съм шестевски пъдар и дохваждам за вас.“ Чувайки, че бил пъдарят, доста се окуражихме.

Благодарение упътването на пъдарина едвам в 9 ½ часа можахме да пристигнем на квартира при дядо владика, който току-що беше дошъл от Костур. Прибрахме се и почнахме един с други да се оплакваме за станалото в Костур и Маврово, същевременно бяхме принудени и от глада да прекъснем оплакванията. Поканихме домовладиката Христо да ни сложи трапезата и да похапнем що Бог дал и да си полегнем, защото времето беше напреднало. Заранта, още рано-рано, от Костур пристигна един кавалерист с писмо от каймакамина до владиката, с което, съгласно някакъв си такрир от гръцкия владетел, му заповядваше, без да раздава помощи, да напусне селото и Костурската епархия.

**Посланието на каймакамина.** Преосвещенейший Григорий, ядосан от съдържанието на каймакамовото послание, моментално състави телеграма направо до валията в Битоля, от когото искаше разрешение. Нарочно прати човек в Костур, който да бие телеграмата предплатена и да чака отговора. Пратеникът направи всичко, каквото му се заповяда и ето, около 10 часа преди обяд се връща с отговор, пратен за дядо владика. Четещем телеграмата, повика ме и ми заповяда да отворя товарите, по-скоро да се раздадат вещите и да тръгнем за други села. Аз направих всичко, каквото ми се заповяда, и



почнахме раздаването, но едвам до тъмна нощ не успяхме да раздадем помощта, понеже беше определено да се раздадат помощите и за с. Апоскеп.

На другия ден напуснахме с. Шестево и ходихме в с. Вишени. В това село, влизайки, виждаме, че свещеникът, учители, ученици и цялото население бяха излезли да ни посрещнат, при всичко че владиката не обичаше официалности. Пристигнахме в селото и се стоварихме в току поправената къща на кмета. Отпочинахме си и веднага отворихме товарите и почнахме да раздаваме дрехите и помощите. До вечерта всичко свършихме. Другия ден потеглихме, минахме през опожареното турско село Жервени, което беше съвсем пусто, и се прибрахме в с. Черновища. В това село раздадохме помощи на селата Дреновени и Поздивища.

От с. Черновища ходихме в с. Дъмбени и се настанихме в къщата на първенеца Наум Кенков. В с. Дъмбени останахме два дена и едвам можахме да довършим работата, защото тук се дадоха най-много помощи. Свършвайки работата, макар и късно, потеглихме за село Косинец, в което пристигнахме нощно време, в 8 часа следобед

Времето беше много тъмно. Човек в око да те боднеше, не се виждаше, затова селяните бяха излезли да ни посрещнат, всякой с кандилце в ръце. Понеже цялото село беше опожарено и нямаше къде да се установим, освен една къща, която беше останала на западния край, именно къщата на Васил Рабешев. Вървим-вървим през селото, под великолепните здания, църквата и училището, чиито зидове, почернели от огньовете, се забелязваха и ни заведоха в споменатата къща, в която имаше само три стаи и едно малко салонче. В една от стаите се установи дядо владика и в двете други – персоналът и фамилията.

Макар селяните и да имаха приготвена добра вечеря, но поради нямаване на удобства владиката разпорежи на другия ден по-бързо да се раздадат помощите и да се замине за с. Смърдеш.

Заранта, още от тъмни зори, разпределихме вещите, с които до късно време едвам можахме да ги раздадем. Дядо вла-

дика потегли, а мен остави да намеря добитъци и другия ден да натоваря останалите вещи и да ги пренеса в с. Смърдеш. Аз, според заповедта, направих. Другия ден, още току-що пиеше чая си дядото, аз пристигнах там, в къщата на Никола Кочов. Намерих при стареца събрани всичките първенци, с които беседваше. Влизайки в стаята, посрещна ме радостно и ми заповяда да пия кафе и по-скоро да разпределя помощите, така що този ден да се свърши раздаването помощи в Костурската епархия и другия ден да се заmine за Охридската. По желанието на стареца приготвих всичко и почнахме с г-н Темчев, в присъствието на владиката, да раздаваме по списък на целите семейства, според членовете и състоянието на семейството.

С добрата уредба до 1 часа подир пладне успяхме да раздадем помощите и след това сложи ни се трапеза, наядохме се и веднага натоварихме останалите вещи и тръгнахме веч за Охридската епархия.

Минахме с. Брезница (Костурско) и се опряхме нагоре по Бесвинското бърдо, което вървим-вървим и няма свършек: най-после се качихме на върха, но няма да се яви селото. На равнината срещнахме един селянин, който с пълна торба хляб отиваше на колибата си с овце; запитваме го: „Абе, момче, далеч ли е още селото?“ Отговори ни: „Не е далеч, ето тук, зад тази могилка ще го видите.“ Действително селянинът не ни излъга. Минахме могилната, изпречи се пред нас с. Бесвина. Хората – жени, мъже, деца и ученици, излезли да посрещнат стария си кириарх. Влизайки в селото, всякой искаше да се приближи до владиката и да му целува десницата и накрая предложиха му да остане тази вечер на гости в това село. Дядото обаче, едно, че времето беше напреднало, и друго, че го очакваха много важни работи, отказа им и потеглихме пътя си.

Стигнахме в с. Буковик, в което пренощувахме, и другия ден минахме селата Дупени, Любойно, Храня и пренощувахме в село Щорково. Последния ден, едвам до вечерта стигнахме в гр. Ресен и се установихме в къщата на Андрея Ми-



лошев. В гр. Ресен прекарахме цели 15 дни, додето се раздадат помощите. За по-скоро да свършим работата, аз и Темчев ходихме в с. Брайчино, дето раздадохме помощи на опожарените села Любойно, Накулец и Храня. Привършвайки раздаването, от Ресен заминахме за Слѣпчанския манастир (Демирхисарско, Битолско). В този манастир останахме цяла една седмица. В него разгледахме архивата, в която забелязахме много старобългарски църковни книги, написани ръкопис на пергамент. От Слѣпчанския манастир заминахме за Кичевския прочут манастир „Пречиста“. В него останахме само 5 дни. Понеже Преосвещенейшият Григорий беше неразположен, то аз и Темчев отидохме в гр. Кичево, повикахме опожарените и ограбени села, на които по списък раздадохме помощите и веднага се завърнахме в манастира при дядото, който здравословно беше съвсем добре.

На другия ден натоварихме останалото и заминахме за с. Цер, в което останахме в къщата на поп Христа само една вечер. Раздадохме помощите и веднага се упътихме за с. Брезово, в което разпределихме това, което се падаше, и понеже подир два дена предстоеше да се отпразнува Новата 1904 г., заминахме и се прибрахме в Битоля. Като имаше още много вещи за раздаване в Охридската епархия, додето се приготвят, централният склад по списък се повери на мен.

За приготвянето на вещите се измина доста дълго време. В първите дни на март всичко беше готово. Натоварихме 15 товара и г-н агентина Тошев с дядото ме натовариха да ходя в гр. Охрид, да предам помощите на Охридския владика Методий и да остана там да сбирам сведения за убийствата, извършени през въстанието, както и за изгорелите села.

**Отношенията на владиката Методий.** Дядо Методий, разярен и ядосан, отпърво не искаше да приеме вещите, нито изпратеното му чрез мен писмо от г-н агентина. При отказа на владиката поканих няколко от гражданите, с които стоварихме вещите в нарочно приготвения склад и аз пак се завърнах в Митрополията при Негово Преосвещенство, да

искам сведения за лошия прием. Влизайки в приемната му, ме посрещна със следните думи: „Отче, не те приемам като пратеник на Григорий и на Тошев, а като гост те приемам тази вечер да прекараш в Митрополията и утре рано-рано да се завърнеш откъдето си дошъл.“ Напразно се мъчех да му доказвам целта, за която бях изпратен. В края на краищата ми каза: „Или ще си идеш, или пак ще постъпя другояче.“ Виждайки упоритостта и земайки предвид, че според изразите му може би да ме предаде на правителството, затова другия ден още от зори се завърнах в гр. Битоля и рапортирах за всичко, което видох и чух от Преосвещенейшия.

Аз, като ми се позволяваше от Хилми паша да свещенодействам, останах в Битоля до 15 май 1904 г. На тази дата, снабдявайки се с позволение от правителството, заминах за Цариград, дето цял един месец останах в Ортакой, с поддръжката на Негово Блаженство екзарх Йосиф, който симпатизираше на мен. На 13 юни, за да сондира мнението на Хилми паша, назначи ме за член-съветник на Воденската църковна община и цели 5 месеца изпълнявах длъжността си.

**Завръщането в град Воден.** Всичките воденци, без разлика, като основател на българщината, твърде много ме уважаваха и зачитаха. Моето отиване във Воден даде повод на 10–15 гъркомански къщи да се отцепят от Гръц. митрополия и да признаят ведомството на Екзархията. Гъркоманите, види се, бояйки се от уважението, което ми се даваше от страна на гъркоманите и от църковния успех, изпратили анонимни заявления до Хилми паша, който подписа на воденския каймакамин незабавно да ме интернира. Последният, получавайки заповедта, покани ме и веднага, без да ми даде време да се подготвя, под конвой на 25 октомври 1904 г. ме изпрати до гр. Лерин и оттам, пак под конвой, бидох предаден в Корба, отдето под гаранция се завърнах в родното си село, в което цели 6 месеца останах на произвола, без никаква издръжка.



**Появата на гръцките чети.** Понеже положението ми от ден на ден се влошаваше и гръцките чети под ръководството на Каравангелис енергично действаха и бяха решили за мое-то убийство, писах в Екзархията много пъти, но не ми се отговори. Най-после се отнесох до Преосвещенейшия Пелого-нийски Григория, който ми съобщи, че незабелязано веднага да замина за Битоля. За да се избавя от злото, в началото на април 1905 г. заминах за Битоля, дето по заповед на дядо вла-дика ми се отпусна една стая за живеене в църковния двор.

**Председател на ОК на ВМОРО.** Още не съм се устано-вил, избрах се от Комитета за председател на Окръжния ко-митет с членове: Думев, Евгений поп Симеонов, Юрдан Ни-колов, Гиче Ошавков и Петре Лигошев.

Първите разправии след Илинден: това време бяха се по-родили големи разпри помежду членовете на Софийския цен-трален комитет и за уравниение недоразуменията, повика се конференция, за която ми се предписа да изберем представи-тели и за такива се избраха от Битолския окръг господата: Борис Сарафов, Даме Груев, Павле Христов, Гюрше (Гьор-че) Петров, Пере Тошев и Георги поп Христов. След горния избор се състави акт, в който, като се спомена за избора на делегатите, напомни се на централния комитет, че или да се уредят породените помежду им недоразумения, или пък ще се отцепим и ще си съставим вътрешен комитет.

**Потвърждаването на общото ръководно тяло.** Този наш протокол, види се, немалко заинтересова Централния коми-тет и се тури точка на всичко и се избраха за ръководители Борис Сарафов, Гарванов и Матов Христо.

Макар във Вътрешния комитет да имаше недоразумения и някои от членовете да се опитаха да ни бламират, но не успяха. Накрая от 1906 г. почнаха да се засилват атентатите в града и селата, унищожи се четата на Сугарев, убиха се Вълка-нов, Мирчев Бомболът и други, та това нещо, види се, даде повод на Григорий, който беше много нервозен, тайним об-

разов издействал пред правителството, като безделник да бъде интерниран в родното ми село.

**Интерниране в родното ми село.** Правителството, възползвано, на 28 април ме залови и подир една вечер затвор под конвой ме изпратиха в Лерин и оттам в родното ми село, в което без никаква служба прекарвах времето си.

**Владиката Каравангелис.** На 13 март 1907 г., понеже трима от четата на Констанда четници бяха дошли в селото ми без мое знание да изкарат паспорти и да заминат за Америка, владиката Каравангелис, узнал работата, подкупил войсковия юзбашия с 65 турски лири и с 200 души войници прати го в селото ми и го задължил да ме убие.

Обкръжи отвсякъде и прати няколко войници право в дома ми, които ме грабнаха гол от постелята и ме заведоха при юзбашията. Времето беше доста студено и зимата доста тежка. Навсякъде беше покрита земята с около половина метър сняг. Аз, представен пред юзбашията, треперя от студ, а той вика по мен: *Керата комита третерсен, а!!! Шимди гюреджексен не япаджаим сан!* („Керата комита, трепериш, а!!! Сега ще видиш какво ще ти направя!“) Удари ме два-три пъти с ръката си, пълна с пръстени, и вика: *Гяур, гюстер нерде дир комиталар?* — *Ефендимиз, бен хаберим йок комита ичин.* — *Шимли баксън еледжене ве сен аскериле гидеджексен нерде сакли дир!* („Неверни, кажи къде са комитите.“ — „Господине, аз нищо не зная за комитите.“ — „Сега ще те обискираме и ти ще отидеш с войските и ще кажеш къде са скрити!“)

Разпореди войските и потеглихме да обискираме тези къщи, дето имаше съмнение, но нищо не се намери. Повторно се завърнахме в една от обискираните къщи, в която се откриха три пушки, от които една „маузерка“ и две гръцки „Гра“ с по-няколко патрона. Юзбашията, възползван от това, обръща се към мене и ми казва: „Не знам – не знам, ами това що е?“ Отговарям ме „Ефендим, откъде да зная какво имат хората вкъщи? Аз отговарям само за моята къща.“ Връз разго-



вора едни от войниците почнаха да ме бият с дипчиците си и да ми викат: „Ти, бре, си комита и всичко знаеш, кажи, защото ще ти изкараме душата!“ – „Ефендим, каквото искате можете да ми направите, ръката ви е дълга.“ Излязохме от тази къща и влязохме в друга, именно у Анастас Пърцулев, дето били тримата комити.

**Сражение.** Влизайки в къщата, комитите през друга страна са излезли от къщата и понеже селото беше изгорено, влезли в една улица между два зида. Войските обискираха къщата, в която, излизайки, забелязали, че комитите са в улицата, която беше недосегаема, и се започна сражение.

Комитите, виждайки безизходното си положение, убиват се едни с други. Аз пък бях останал с 4-ма войници в една от стаите. Във времето на сражението куршумите като град падаха около една педя над главата ми. Повече от пет-шестстотин куршума са минали връз мен, но поради това, че бях спружен, нито един не ме досегна. Щом престана сражението, войските, като се увериха, че комитите са убити, влязоха и извлекоха един от тях, именно: Наум Мирковски от с. Косинец. Повикаха ме и запитват ме за личността. Аз отговорих, че не познавам човека. Тогава ме налягат четирима войници, двама отпред и двама отдире с дипчиците си и бият ме дотолко, че падам в несвяст.

**Убийството на Василка Т. Поповска.** Домашните ми, макар доста далеч, като чули виковете, особено 18-годишната ми дъщеря Василка, извикала: „Мамо, убиха татето! Защо ми е живот без баща!“ И по време на викането войските стреляха направо в прозорците и пронизаха дъщеря ми от дясната страна и през сърцето куршумът изпадна от лявата и се заби в зида на стаята.

**След сражението.** В случая домашните ми се зашеметиха, вкъщи имат мъртвец от куршум, а пък вънка нищо не знаят какво се върши. Също и аз не зная какво става у дома. Подир свестяването ми юзбашията ми дава четирима войни-

ци, с които да ходя и да повикам кмета, понеже хората се бяха скрили в домовете и нямаше кой да вика. Ходейки, пътем намериха войниците една зелена тояга и ме налегнаха на земята. Биха ме дотолко, че не можах да стъпя на краката, тялото ми стана съвсем черно. Вървейки, минахме над моята къща, и ето че излиза оттам жената на кмета, която ме запитва с треперящ глас:

„Дядо попе, къде отиваш?“

Отговарям ѝ:

„У вас, къде е Васил?“

„Не зная – отговори тя и ми казва: – Дядо, нека сте живи вие, Василка я убиха!“

От това известие се поразих и паднах. Помолих войниците да ме оставят да видя какво става у дома, но двамата не дават никакво внимание, а пък другите двама, умилени от стореното, казаха:

„Чедо е, нека, придружен от нас, ходи у дома си и да види това, което му станало.“

От показанията на последните се смилиха и първите, та тръгнахме за у дома. Щом влязохме въкъщи, виждам, че дъщеря ми умира, за което ми спадна и веднага паднах в срещуположния на умиращата кът и слушам да вика:

„Вода! Вода!“

Но аз, като родител, за насърчение казах:

„Сине, недей пи вода, защото при нараняване е опасно, ще направя всичко възможно и ще те изцера.“

Горката умираща, види се, от голяма жажда повтори първите думи:

„Вода! Вода! Недейте слушайте тате, защото когато ще помните думите ми, ще се каете.“

Майка ѝ, неможейки да се въздържа, даде ѝ вода и веднага след изпиването тя се помина.

Момата се помина, мене кръвта ми замръзна и никак не мога да се движа, войниците ме насилват да стана и вървя с тях, но при невъзможността, оставиха ме и съобщиha на юзбашията за станалото. Последният пред мнозина възразил:



*Керата си касметли имаи. Бен битерджек едим, факът куртуди. Ишала гене бен битерджеим.* Сиреч: „Кератата щастлив бил. Аз ще го довърших, но се избави. С Божията помощ пак аз ще го довърша.“

В същия ден и друго едно деветгодишно момче, именно Христо Мацанов, биде убито в леглото си от същите войски. Двете умрели жертви, при всичко са убити от войските, но не се позволява погребението им до прегледването им от правителството, което едвам след два дни пристигна. При разпита, като се оказа, че убийството се извърши от войските, за да избягнат виновността, принуждават ни да кажем, че убийството станало не от войските, а от комитите, но при всички усилия останахме непоколебими на казаното.

**Страданията след побоя.** Аз от силния побой останах да пазя леглото вкъщи от 14 март до 6 април 1907 г. и през цялото това време, макар и да пикаех кръв, поради тежката зима не можеше нито да се отиде в градовете за докторска помощ, нито пък да дойде в селото доктор. Едвам на 6 април, като се разпусна малко снегът, с много мъки можах да бъда заведен в близкия градец Билища, дето повиках на помощ двама доктори, именно Христаки Шанов и Кавая. Тези двама доктори един цял месец употребиха всички възможни средства и ме изцериха. При невъзможността да продължавам живота си в македонските краища, отнесох се в св. Екзархия, дето рапортирах за всичко станало, за което беше публикувано и в екзархийските органи. Св. Екзархия, убедена от доклада ми, позволи ми да замина за България.

**Убийството на Герго Ковача.** За мое нещастие, когато се готвех да потегля вечерта, ВМРО, без ни най-малко да зная, убиват гъркоманина Герго Ковача от Смърдеш. Това убийство, макар аз да пазех леглото си в Билища, в къщата на Анастас Ангелиев се отдаде на мен (убиецът бе мой роднина от с. Връбник, Лазар Палков). На 10 май от Билища потеглих за Корба да изкарам паспорт за пътуване. Пътем достигна ме

един мой виден приятел, който боравеше в правителството, поздрави ме и ми разправи за станалото в Билишкото правителство в негово присъствие, че макар той да протестираше за несправедливостта, според показанията на Юсеин бега, се решило, че убийството било извършено от моя страна. Действително, щом ходих в Корча, изкарах паспорта си и се завърнах на хотела, за да потегля за дома, ето че пристигна на правителството телеграма, с която се казвало да бъда спряна по нареждане на прокурора.

Прокурорът веднага се разпоредил и изпрати стражари, които ме заведоха в правителството, дето ме задържаха под надзор. След 20-дневен затвор, благодарение на албанския протестантски проповедник Григор Цилка, албанец<sup>1</sup>, изследваха ме, за което скъпо заплатих и при нямане факти и улики, освободиха ме. Ако и да се освободих, поради враждата на гъркоманите се боях да се завърна направо в селото си и оттам да потегля за България, затова пратих презвитерата си, която поради болестта си държах при мен, да ходи в селото, да прибере дрехите по-нужни и да ме чака в гр. Лерин, а аз с файтон заминах за Битоля и се установих в Туджархан, но положението ми беше много лошо; благодарение на д-р Ангелаки Робев, който ми се притече на помощ, поолекна ми.

**Покана за разговор.** Още не съм се установил в хотела, дожда Евгения Попов и ме кани да се явя в Комитета, защото нелегалните Павле Христов и Пандо Кляшев имали да ми говорят нещо. Пред опасността на болестта отказах му. Подир заминаването на Евгения представи ми се хотелджията Миленко, който ми съобщи, че ме търсели да се явя в полицията, за да се видя с някой си уж мой приятел, но аз, като няхах възможност да се движа, поръчах му да каже на пратеника да каже в полицията, ако приятелят ми иска да се види с

<sup>1</sup> Свършил американското училище и женен за българка от Разлога, Катерина Стефанова, сестра на проф. Дим. Стефанов и другарка по плен на американката мис Стоун. – Бел. авт.



мен, нека направи малък труд и нека дойде в хотела, защото аз съм зле болен.

**През Лерин за Солун.** След два дни заминах с трена за гр. Лерин. Там намерих презвитерата си в Пиперковия хан. На 17 май 1907 г. потеглих с презвитерата си за Солун, дето тутакси ме повикаха в Главното полицейско управление, което по неизвестна мен причина под гаранция от 150 турски лири от Хр. Патерата, държи ме 22 дни в хотела на гарантина.

Може би още много по-дълго време да бяха ме държали, но благодарение цивилните агенти, именно Демирик, които ми съдействаха пред Хилми паша, бидох освободен.

**Пред св. Синод в София.** От Солун се упътих за София, дето според църковните постановления, чрез заявление се представих на председателя на св. Синод св. Врачански Кон-стандин, комуто казах и екзархийското разрешение, но старецът ми заяви, че „св. Синод по принцип решил да не се дава енория на македонски свещеници.“ Следствие отказа на Синода се отнесох в Екзархията, която, макар и надълго да описвала за моите услуги и за причините, които са ме накарали да напусна македонските страни, но светите старци си настояваха на своето решение.

**Правата на македонските свещеници.** Едвам към средата от декември 1907 г. старците са преустановили първото си решение, че да се не дава енория на македонски свещеници, които могат да живеят в отечеството си, а на тях, които не могат да живеят, ако се дава такава, след като се подложат на изпит. При преустановението на първата резолюция даде ми се от Синода писмо, с което се заповяда на семинарния ректор арх. Неофит, сегашния Видински, да ме изпита, без никаква подготовка. Ректорът, без да взема предвид старостта ми и без да ми позволи да седна, почна изпита и цели три и половина часа ме държа на крак. Накрая ми издаде удостоверение с бележка „много добре“. Тази бележка представих на

Синода, който, вместо утеха, неприязнено ме огорчи, като ми каза, че „на свещеници, които не са свършили семинария, ако и със средно гимназиално образование, не може да им се дава градска енория, освен селска.“ За забелязване е това, че старците, току-щом получиха бележката от ректора, се надпреварваха кой да ме зема в епархията си. Аз предпочетох Варненската епархия.

**Енорийски свещеник при с. Кюлевча.** Негово Преосвещенство св. Варненски Симеон, при първото му явяване, като в съслужие служихме на Богоявление на 6 януари 1908 г., на 8 същи ме назначи за енорийски свещеник в с. Кюлевча (Шуменско), състоящо се от 350 къщи, чисто български, плюс и 50 къщи от близкото смешено село Мадара.

В тази енория свещенодействах само 10 месеца, понеже след турския Хуриет през 1908 г. обстановката се промени.

Екзархията наново ме повика и ме назначи за архиерейски наместник в гр. Кичево. Макар това ново назначение и да не беше по волята ми, но като клирик трябваше да се подчинявам на църковните закони.

**Архиерейски наместник в Кичево.** Въпреки нежеланието ми, на 21 ноември заех длъжността си в гр. Кичево. В този градец, освен разцеплението и партизанствата на общинарите, имаше да се боря и със сърбомански пропаганди, които бяха се вгнездили в цялата Поречия. За първи път помирех партизанствата и турих ред в общината и подобрех отношенията си с турските правителствени органи, на които спечелих симпатиите, както и на цялото българско и турско население. По повод Критското въстание 1909/1910 г. съм вземал участие във всичките турски митинги, държал съм речи и поради това турското население твърде много ме обикна. През 1910 г. бидох избран от българския и турския народ за делегат на Дебърската конференция за албански правдини.



**Дебърската конференция.** В тази конференция, състояща се от областно събрание, се изработиха десет главни точки за права, но поради Албанското въстание останаха мъртва буква. От тази конференция спомен остана смъртта на богаташа дебранец Исмаил паша, който още първия ден на събранието, види се, от радост, когато мюфтията почна поздравителната реч на албански, пред казармите на отворено поле, ненадейно пред цялата публика падна мъртъв от апоплексия.

В същия ден останките му се погребяха с голямо тържество, в което взеха участие всичките намиращи се там нации.

След тази конференция се завърнах пак в Кичево и продължавах работата си порядъчно.

**Помирението.** Народът се помири, общинските работи, както и училищните, се пооправиха и тръгнаха за напред. Аз почнах да посещавам селата и да служа в църквите. Много пъти посещавах близкия манастир „Пречиста“, който под мъдрото управление на добродушния игумен арх. Софрония цъфтеше и успяваше. Този манастир, ако и да беше много задължен, но споменатият йеромонах можа да изплати дълга и да го снабди с огромни приходи.

Освен приходите нагласи да се поддържа в манастира и основно училище с пансион за околните села за сметка на манастира. Този манастир, в който се възпитал и блаженопочившият Дебърски митрополит Козма, бил сърцето и огнище на зародиша на българщината.

Поради исполинския напредък на споменатата светиня не само гръцките духовни агенти се силеха да я усвоят, но напоследък и сръбската пропаганда доста усилено работи, за да я усвои. За целта в мое време беше докарала битолския валия, когото беше подкупила, за да ѝ я предаде, но поради силното мое настояване и приготвените от околните села махзари, можеха да се осуетят сръбските мечтания.

Последните, предвид моето упорство и засилване на българщината, издействаха пред Гръцката патриаршия да им

ръкоположи за викарий на велески митрополит един епископ, който да обикаля велеската и дебърска епархия и да агитира в полза на сърбизма и на Патриаршията.

**Назначението на Варнава.** Патриаршията за такъв ръкоположи препоръчания от сърбите Варнава, който беше свършил Гръцката семинария. За този сръбски апостол един ден, преди да дойде в Кичево, каймакаминът янинец Али бей ми съобщи, че дохожда веч сръбският епископ, но ми заръча да съобща на българския народ, да не би да си позволи да направи някакви препятствия. Обаче аз му отговорих: „В Кичево няма сърби и народът няма за какво да се смущава, освен ако искаше да му предадете спорната с гъркоманите и изгорена църква.“ Другия ден, когато предстоеше да дойде епископът, аз, понеже бях избран за член в комисията за набора на новобранците християни и турци от Кичевската околия, заседавах в правителството и ето че дошъл споменатият и, види се, със знанието на каймакамина влязъл в църквата, извършил молебен и се представи в правителството.

Когато той влезна в правителствената канцелария, макар да знаех, че той е епископът, но без да му дам някакво значение, гледах си работата и нито най-малко се поклатих от мястото си, нито пък ми се каза нещо от каймакамина. Епископът седна под мен и подир церемониите поблагодари на каймакамина за предадената църква и помоли да му се предаде и Митрополията, но каймакаминът му отказа. Аз пък му възразих, че Митрополията е българска, притежание на манастира „Пречиста“.

Тогавя той се заинтересува и запита:

„Кой е тук български архиерейски наместник?“

Отговорих му:

„За какво търсите наместника, ето аз съм.“

„Знаеш ли, че аз съм епископ Варнава и за смелостта ти с един такрир те пращам на заточение?“

„Отче, ако ти си Варнава, аз пък съм иконом поп Търпо. Колкото важи твоят такрир, толкова важи и моят. Гледай си



работата, само сърбите можеш да прашаш в заточение, а не и българите.“

Засрамен от изразите ми, напусна правителството и се прибра в квартирата си.

След две седмици от пристигането си Варнава, въпреки правителствената заповед, си позволил, приbral районните си сръбски войводи, въоръжени с пушки и секири, влиза в Митрополията и урежда по вратите стража от въоръжените четници.

**При каймакамина Али ефенди.** Още от зори гражданите Владе Сандрев и Китан ми съобщават за станалото и аз, без да губя време, вземах със себе си свещеник Симеон и поп Лазар и ходих в дома на каймакамина Али ефенди, когото заварих още в постели. Вдигнах го и му съобщих за станалото, като отдадох причина на самия него, без чието знание Варнава наемаше да направи такова престъпление. Каймакаминът, ядосан, в мое присъствие повика един от полицейските, комуто заповяда тутакси да ходи в спорната митрополия и да заповяда на епископа да напусне по добър начин митрополията, иначе ще бъде наказан, съгласно законите. Полицейският според дадената му заповед съобщил на Варнава, който отговорил на пратеника, че не слушал каймакамска заповед; той направил това по желанието на Гръцката патриаршия.

Полицейският, като изслушал отговора на епископа, веднага се завърнал и пак в мое присъствие изложил казаните му думи от Варнава.

Аз, разтревожен от отрицателния отговор на епископа, като разменихме няколко думи с каймакамина, напуснах дома му. Излизайки от къщата, заповядах на свещеник Симеон да хване едната страна на чаршията и да заповяда от дюкян в дюкян да се затвори чаршията, обаче незабелязано, а пък от другата – аз лично направих това.

**Затварянето на чаршията.** След извършеното, за да не би да се узнае, прибрах се в пощенското отделение, но ето че

каймакаминът върви за правителствения дом и вижда, че чаршията е затворена.

Веднага ме повика и ме моли да убедя народа да отвори чаршията; на това му отговорих: „Този въпрос не влиза в моя кръг; аз мога да заповядам на народа само за църковни въпроси, а такива политически се падат в кръга на правителството.“ Вследствие отговора ми каймакаминът моментално повика съвета, на който бях поканен и аз. След дълги разисквания натовариха пак мен да убедя народа, за да се отвори чаршията, но въпреки желанието на съвета аз казах, че пред народа не мога да упорствам, а ще телеграфирам на моя господар Дебърския владика Козма и на Негово Превъзходителство Битолския валия, на когото ще изложа истината, че Варнава с четници и войводи, въоръжени, без знанието на правителството, разбойнически завзе Митрополията.

Този мой отговор стресна съвета. Аз, излизайки от съвета, моментално телеграфирах на валията в Битоля и на владиката в Дебър. Последният, вземайки телеграмата ми, тутакси се представи на валията, който се намираше по служебни работи в Дебър, и му разправи за станалото в Кичево. Валията, уведомен от своето правителство за станалото, веднага телеграфически заповяда на каймакамина, че макар и насилствено, да изкара сърбина Варнава от Митрополията.

Каймакаминът, вземайки телеграмата, веднага разпореди чрез юзбашията Юсеин ефенди да се изкара Варнава от Митрополията.

Юзбашията с 10 души стражари ходи при Варнава, комуто заповяда да напусне с чест Митрополията. Последният отговорил, че до втора заповед от Патриаршията не можел да напусне Митрополията.

Юзбашията, според заповедта си, видял се принуден и насилствено го изкарал от зданието. Разбойникът, излизайки, изгубил пътя накъде да върви, но стражарите го упътили, а пък гражданинът Китан, без ничие знание, нагласил циганите, които бяха дошли в града с мечки и маймуни, да вървят след Варнава, биейки даулитe до самата му квартира. Варна-



ва, завръщайки се на квартирата си, веднага с файтон се упътил за Битоля, хвалейки се, че ще ме прател в заточение. Когато Варнава потегли за Битоля, аз получих телеграма от Битоля, с която ми се съобщаваше, че предстояло Талаат паша да посети Битоля, та неизбежно било и моето присъствие. Предвид телеграмата, се приготвих и потеглих за Битоля, дето, съветвайки се с Митрополията, изработих един такрир, в който изложих всичките легални и нелегални злоупотребления, вършени от сръбската пропаганда в Кичевския район. Такъв такрир беше изработен и от Битолската митрополия. В отсъствието на Пелагонийския митрополит Авксенти, дружно с неговия протосингел отец архимандрита Горазд, се представихме на госта Талаат паша, комуто връчихме такририте, и ни обеща по турски майсторлък, че всичко ще направи за нашето удовлетворение. Същото направил и Варнава, но не го приел, за което засрамен се завърна в Кичево.

След два дни от завръщането на споменатия се завърнах и аз в Кичево, но не заварих там Варнава, защото, от една страна, не можа да изпълни казаното му за моето заточение, а от друга пък — да може да попречи на българските успехи, излезнал по периодия (обиколка) в поречански села, дето безпрепятствено, като подкупил Самоковския (Кичевско) мюдюрин, почнал да взира и в чисто българските, в които, придружен и от мюдюрина, със скъпи подкупи ги принуждавал да се отказват от Екзархията и да признават за такава Патриаршията. Такава постъпка направил и в най-чистото и най-голямото село Локвица, в което, под страха на мюдюрина, влязъл в селската църква, служил, подкупил някой си от първенците и самия свещеник Димитрий, който, макар подкупен, подир заминаването на епископа ми съобщи за станалото. Аз, въз основа на писмото от свещеника, подадох такрир на каймамина и подробно съобщих на Негово Високопреосвещенство св. Дебърски митрополит Козма. Последният, вместо сам да прави постъпки, ми заповяда лично да ходя в селото и да направя всичко зависещо.

**На мисия при с. Локвица.** Покорен на заповедта от духовния си началник, на 25 октомври 1910 г. ходих в споменатото село Локвица и се установих в къщата на селския кмет. Свещеникът Димитрия беше ходил на служба в близкото село Вир.

Към 4 часа следобед той се завърна, поканих го и му говорих надълго за направеното, но понеже отказът му беше станал с настояването на самоковския мюдюрин, боеше се да се реши; най-после ми даде ключовете от селската църква, в която, в присъствието на свещеника, извърших вечернята и след това, вместо да се завърна в квартирата си, се отбих у свещеника Димитрия, който от дълго време ми беше приятел, и пренощувах у него. Цялата вечер водихме разговори и можах да го убедя. Заранта на 26 октомври, в който ден свещеникът служеше именния си ден, отслужихме в съдружие Божествената служба, подир която направихме няколко визити в по-видните селяни и се прибрахме на обяд в кмета.

**Активизиране на сърбоманите.** Още не сме доручали, обаждат ни, че самоковският мюдюрин дохожда на събора в селото с всичките сърбомански свещеници и учители, с повидни селяни от близките села. Това ни най-малко не ме разтревожи, понеже ключовете от църквата бяха у мен.

Мюдюринът със сърбоманите пристигна и аз ходих при него на посещение, но предвид мнозинството сърбомани вечерта не пях вечерня. Другия ден още от зори мюдюринът и четворица сърбомански свещеници ми подириха ключовете да отслужат Божествена служба, но аз, без да трепна, отговорих на мюдюрина: „Църквата е осветена от моя духовен господар и градена от български народ, затова без висша заповед няма да ви дам ключовете. Сърбоманите, ако искат, може да си съградят своя църква и да си служат.“ Мюдюринът, като подкупен, при все че искаше да спомогне на сърбоманите, но пък според правителствените уредби се боеше да направи престъпление.



Повика ме насаме и ми говори, че понеже му била обеща-на доста голяма сума, та нека да му дадат ключовете да служат и подир службата той самият ще ми предаде такивато.

Аз по никакъв начин не можах да склоня на предложено-то, затова мюдюринът в края на краищата ми каза, че говорил с В. Шанов в Битоля, който му бил казал, че да му се дадели 30 турски лири, за да съдейства по завръщането в лоното на Екзархията на тези села, които се били посърбили. В отговор на горното му казах: „Ваше Благородие, без знанието на господаря си нищо не мога си позволя да правя; след като питам, готов съм да ви услужа.“ Подир горните разговори се разделих с мюдюринина, ходих на квартирата си, предварително изпратих свещеник Димитрия за Кичево и подир него потеглих и аз.

На заминуване пак се видох и сбогувах с мюдюринина. Понеже времето беше доста напреднало, вечерта се отбих и пре-нощувах у Хасан бей в с. Текия. Този бей беше много влиятелен в района Брод и играеше силна роля със сърбомани и българи. Посреща ни твърде любезно и заранта ни изпрати много тържествено. Пристигайки в Кичево, подадох такрир на каймакамина против насилственото поведение на самоковския (Кичево) мюдюрин и против насилническо и разбойническо поведение на Варнава. Същевременно подадох такъв, придружен и от заявление на свещеник Димитрий на военния полеви съд, понеже беше обявено военно положение в целия Битолски вилает.

От военния съд веднага беше повикан мюдюринът, когото за престъпността му уволни и на Варнава най-строго му се заповяда да се ограничи от обиколката по селата. Насърчен от тази сполука и случайно в един писмовник на дядо владика намерих една разписка, в която се забелязваше, че българите в борбата с гъркоманите за църквата и митрополията бяха спечелили делото, за което гъркоманите били касирали в Цариград, но никакъв отговор не са били получили.

Повдигнах наново делото демонстративно пред местното правителство и телеграфически в Цариград до Министерството на изповеданията. Предвид дългите протести от народа



и справедливите митрополийски искания, въпросът се реши в наша полза. Макар църковно-училищните работи и да вървяха успешно, но Преосвещенейшият св. Дебърски Козма, предвид сърбоманския епископ Варнава и пренебрегването на св. Екзархия, на която много пъти се писа и рапортира за поречията, където бяха се засилили сърбоманите, и, мислейки, че ще бъде обезпечен от сръбските пропаганди, най-силно и енергично се застъпил пред св. Екзархия да ръкоположи един епископ, който да му послужи за отбрана от сърбизма. Екзархията, осланяйки се на денонощията от Преосвещенейшия Козма, избра и ръкоположи за такъв Негово Преосвещенство св. Нишавски епископ Иларион, който понастоящем изпълнява длъжността викарий при св. Софийски митрополит Партений. Ръкополагане на епископ Илариона ми даде повод да мисля, че Екзархията прави този жест поради моята некадърност в управлението, затова, още докато се зарече за епископ, си дадох оставката, която се премълча от Екзархията и не ми се даде никакъв отговор. Епископът се ръкоположи и през Божикните пости пред Дебър пристигна в Кичево. Тук беше посрещнат много тържествено. Препоръчах го на правителствените органи, но по-видните граждани и на видните турски аги и бейове.

Преосвещенейшият като млад и с висше образование съумя да схване нуждите на страната, за което немалко му спомагах в уреждането на църковно-училищните работи. Цели три месеца другарувах със споменатия твърде интимно и при най-големите спънки в сърбоманските села при обиколката му, особено в с. Премка, когато сърбоманите му затвориха църквата, твърде много, па даже и нощно време му съдействах пред каймакамина да му изпрати военна сила, с която можа да сполучи, за да превземе църквата и да отслужи Божествена служба. От тази сполука сърбоманските села доста много се стреснаха и почнаха да отстъпват.

Макар поминъкът с Преосвещенейшия епископ и да ни беше твърде приятен и другарски, но аз, мислейки, че ставам товар на епископа и заплатата, която получавах, Екзархията



може да употреби за други цели, като се допитах до епископа, повторно си подадох оставката. Този път Екзархията, предвид нуждата за архиерейски наместник в с. Хрупища, Костурско, ми прие оставката и ме назначи за такъв за Хрупища с 34 турски лири намалена заплата, но аз по никакъв начин не приех това унизително назначение, за което водих дълга преписка с Екзархията.

**Архиерейски наместник в Рупища.** На 1-ви февруари 1911 г. напуснах гр. Кичево в отсъствието на епископа.

Народът, узнавайки за моето потегляне, още от рано мъже, жени, деца, турци, християни, свещеници, игуменът от манастира „Пречиста“ покойният Софрония препълниха квартирата ми и всички със сълзи на очи очакваха минутата на раздялата ни. В 12 часа на пладне потеглих и ето че целият народ и доста правителствени чиновници ме съпроводиха половин час от града до моста на реката Велика. Тук моята и на кичевското население раздяла ни беше много сърцераздираща. Аз, от една страна, няхах да се въздържа, от друга пък – народът плаче и след поздравява файтонджията Ахмед ага потегли с файтона, който тържествено с викове беше преследван до завоя на реката. От гр. Кичево се завърнах право в родното си село Косинец.

От Косинец цяла година водих преписка със св. Екзархия, която през цялото време се мъчи да ме убеди да приема хруписката кариера. При невъзможността да ме убеди, ми предложи да приема такава в гр. Билища, Корчански окръг, с 60 турски лири заплата.

**Архиерейски наместник в гр. Ресен.** Понеже и този пост не приех, Екзархията, поради нужда, ме назначи за архиерейски наместник в гр. Ресен със 78 турски лири, като ми откъсна 6 турски лири от старата заплата. Св. Екзархия, на която дълги години съм бил чиновник и безкористно съм изпълнявал длъжността си в най-загътените страни, вместо награда за насърчение на чиновниците си гледаше да ги унижава и онеправдава.

Последното назначение, макар унижително за мен, но за да докажа на Екзархията, че всичко се върши по капризи, а не по справедливост, приех и на 21 март пристигнах в Ресен и вместо общината, която по партизанство беше разпокъсана, да се интересува и да намери някаква за живеенето ми квартира, остави ме на произвола. Цяла седмица, па даже и Великден, прекарах на гости у добрия и самоотвержения да служи на народа главен учител г-н Никола Киров из гр. Крушево. Подир едноседмично гостуване си намерих квартира у някоя си Трайковица.

След установяването си се завзех с длъжността си и, без да взема съучастие в нито една от партиите, в едно най-късо време можах да помира подигналия се градски бунт.

Всяка от партиите, които са най-силни в гр. Ресен, ме обикна и работите тръгнаха занапред.

Този успех не трая дълго време, понеже се развиха събитията и се почна Първата балканска война.

**Първата балканска война.** На 6 ноември 1912 г. разбитият Джевид паша с 20 хиляди души през нощта пристигна в гр. Ресен. Понеже времето беше силно дъждовно и войските, нямайки подслон, се видели принудени, строшили вратните ключове от общинската канцелария и пренощували вътре, без да напакостят на нещо. Още в зори на 7-и същия месец ме повикаха и ми потърсиха извинение, казвайки: „Господин владишки наместник, ние сме направили нещо противно, опрости ни. Всичките вещи ето тук са, прегледайте. Ако нещо потребно има, сберете си го, за да не ви се изгуби. Ако можете, дайте ни няколко бели книги и 3–4 пликове, защото не знаем колко време ще останем тук.“<sup>1</sup> Аз, като поблагодарих на благодарните цариградски офицери, бейски синове, прибрах си

<sup>1</sup> Преводът е добавен в полето, в текста репликата е на турски, в транскрипция на кирилица: *Деспот векил ефенди, биз мугаир шей яптих афедесениз. Битун щейлериниз на булада дир бакъниз. Егер биз шейиниз лязумли варисе топланиз заи олмасънъ. Бизе бир кач безяз табак варисе вериниз ве 3–4 калуф, чунки биленеиз некадар бурада отураджаиз.*



всичко в шкафа, дадох им няколко бели книги и пликове, заключих шкафа си и ги оставих вътре.

Излизайки от канцеларията, повика ме самият Джевид паша, който след запознаването и обикновените турски церемонии, ме запита:

„Владишки наместнико, ще те питам нещо, ама право ще ми кажеш.“

„Ваше Превъзходителство, ако зная, право ще ви разправя.“

„Владишки наместнико, кажи кое нещо стана причина, за да дойдат в единение балканските държави и да отворят война на Турция.“

„Паша ефенди, аз не съм политикаджия, тези работи, както гледаш, стар съм и нищо не разбирам. Ако бях владика или екзарх, може би да разбирах нещо.“<sup>1</sup>

Пашата настоява и иска да узнае нещо, аз следвам да му отказвам и най-сетне, виждайки невъзможността, почнах още от Митхадпашово време, докарах му работата до Щипската и Кочанска афера, които посочих, че са дали повод на балканските държави да дойдат в съгласие, а най-паче лъжливият Хуриет.

Като изтъкнах всичко това, пашата ми извика:

„Браво, владишки наместнико, работата е тъй, но изслушайте ме и държете на ума си и няма много време да се мине подир войната, ще видите, че балканските държави ще станат като Арабска коса.“<sup>2</sup>

Действително, балканските държави подир войната станаха както пашата предсказа.

<sup>1</sup> Както по-горе. *Деспот векил ефенди, сораджаим бир шей, ама догрусидевереджексиниз. – Паша зазретлери, билир сем догрусидевереджексиниз. – Деспот векили, девер не шей себен верди Балканъ дуглер бирликте олдилар в турския мохаребе ачтилар. – Паша ефенди, бендениз политикаджи дихилим, бу ишлере, насал бакарасъниз иктияр им, бише анамиорум. – Деспот, а от екзарх олеаедим белки игнажда едим о ишлерден.*

<sup>2</sup> Както по-горе. *Браво, деспот векил, иши боиле дир, факът ишит бана ве акалъниз тутасъниз хем чок гечмееджек, махаребеден сонра гюреджексенез. Балкан дуелер Араб сач гиби оладжаклар.*

**Съюзническите войски в Ресен.** На 7 ноември, бидейки Джевидпашовите войски още в Ресен, дойде известие, че съюзните войски пристигнаха и ще влезнат в града. Турското население во главе на първенците бейове и аги, тайним образом от Джевид паша ме повикаха с трима граждани на съвет. В този съвет се взе резолюция, че за да се спасят градът и народите от грабежи и убийства, щом ще оттеглят войските на Джевид паша, турци и българи в съдружие да посрещнем новите войски и да им се даде подobaваща се чест. Около 2 часа следобед Джевид паша с войската си напусна гр. Ресен и още не излязъл, се яви сръбската войска, командвана от Божидар Янкович, който пръв влезна в Ресен. Преди да влезне в града, християнското духовенство, състоящо се от българи и гъркомани, и турското во главе с турския кмет, който носеше табла с хляб, сол и ключове, излязохме вън от града около четвърт час и посрещнахме сръбския вожд, пред когото първи път аз държах приветствена за „добре дошли“ реч, в която изтъкнах на коменданта:

„От петстотин години сме били изложени на непоносимо турско робство. Планините и долините, които минахте и прегазихте, са покрити с труповете на нашите братя, бащи, сестри и другари, а равнините са поляни с кръве от загиналите герои за свободата. Вие, господине коменданте, сте първият, който развявате освободителното знаме в града ни. Мъже, жени, деца, старци и всякаква жива душа ще ви бъдем признателни. Вашето име ще бъде записано със златни букви в книгата на вечността и ние ще заживеем богат и свободен живот, наслаждавайки се със защитата и безразличното покровителство на Негово Величество сръбския крал Петър. Под мъдрото управление ще се наслаждаваме всичките нации с правата на цивилизован и културен народ, каквито са съюзниците нови владетели и съжителите ни турци, с които дълги години сме живели, ще ги третираме не като заробени, а като свободни. Да живее Негово Величество крал Петър! Да живеят военачалниците с храбрата му войска!“



И народът вика:

„Да живее! Да живее! Да живее!“

След горната кратка реч Божидар Янкович отговори, че благодари за изразените му чувства, но каза:

„Понеже в град Ресен за пръв път стъпва сръбска войска, вие всички занаяпред оставате каквито сте били, сърби под скиптъра на Негово Величество крал Петър, без да се надявате за друга жива власт. Живийо!“

**Преждевременна радост.** След речите потеглихме за града, пеейки „Христос воскрес“, „Възкресение Христово“ и др. Гъркоманите се мъчат за първи път да заведат пълководеца в гъркоманската църква, а пък аз направих една игра и го заведох в нашата „Св. св. Кирил и Методий“. Тук се отслужи първият молебен и пак се държаха речи, но понеже времето беше напреднало, щом излязохме от църкви, комендантът с адютанта си се отправи към правителствените учреждения, които всички, още вечерта, запечата и тури стража да варди.

Войските се настаниха по всичките домове гладни, голи, боси и съвсем изнурени от пътуването. Няколко по-видни в офицерска униформа са влезли в общинската канцелария, които, не като турците благородно, обрали архивата, печатите и всичкото, каквото са намерили. Другия ден, на 8 ноември, след Божествената служба ходих да видя в канцеларията, но що да видя – всичко строшено и обрано. Дървета за около 1000 турски лири, които имахме приготвени за градене на ново училище, всички опропаствени. Уж да обърна вниманието им, за да не ги опропаствяват, казах им: „Господа, моля, ако е възможно, тези дървета, които са приготвени за градеж на училище, да не се злоупотребяват. За отопление може да ви се доставят толкова, колкото са ви нужни.“ На поканата ми не обърнаха никакво внимание, а неудържимо почнаха да ме ругаят с най-гнусни и псувни думи и низмалко да ме бият. За да избегна злото, скоро-скоро напуснах канцеларията и се прибрах в квартирата си.

**Лицето на окупатора.** За всичко станало разправих на общинарите, но никой не смееше да произнесе нито думичка. Положението на народа стана още по-тежко от това в турско време. Установявайки се сърбите в страната ни, почнаха да прииждат от вътрешността на Сърбия цели кербани стари, млади, мъже, жени, деца, карайки със себе си множество коли и брички, които натоварваха с каквото намираха и всичко завеждаха в Сърбия.

Не са оставили дюкян и къща непленени, та даже и камъните от гробищата и тези изработените такива от новостроящия се правителствен дом закараха в страната си. Освен казаните предмети обраха от населението всички ценни мебели и покъщнина, които с хиляди вагони возеха по железниците, без ни най-малко да се стесняват, и викаха, че били освободители на заробения от 500 години народ. Тези чужди за страната ни освободители не се задоволяваха само с плячката от покъщнина, но още по-усилено се вдадоха да грабят и зърнените храни от всички села, където имаше депозирано селско жито, особено от с. Курбиново са натоварили повече от 1000 товара старо жито и друго толкова лятно. Пред силната воля на разбойниците народът стана глух и нем.

**Комендантът на Ресен.** Две-три седмици от идването на сръбските войски, случайно заминал през града Ресен някой си от булаирските борци, подпоручик от Охрид, който нарочно докарал един препис от Манифеста за обявяването на Съюзническата балканска война и един позив към народа за помощи за Червения кръст. Тези два документа предал на Ташка Хр. Ляпчев, когото замолил да се прочетат официално в църкви и да се обърне вниманието на народа, за да бъде пощедър в помощите за Червения кръст. Носителят още не заминал за Охрид, работата дошла да знамето на полковия комендант Туфекчиич.

Последният, макар и с висше европейско образование, което го красеше като бисер на свиня, щом узнал работата, веднага покани всичките първенци, между които и мен, в конака



на Ниязи бей. Прибра ни всички ни в широкия салон, излезна Туфекчиич с бич в ръце, махаещем го, издържа една предисловна реч, с която изрази всичката сръбска философия и логика, канейки се с бесилки, побои и убийства против тези, които подстрекават народа и дават криви сведения, че ще дохаждали вместо сръбската друга власт.

**Заплахи за наказание.** Той още каза, че в случай, че се открият такива, няма да жали старо и младо, може жена или старец, безизборно ще наказва всекиго със заслуженото наказание. Туфекчиич се обърна към събранието и (при все че знаеше), запитва:

„Кой е тук прота архиерейски наместник?“

Аз, без да чакам да ме препоръчат първенците, му се обадох:

„Ето съм.“

Озверелият се Туфекчиич, без никакви предварителни обяснения, се приближава до мен с бича в ръце и като лъв най-грубо и с най-гнусни сръбски псувни почна да ме ругае и застрашава. Но като в нищо невинен никак не ми трептеше окото. В края на краищата ми дотегна и му отговорих:

„Господин коменданте, моля, ако би нещо се усъмнявате в моето поведение, можете наотделно да ме изследвате, а не пред народа да ме конфузите.“

Комендантът, види се, мислил да се използва в нещо, освободи първенците и мен задържа.

Заминавайки първенците, влязохме в собствената му спална стая и почнахме разговора и първо ми зададе въпрос за манифеста и за позива, които бяха съвсем чужди за мен. Този въпрос ми даде повод да му се изразя със следните думи:

„Господин коменданте, съжалявам за направените ми гръби нападки пред народа. Ако тези нападки ми се правеха от едно просто лице, имаше извинение; а такива ми се правят от човек с висше образование, затова не мога да намеря подходящи думи, с които да ви изразя моята дълбока скръб. При все че аз съм онеправдан и ограбен от вашите войски, които вдигнаха цялата ми архива, печатите и всичко каквото наме-

риха, но предвид обстоятелствата, не съм си позволил да ви правя никакви главоболия, затова и вие, като управител и справедлив кралски служител, трябваше да бъдете по-снизходителен към мен.“

Комендантът, види се, от справедливите ми изрази се поусмири от позвереността и се заинтересува уж да узнае за станалото с канцеларията ми, като ми обеща, че ще направи всичко, за да открие крадците. Другия ден още от рано беше изпратил цинцарина средски началник Христаки да изпита дали действително е плячкосана канцеларията.

**Отговорът на коменданта.** Последният, изпитвайки най-щателно и узнавайки истинността, доложил Туфекчиичу, който след три дни ми отговаря както следва:

*Г-н Прота, аз според показанията Ви най-щателно изпитвах войниците си, от които узнах, че те не са имали нужда от Вашите книжа, нито пък от Вашите печати, затова Ви обръщам вниманието, ако се нуждаете от канцеларски книги, пишете ми колко са Ви необходими да ви отпусна.*

*Комендант Туфекчиич*

*Оригиналът на горното писмо е изпратен в Охридската митрополия.*

**Проверка на положението.** Не след дълго време от горната случка с г-дата Оруменов (Урумов), Брашлянов, Кипров и Силянов, с позволение от битолския сръбски окръжен управител, бяха посетили града Ресен и след малка почивка заминаха за Охрид с разузнавателна цел, но там, без да имат сърбите предвид съюзническите задължения, приеха ги от понататъшното им пътуване и по два дена ги повърнаха обратно. Връщайки се от Охрид, останаха да пренощуват в Ресен. При все че аз бях приготвил вечеря, но се намери за добре да се вечеря у покойния Хали Татарчев, у когото освен гостите се прибрахме и още няколко по-отбрани. След вечерята ето че ни посещава местният коментант Гаик с помощника си. При разните разговори ми се зададе въпрос да обясня като как ли



сме прекарвали с турските войски и със съюзническите сръбски. Аз, при все че знаех за опасността от истината, но понеже присъстваше средският началник, направих се като на прост и почнах да разправам направо за всичко станало. Щом се свършиха разговорите, се разпредели г-дата Брашлянов и Кипров да лежат у г-н Костия Стрезов, а Силянов и Урумов да останат у Хали Татарчев. След горната разпореда се пригответе двамата гости, Коста Стрезов и аз, излизайки от вратата, ненадейно чухме един гърмежлив глас: „Стойте!“

Ние всички се съдървихме на мястото си и гледаме, че наоколо сме заобиколени от войски, които ни закараха в участъка, дето цял час ни държаха под арест и най-после с големи молби, под конвой ни освободиха и заведоха гостите у Стрезов, а мен — у квартирата ми.

**Живот под стража.** Заранта още рано-рано аз заминах у Стрезов да видя гостите и да ги съпровожда за Битоля, но намерих на вратата стража, която при все че забраняваше влизането, позволи ми да влезна. Влизайки, намерих, че гостите закусваха и се готвеха за път.

Стражарите обаче не им допускаха да изпаднат нито педя от вратата. Благодарение многократните молби успях да убедя стражарите под конвой да ги заведат при другарите им у г-да Татарчеви, но и там също намерихме на вратата стража. Файтонът на улицата чака да прибере пасажерите си, но се оказва невъзможно. Едва след два часа се яви комендантът Гаик, който най-брутално им позволи да потеглят. Споменатите г-да пътешественици, предвид грубото поведение на сръбските власти в новозавладените земи, пристигайки в гр. Солун, са писали в издавания в Солун български в. „Глас“ една статия, в която бяха изложили всичките насилия и злоупотребления, вършени от сръбската администрация и от войските.

**Съмнения за авторство.** Тази статия даде повод на новите освободители да ме подложат на изследване, мислейки, че тя бе написана от мен. Макар мнозина от нашите и да ме

убеждаваха да се откажа отговорено пред Гаик, аз помоему се изразих пред изследователя, че по време на гостуването на дошлите у Татарчеви от България в присъствието на коменданта Гаик, запитан въобще за поминъка с турските войски и с този на сръбските, аз, без да имам задни мисли, описях работата както си беше. Статията не е от мен написана, а види се, че гостите са взели за чиста монета разказа и са писали.

Ако моят разказ беше противен, тогава г-н Гаик, в чието присъствие говорих и даже по негова заповед, трябваше или да ме спре, или пък да обореше казаното. Понеже той беше премълчал, затова по-голямата винност се пада нему.

След изслушването на горните ми показания, като нямаше факти за упреkwания, изследователят ме освободи, но пак постоянно бях под преследвания.

**Посещението на генерал Недич.** Не след дълго време посети гр. Ресен командващият сръбските войски генерал Недич, който квартирува у г-н К. Стрезов, дето ме покани на аудиенция. Главният разговор ни беше относно местното население, което доброволно не се признава за сръбско, а подкупено от пропагандната Екзархия и застрашено от комитаджиите, отхвърля всичко сръбско и прегръща българизма, но това няма да бъде.

Генералът каза:

„Ние веч държим Македония, която по никакъв начин няма да допуснем на България. Последната, ако обича, нека се опита с въоръжена сила.“

В отговор на горното му възразих:

„Населението, което прилича на въськ в ръцете на човека, в нищо не е виновно: то си остава в същите начала, каквото си е било изконно. Цялата отговорност се пада на сръбските управници, които, макар от сто — сто и дващсет години освободени от чуждото иго, не съумяха да се възползват от случая. Види се, знаейки, че Македония, като населена от българи, считали за излишно да прахосват богатства на държавата за просвета на чужд народ, та поради това са изоставили тези



наши страни без никаква закрепа. Народът пък, виждайки дезинтересоваността на сръбското правителство, си състави мнението, че всеки народ, за да излезе от тинята на потъване, се нуждае от просветителни учреждения, посредством които може да се повиши и култивира научно и икономически. За да достигне целта си, народът измисли първата и необходима стъпка да се освободи духовно от чуждото църковно иго, което сатрапски му беше наложило още от 1762 година, когато Охридският патриарх Арсений най-брутално беше ограбен и пратен в заточение от гръцкия патриарх Салаор и овдовялата Охридска патриаршия лъжливо беше присъединена с гръцката такава. Това право народът чрез дълги борби с Гръцката патриаршия извоюва и можа да създаде за духовен център св. Екзархия, която немалко спомогна за днешното братско освободително положение. Вследствие на това не толкова се пада да нападате и упреквате населението, а вашите управници, които са били непредвидливи. Прочее, господин генерал, бъдете справедливи за гореизказаното мое откровено мнение и ме извинете за смелостта.“

**Проверката на генерала.** Генералът, засмян, се вдигна на крак и ми каза: „Господин Прота, много прав сте в изказа, но с по-голям труд всичко ще се уравни, стига да има воля във водителите.“

Прегърна ме и излязохме на обиколка низ града. Отбихме се при средския началник Христати, комуто заповяда да ми подари една пушка, но аз, предвид озверения комендант Туфекчиич, му отказах.

**Мародерска проява на генерал Недич.** Другия ден генералът, като беше пленил най-богатия в Ресен магазин на богатия дебрански бей, чието име не помня, замина за Охрид.

**Ляпчев съпровождан от В. Чекеларов.** Подир заминаването на генерала две седмици, както първите посетители, дойде и бившият министър г-н Ан. Ляпчев с г-н В. Чекеларов

да посети родния си град и Охрид със Струга. Два дена от дожаждането си замина с другаря си за Охрид и оттам за Струга, дето се срещна с мнозина негови стари приятели, но поради силните сръбски преследвания беше принуден в много скоро време да се завърне обратно в Ресен. По времето на пребиваването му в родния си град се случи да празнува Ресенският полк патронния си празник, на чието увеселение, освен първенците граждани, с мен беше поканен и полковник Туфекчиич и г-н Ляпчев.

Трапезата, която беше се приготвила в широкия салон на Назибейовия конак, беше много богато уредена и на нея, освен всичките полкови офицери, присъстваха и много гости, българи гъркомани, сърбомани, турци и цинцари. Пиха се много тостове, от които пръв пи Туфекчиич за дългоденствието на краля и за преуспяване на държавата. Вторият пи г-н Ляпчев за здравето на коменданта и за армията. Третият пих аз за дългоденствието на руския император, който бе виновникът за Балканската война, и обърнах вниманието на цялото офицерство, че да има Велика Сърбия и Велика България, необязана длъжност се налага на сръбски и български офицери да си стиснат братска ръка и да се борят рамо до рамо против общия неприятел немец, понеже знаех, че сърбите много мразят немците. Прибавянето на последните ми думи даде повод на цялото офицерство да се вдигне на крак и гръмогласно да вика: „Живийо! Живийо!“

Тържеството се мина и г-н Ляпчев с Чекеларов замина за Битоля и оттам се тъкмеше да обиколи леринските и костурските страни, но пристигайки на леринската гара, гръцките власти му запретили и г-н Ляпчев се видял принуден да се завърне в България, без да използва свободна обиколка в ограбените македонски страни.

**Указанията на сръбския престолонаследник.** През февруари новият владетел сръбският престолонаследник, пожелал да посети новопридобитите си македонски земи, населени с българи, на които под закани да им причини страх и



трепет, за да бъдат покорни и да прегърнат насилствено сърбизма. За целта, придружен от главнокомандващия войвода Путник, потеглил от Белград, минал градовете Куманово, Скопие, Велес, Прилеп, Битоля и на 25 февруари пристигна през нощта в Ресен. Нощувал в щаба, в къщата на Ниази бея. На 26 посети гъркоманската църква, в която се изпя славословие за дългоденстването му от полковия свещеник Цане, от българи, мен и духовенството.

Всички учудено се сбрахме и отидохме в конака на Ниази бей, където ни прибраха в една стая и всички стоим на крака цял час и се запитваме: „Боже, за какво е това викане, какво има да ни се каже или пък има нещо да ни прави?“ Над тези запитвания един офицерин ни съобщава: „Престолонаследникът слиза и ще влезне при вас.“ Ние всички, събраните, с трепет се приготвихме и чакаме да чуем и видим какво ще стане. Вратата се отвори – ха и ето, виждаме една циганска шумадинска физиономия. Той беше престолонаследникът Александър. Влизайки в стаята, поздрави ни с „Добро утро“ и веднага се приближи до свещеник Стефан, когото запита за образованието му и за народността, на която с подозрение и студено гледаше. От споменатия свещеник се приближи до мен, запита ме и щом чу названието архиерейски наместник, остави ме и наред изпита всички ни, от които слушаше „ев“ или „ов“, например Татарчев, Стрезов, Котев, Вилеянов и пр., много се отвърщаше. От всичките изпитани се задоволи само с Андрея (Келеш) Милошев, който още от по-рано тайним образом се сърбееше, и му каза собственото си име Милошевич. Престолонаследникът, чувайки окончанието „ич“, много се заинтересува и почна да го изпитва подробно за занятието му, положението му и въобще за всичко, отнасящо се за положението му. Андрея Милошев е бащата на този, който си оскверни ръката и уби най-добрия, популярен и здравомислещ гражданин ресенец, Хали Татарчев, който е незаменим за дълги времена.

Престолонаследникът, подир направения разпит, ни освободи и той замина за Битоля, но строго заповядал на подвластната си администрация да следи всяка наша стъпка. Запрети се

на граждани и селяни без позволения от кметствата да не си позволяват нито стъпка да излизат извън града и селата. Който въпреки заповедта си позволи да пристъпи, ще бъде най-стро-го наказан и застрелян. Тази заповед доведе в недоумение на-селението, което отчаяно прекъсна полските си работи, както и горските, предаде се на дълбоко мислене за препитанието си. Освен това по висша заповед се прибраха от всички черкви и училища намиращите се свещени книги, написани на българ-ски език, и се заповяда на свещениците да не споменуват в службата имената на своите канонически архипастири, а да споменуват такивата на сръбския митрополит Димитрия.

**Втората балканска война.** Не след дълго време от гор-ното се обяви Втората балканска война помежду съюзниците и веднага, види се, от страна на вътрешна революция прибра-ха от всички новозавладени градове и села всички по-интели-гентни с духовенството и ни турнаха в най-мръсни влажни затвори под извънмерен строг надзор и не се оставяше душа жива да се приближи до нас, за да не би да знаем какво се върши навън на бойното поле. Това положение продължи до-ста дълго време, докато се свърши войната, и отидоха да во-дят преговори в Букурещ; едва тогава ни освободиха.

**Няма милост за четниците. Лъжливи декларации.** Не-дълго време от освобождението ни на 25 юли, по случай на някои си затворници от Чекеларовата чета, ходих да моля за милост средския (околийския) началник, но щом влязох в кан-целарията му, поздравих го и седнах. Почнах да му разпра-вам и да го моля, обаче той ми каза, че не била негова работа, а на местния началник, който ще дойдел в околийското уп-равление. Като свършихме горните разговори, средският на-чалник шумадиец Живкович ми каза:

„Господин Прота, добре, че сам дойде, аз със стражар щях да те повикам, понеже имам висша заповед, макар и да не желая тъй да постъпвам, а като ми се заповяда, не мога да изпусна случая.“



Веднага ми изкара една декларация от битолските българи, която ми прочете и по този образец да се направи и от ресенските българи. Съдържанието на декларацията беше следното:

*Долуподписаните, от памтивека бидейки сръбска народност, сме се развивали и просвещавали по сръбска култура и наука дотогава, когато са дошли турците на Балкана и ни завладели и след дълги години се създаде прословутата Българска екзархия, която чрез пропаганда и подкупничество поквари езика и ни отвори училища на непознатия за нас български език. След създаването на Екзархията българското правителство организиращо комитет, който изпрати многобройни чети комитаджии, които със силата на оръжието ни принуждаваха да се именуваме българи. По повод последната братоубийствена война ние се отказваме от българската Екзархия и плюем на всичко българско и си оставаме чисти сърби, каквито сме били изконни, под скиптъра на Негово Величество сръбския славен крал Петър.*

Свършвайки горния прочит, възразих му:

„Господин началник, позволете ми да ви дам някои обяснения по тази декларация. Казвате, че от непознати времена сме били сърби, това не е вярно, защото, освен че имало Охридска българска патриаршия, но и самите гръцки владици и църковните титли, които се пеят „Империтиму ке екзарху пачис палеас Вулгариас“, сиреч „Всечестнейший и екзарх на цяла Стара България“ потвърждават, че тук са били българи.“

**Кой създаде Екзархията.** Екзархията не се е създавала от себе си, а я е създал народът, който за ръководство изработил от представители от градовете Охрид, Струга, Ресен, Битоля, Прилеп, Воден и прочие устав, който носи подписите на горните представители.

**Кой кого принуждавал.** Относно мними комити, никой не е дошъл да ни каже да ставаме българи, а напротив, гръцки и сръбски такива ни принуждаваха да се отказваме. Първите дейци на страната ни са били братя Миладинови, чиито трудове са напечатани в Белград; ето защо никой няма да ви признае тази декларация.“

Изразявайки горните обяснения, Живкович ми каза:

„Като е тъй, аз ще изработя друга декларация с по-смекчителен тон, с който да не се накърнява честолубието на подписващите, но додето се приготви, сберете се и на 10 часа предобед да се явите в управлението ни.“

**Патриотическата позиция на ресенските старейшини.** Аз, излизайки от канцеларията, съобщих на първенците, с които се сбрахме в кафенето на Георги Буразанина, и в определен час се представихме в управлението: аз, Хали Татарчев, Георги Татарчев, Кости, Лазе и Кърсте Стрезови, Евтим и Панде Ляпчеви, Кърсте Дулянов, Стефан поп Гошев, Стефо Котев, Георги Буразанина, Христо Кафеджията и Андрия Милошев.

Влизайки в канцеларията, след обикновените поздравии заповяда началникът и седнахме всекой на определеното си място. Тогава началникът стана и държа една предупредителна реч и прочете новоизработената декларация, чието съдържание беше:

*Ние, долуподписаните, досега подведомствени на Българската екзархия, от само себе си дойдохме в признание и се отказваме от Българската екзархия и под скиптъра на Негово Величество сръбския крал Петър занапред признаваме за наше духовно началство сръбския свети Синод и оставаме завинаги сърби, каквито сме били от стари времена.*



След прочитането на тази декларация се пристъпи към подписването ѝ, но всички отказаха да се подпишат, вследствие на това началникът заповяда и ни турнаха в затвор, в който цял ден ни държаха гладни и без да позволят някой да се доближи до нас.

**Последствия след отказ.** Вечерта в 9 часа повикаха в управлението Панде Ляпчев, когото нарочно бяха турили в затвора, за да узнае какво всеки от затворените мисли и като го изпитаха, се увериха, че всички сме непоколебими в мислите, затова Панде освободиха и на 10 часа най-щателно ни обискираха в затвора и отделиха от нас Кърсте Дулянов, който беше писар в интендантството; заведоха го в управлението, взели му сметките, убеждавали го да се подпише на декларацията и като не подписвал, най-коварно са го набили и веднага нас ни закараха в управлението, дето пак ни се предложи да се подпишем. При отказа ни съобщи ни началникът, че ще ни екстрадират. Това съобщение ни най-малко не ни разтревожи, а гордо-гордо отговорихме на началника, че сме готови, само да ни позволи да се снабдим всякой с нужните разноски, но началникът, въпреки изрази ни, ни каза, че на всеки от нас ще даде по разписка, другия ден да си ги прибере от домашните му толкова пари, колкото са му потребни. За гражданите и ако им даде, беше лесно, имащото другия ден можеше преспокойно да ги прибере от домашните му, но работата дойде за мен. Моля го да ми даде един човек, с когото да ходя до къщи да си взема пари и пак да се завърна при другарите си, но той настоява на своето си. Най-после, като и гражданите го замолиха, даде ми един полицейски, с когото ходих до квартирата си, взех пари и без да ми позволи да си взема поне една кърпа, завърнах се в правителството, дето чакаха 3 файтона и 19 войници кавалеристи.

**Изпратени за заколване.** В 12 часа на 25 юли след плад-не потеглихме от Ресен и като цялата нощ вървахме, в 6 часа сутринта пристигнахме в Битоля, дето в отсъствието на

окръжния управител бидохме представени на главния окръжен секретар, който, проверявайки описаните в писмото лица, на Евтим Ляпчев каза, че за него нямало място в сръбската държава, нито в новите земи, и на останалите каза ни, че ще бъдем изпратени през гр. Солун в България. Тогава го замолих аз, като му казах:

„Господине, вместо да ни прашате чрез Солун, ако е възможно, на наши разноски, изпратете ни чрез Прилеп, защото, както знаете, гърците изтезават, колят, бесят и там, дето да ни напакостват, по-добре вие, които сте славяни, заколете ни.“

Секретарят се обърна и каза:

„Господине, нас не ни е грижа, ако ви заколят, па ние зато ва ви пращаме чрез Солун.“

И веднага заповяда на войниците да ни закарат на трена, който се готвеше да потегли за Солун. Войниците, вместо да ни карат по правия път за трена, заобиколиха ни през най-лошите градски улици.

*(Тук от ръкописа липсват няколко страници.)*

**Пристанището Урла.** Австрийският параход „Урани“ беше препълнен от 3500 мохаджири. От многото хора се явиха холерични признаци, затова ни закараха в пристанището Урла, където държахме цели 15 дни карантина в морето.

Това пристанище, понеже е много близо до Измир, затова по настояването на параходната компания доведоха от града доктори, които констатираха, че няма холерични признаци и като ни дезинфекцираха, позволи се на парахода да излезе от пристанището и да отпътува за Цариград.

**На път за Цариград.** Потегляйки от Урла, цял ден се возихме по морето и около 7 часа пристигнахме и влязохме в Дарданелите. Благодарение, че влязохме, защото щом потеглихме към Галипол, пристигна телеграма от Цариград, от Министерството на мореплаването, с която се заповядваше на чанакаленските власти да не позволят на идещия от



Урла параход с бежанци, а такъвият да се отпрати за Яфа. Предвид, че параходът беше вече влязъл, та мъчно можа да се завърне. Съобщи се в Цариград, отдето пристигна втора телеграма, с която се заповядаше, че параходът да се отпрати за Муденя, дето да изкара всичките бежанци, които да се настанят във вътрешността на Мала Азия. Тази заповед се изпълни, бежанците се стовариха на Муденя, а ние, екстернираните, в същия параход бяхме заведени в Цариград, но административните власти не ни позволиха да изпаднем на суша, вследствие на това останахме една вечер и един ден в парахода при цариградското пристанище на Сарай Бурну.

**На път за Бургас.** По изтичане на срока потеглихме за гр. Бургас, в който около 11 ½ часа предобед пристигнахме и оттам се разпределихме да се настаним кой в Бургас, кой във Варна, кой в София при своите роднини. Това наше мъчително пристигане дошло до знанието на българското правителство, което, заинтересувано да узнае за вътрешното положение на българското население в Македония, понеже тъкмо тогава беше пристигнала в София Карнегиевата комисия, повика ни телеграфически в столицата.

Послушни на заповедта, всички единогласно пристигнахме в София и предварително, като се видяхме със заинтересуваните правителствени управници, се представихме на споменатата Карнегиева комисия, на която в присъствието на Брайсфор, Мюлюков и се докладвахме за всичко, извършено от сърби, гърци и турци, и подир това всеки от нас си се завърна на своето място, без да се използва нито стотинка от правителството.

**Какво стана с покъщнината.** Аз, както по-горе казах, оставих всичката си покъщнина в гр. Ресен, която стана плячка на сърбите. Фамилията ми пък, която беше под гръцко владение, след неописуеми варварски изтезания, побои и безчовечни мъчителства, я обраха и не ѝ оставиха нищо,

освен дрехите, които бяха носили на гърба. Презвитерата ми едвам, с големи трудности, преди Втората междусъюзническа можа да избяга от селото и беше се прибрала да живее при дъщеря ни Нолчева в гр. Бургас, а снаха ми Кольовица с две малки деца Кърстанка и Василка и дъщеря ми Мара, също с две деца, Мита и Христина, не можеха да извоюват и избягат, затова до ден днешен остават под тежкото гръцко-англо-френско-италианско робство, което е по-тежко от всякое от създаването на света до сега историческо робство.

Като да не бяха ми стигали гореизложените мъки и страдания, българското правителство, предвид че през 1913 г. мнозина българи от Западна Македония бяха избягали за спасението си от сърбите фамилиарно в Албания, повика ме с г-н Павел Христов от гр. Битоля и чрез разни убеждавания, изпрати ни в Албания. Мен като архиерейски наместник, а Христов като главен учител и разузнавач на текущата тогава политика на новосъздадената албанска държава. Макар по-раншните ми страдания и да са неописуеми, но за благо на народа и за народния идеал, както аз, също и страдалецът Павел Христов, без да обръщаме внимание на трудности и гонения, приехме предложените ни се длъжности и на 17 ноември 1913 г. потеглихме за Албания, дето на 26-и същия месец пристигнахме в с. Дурацо и там по препоръка на личния ни приятел Хасан бей Прищина бяхме представени на тогавашния управител Есат паша, който отпърво ни прие много любезно и ни обеща, че ще ни съдейства в делото. Не след дълго време, подкупен от сръбски и гръцки агенти, ненадейно изпрати полицейските си агенти, които, без да ни дадат нито един час срок, на 10 часа подир обед ни интернираха във Валона. Благодарение на ресенските търговци, покойния Хали Татарчев и Кости Стрезов, които посредством благородния и българофил Хасан бей Прищина можеха да извоюват завръщането ни подир един ден. Подир завръщането ни повторно се представихме на Есат паша, който за извинение ни каза, че нашето интерни-



ране не било за друго, освен задето българското правителство предпочитало Исмаил Кемал бега, при чието правителство било изпратило консул.

За да уталожим яростта му, казахме му, че българското правителство беше готово да отвори консулства не само в Авлона, но и в Дурац, Шкодра и Корча.

За да направи това, трябваше да има бюджет, а такъв се отпуска от Народното събрание, което и предвижда за всичко.

В случая Есат паша ни остави да живеем свободно. На 20 декември 1913 г. Павле Христов, командирован от Павлов да заmine за Дебърско, да следи положението на населението, а пък аз, командирован от същия Павлов, заминах за Шкодра, дето да прибера българите и да разпореда за отваряне българско училище.

Послушни на заповедта, всякой от нас потегли за определеното място.

Аз, придружен от Коста Мирчев, след осем дни се завърнах в Дурац, но още неприбран в квартирата си дружно с Мирчев, без да ми кажат никакви причини, пак ни интернираха в Авлона, дето доложих всичко на консула Павлов, който има дълга преписка с българското външно министерство. Споменатите ресенски търговци, които ни служеха за прибежище, едвам подир изпращането ми за Авлона тутакси съобщили за станалото на Хасан бея, който веднага съдействал пред Есат паша, и последния ден от изпращането ми телеграфически бях повикан в Дурацо, дето останах да живея свободно, също и Павле Христов, който беше закъснял в Дебърско, завърна се и без да му се прави бележка, остана да живее свободно в Дурац.

**След заповед в Корча.** На 17 май 1914 г. ни се заповяда от Павлов да заминем за гр. Корча и да установим къща за община, училище и параклис.

Щом получихме предписанието, веднага заминахме за определеното място и пристигайки там, намерихме изпратения

преди нас главен учител и инспектор г-н Никола Киров, с когото дружно троицата условихме предметната къща.

Обаче за нещастие се отвори албанската междуособица и гърците, възползвани от събитията, отвориха война на албанците откъм корчанските предели.

**Изгонването на корчанци.** Корчанското население, макар и да симпатизираше на нас, особено към мен, но поради войната с нищо не се можеше да ни се спомогне. На 22 юни цялото албанско население от Корча и от целия окръг беше принудено да напусне страната с окръжния управител Пандели, градоначалника Темистокли и целия правителствен персонал. Дружно с тях прибраха и нас.

Цели 7 дни пешком в бягство пристигнахме на 29 юни в Авлона, отдето след 2 дни ходихме в Дурач, представихме се на българския консул Павлов, с когото се споразумяхме...

*Тук приключва ръкописът със спомените на отец Търпо Поповски. Дали краят е изгубен, или отец Търпо е решил, че спокойният живот не заслужава да бъде описван, не се знае.*

*Последните си години той доживява в София, със своя син Лазар и семейството му. Издъхва на 25 май 1928 г. Надписът на гроба му гласи:*

**Тук почива**

**иконом Търпо Поповски**

**род. 21 май 1848 г. в Косинец, Македония**

**поч. 25 май 1928 г. в София, България**

**Учител, духовник и народен борец,**

**60 години чрез примера и страданието**

**неговото сърце излъчва свещените зари на родолюбieto.**

**Той почина блажено**

**с вяра в Бога и в близката свобода на Македония.**

**Да бъде мир на душата му.**



Положение то на Костурската Епархия,  
пропадането на Българщината, Бисографи-  
ята ми и борбата, водени се разни тѣ ирци  
владци за възраждането на пропадна-  
та Българщина, начина отъ 1869-91 год.

## Глава I

Костурската Епархия по ду-  
хавно откъснута се е отъ 350 селъ,  
отъ които едни административно  
подпадатъ въ Корчанската оубласть, дру-  
ги пакъ въ Леринската оубласть, а по вѣст-  
ната частъ падъ Костурската админ-  
истрация. Тази Епархия <sup>се дели на четири</sup> части  
именно: отъ изтокъ и дог. им. Топали-Калъ,  
отъ Сѣверъ и С. Западъ Турецка-Калъ, отъ  
югъ-западъ Кестрели-Калъ и отъ югъ  
и дог. им. Костурарийски-Калъ. За зѣм-  
та на четиритѣ части служатъ са-  
мия градъ Костуръ, който е сѣдалище

Началото на ръкописа със спомените на Търпо Поповски